

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον τομέα του ποινικού δικαίου μέσα
από τον «διάλογο» των δικαστηρίων στον ευρωπαϊκό χώρο

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Στεφανία Β. Ρουκά

Αθήνα, 2018

Τριμελής Επιτροπή

Όλγα Β. Τσόλκα, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Νέδα Αθ. Κανελλοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Χαρίσιος Ν. Ταγαράς, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

*«Il ne faut être ni optimiste ni pessimiste
en matière de droits de l'Homme
car les droits de l'Homme
sont des droits de vigilance»¹.*

¹ Françoise Tulkens (πρώην δικαστής στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου).

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΓΕ	Γενικός Εισαγγελέας
ΔΕΕ	Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΔΕΚ	Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ιταλΣΔ	ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο
ΚανΒρ Ι	Κανονισμός Βρυξέλλες Ι
ΚΔΔ	Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας
Ό.π.	Όπως παραπάνω
Παρ.	Παράγραφος
Πρβλ.	Παράβαλε
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
Σκ.	Σκέψη
Σημ.	Σημείο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7-12
---------------	------

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1. Η αρχή <i>nullum crimen, nulla poena sine lege</i> και ο «διάλογος» μεταξύ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου.....	13-38
1.1 Η απόφαση του τμήματος μείζονος σύνθεσης του ΔΕΕ στην υπόθεση Taricco.....	13-17
1.2 Η απάντηση του ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου.....	18-28
1.3 Η απόφαση του τμήματος μείζονος σύνθεσης του ΔΕΕ στην υπόθεση M.A.S. και M.B.....	28-33
1.4 Συνοψίζοντας (η υποχρέωση προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει να συνάδει με την αρχή <i>nullum crimen, nulla poena sine lege</i>).....	33-38

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

2. Η αρχή <i>ne bis in idem</i> και ο «διάλογος» μεταξύ του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Συμβουλίου της Επικρατείας.....	39-93
2.1 Η εφαρμογή της αρχής <i>ne bis in idem</i> στο πλαίσιο σόρευσης ποινικών και «διοικητικών» κυρώσεων και η αρχική ασυμβατότητα της νομολογίας του ΕΛΔΑ και του ΣτΕ.....	39-47
2.2 Η απάντηση του ΕΛΔΑ στη νομολογία του ΣτΕ με την απόφαση Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδας.....	47-52
2.3 Η απόφαση ΣτΕ Ολ 1741/2015 (μη ποινικός χαρακτήρας της κύρωσης του πολλαπλού τέλους).....	52-57

2.4 Η ενσωμάτωση της νομολογίας του ΕΔΔΑ στην ελληνική έννομη τάξη (ΣτΕ 1992/2016).....	57-66
2.5 Η απόφαση ΣτΕ 1993/2016.....	66-70
2.6 Η απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Α και Β κατά Νορβηγίας και η προϋπόθεση του «επαρκούς συνδέσμου».....	70-72
2.7 Η απόφαση ΣτΕ 680/2017 στο πλαίσιο συμμόρφωσης προς την απόφαση του ΕΔΔΑ, Σισμανίδης και Σιταρίδης κατά Ελλάδας.....	73-77
2.8 Η ερμηνεία της αρχής <i>ne bis in idem</i> από το ΔΕΕ.....	78-90
2.8.1 Η απόφαση του τμήματος μείζονος σύνθεσης του ΔΕΕ στην υπόθεση Åklagaren κατά Hans Åkerberg Fransson.....	78-81
2.8.2 Η απόφαση του τμήματος μείζονος σύνθεσης του ΔΕΕ στην υπόθεση Luca Menci.....	81-90
2.9 Η αξιοποίηση της πρόσφατης νομολογίας του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ από το ΣτΕ.....	90-93

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

3. Η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης και ο έμμεσος «διάλογος» του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης με το γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.....	94-130
3.1 Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως όριο στην εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης.....	94-102
3.2 Η απόφαση του τμήματος μείζονος σύνθεσης του ΔΕΕ στην υπόθεση Melloni.....	102-105
3.3 Η αντίδραση του γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου.....	106-112

3.4 Η απόφαση του τμήματος μείζονος σύνθεσης του ΔΕΕ στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις Aranyosi και Căldăraru.....	113-118
3.5 Ευρύτερη σημασία της απόφασης του ΔΕΕ στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις Aranyosi and Căldăraru.....	118-120
3.6 Η απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Ανοτινς κατά Λετονίας.....	120-127
3.7 Ευρύτερη σημασία της απόφασης του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Ανοτινς κατά Λετονίας.....	127-128
3.8 Η Μειοψηφούσα Γνώμη του Δικαστή Sajó στην υπόθεση Ανοτινς κατά Λετονίας.....	128-129
3.9 Συνοψίζοντας.....	129-130
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	131-134
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	135-145

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ευρωπαϊκό χώρο **συνισχύουν** οι έννομες τάξεις των ευρωπαϊκών κρατών, η έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η τάξη του δικαίου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου². Στο πλαίσιο αυτής της νομικής πολυφωνίας που χαρακτηρίζει τον ευρωπαϊκό χώρο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, **ο διάλογος των δικαστών**³, στους οποίους απόκειται η ερμηνεία και ο έλεγχος της ορθής εφαρμογής των σχετικών με το εν λόγω αντικείμενο διεθνών, υπερεθνικών και συνταγματικών νομικών πηγών, συνιστά την προκρινόμενη επιλογή για την ενίσχυση της διάδρασης των εννόμων αυτών συστημάτων, την άρση των συγκρούσεων και την επίτευξη της αναγκαίας συνοχής και ασφάλειας του δικαίου⁴.

Ο διάλογος αυτός υποδηλώνει την τάση αλλαγής παραδείγματος του ευρωπαϊκού συνταγματισμού, από την μονιστική αντίληψη της ιεραρχικής κατάταξης των νομικών πηγών που διδάσκει ο νομικός θετικισμός, προς μία πλουραλιστική θεώρηση για το δίκαιο και την οργάνωση της έννομης τάξης που σηματοδοτεί την υπέρβαση της

² βλ. Γιαννακόπουλος Κ., Τα δικαιώματα στο έλεος του διαλόγου των δικαστών, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.constitutionalism.gr>.

³ Ο όρος «διάλογος των δικαστών» συναντάται για πρώτη φορά στα συμπεράσματα της 22ας Δεκεμβρίου 1978 του *Bruno Genevois*, Γενικού Εισαγγελέα του γαλλικού Συμβουλίου της Επικρατείας, επί της υπόθεσης *Ministre de l'intérieur κατά Cohn-Bendit* – Rec. Lebon, σ. 524, όπου επισημαίνεται ότι «στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, δεν πρέπει να υπάρχει ούτε κυβέρνηση δικαστών ούτε πόλεμος δικαστών. Πρέπει να υπάρχει χώρος για τον διάλογο των δικαστών» (βλ. Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ., Συγκριτικό δίκαιο και διάλογος νομολογιών κατά την εκδίκαση υποθέσεων που αφορούν παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων, ΔτΑ 72 (2017), σ. 269 επ.: Mak E., *Judicial Decision-Making in a Globalised World: A Comparative Analysis of the Western Highest Courts*, Hart Publishing, 2013, σ. 73 επ.: Πρεβεδούρου Ε., Η σημασία του διαλόγου των δικαστών για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων [Σκέψεις με αφορμή την απόφαση του γαλλικού Conseil d'Etat της 10^{ης} Απριλίου 2008, Conseil national des barreaux], ΘΠΔΔ 5/2009, σ. 550 επ.).

⁴ Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ., Συγκριτικό δίκαιο και διάλογος νομολογιών κατά την εκδίκαση υποθέσεων που αφορούν παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων, ΔτΑ 72 (2017), σ. 269 επ.: Πρεβεδούρου Ε., Η σχέση εθνικού Συντάγματος και κοινοτικού δικαίου υπό το πρίσμα του διαλόγου των δικαστών. Πρακτική απάντηση σε ένα δογματικό ζήτημα, ΕΔΚΑ 2010, 1 επ.: Τσόλκα Ο., «Ne bis in idem» και εσωτερικό δυαδικό σύστημα κυρώσεων για την «αυτή παράβαση»: Μια σύνθετη προβληματικών εν μέσω «διασταυρώσεων» της ΕΣΔΑ με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., ΠoinΧρ 2015, 625 επ.

ιεραρχικής σχέσης μεταξύ των πηγών δικαίου και αξιώνει την αναζήτηση της καλύτερης και καταλληλότερης δυνατής ερμηνείας των θεμελιωδών κανόνων που συνισχύουν, η οποία επιτυγχάνεται με τη βοήθεια μιας διαλεκτικής ερμηνευτικής διαδικασίας που αναπτύσσεται μεταξύ των εθνικών (συνταγματικών) δικαστηρίων και των δύο ευρωπαϊκών δικαστηρίων, του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου⁵.

Στην Ευρώπη υπάρχουν δύο είδη δικαστικού διαλόγου, ο θεσμοθετημένος και ο άτυπος. Κλασική περίπτωση θεσμοθετημένου δικαστικού διαλόγου αποτελεί η διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής του άρθρου 267 ΣΛΕΕ που αναπτύσσεται μεταξύ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των δικαστηρίων των κρατών μελών⁶. Στο πλαίσιο της έννομης τάξης της ΕΣΔΑ, ο διάλογος μεταξύ ανώτατων εθνικών δικαστηρίων και ΕΔΔΑ **θα διευκολυνθεί** με την θέση σε ισχύ του 16^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ⁷ το οποίο χορηγεί στα ανώτατα δικαστήρια των συμβαλλομένων μερών τη δυνατότητα να ζητούν από το Δικαστήριο του Στρασβούργου να γνωμοδοτήσει επί βασικών ζητημάτων σχετικά με την ερμηνεία ή την εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ

⁵ Γιαννακόπουλος Κ., Τα δικαιώματα στο έλεος του διαλόγου των δικαστών, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.constitutionalism.gr>. Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ., Συγκριτικό δίκαιο και διάλογος νομολογιών κατά την εκδίκαση υποθέσεων που αφορούν παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων, ΔτΑ 72 (2017), σ. 269 επ.· Παπαδοπούλου Α., Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το Ζήτημα της 'Υπεροχής', εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2009, σ. 617 επ., 667 επ.· Τσόλκα Ό., Αμοιβαία αναγνώριση ποινικών αποφάσεων και προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Ο «διάλογος» μεταξύ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠοινΧρ 2018, σ. 425 επ.

⁶ Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ., Συγκριτικό δίκαιο και διάλογος νομολογιών κατά την εκδίκαση υποθέσεων που αφορούν παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων, ΔτΑ 72 (2017), σ. 269 επ.

⁷ Η κατάρτιση του 16^{ου} Πρωτοκόλλου ολοκληρώθηκε στις 2 Οκτωβρίου 2013 και άνοιξε έκτοτε για αποδοχή – υπογραφή από τα συμβαλλόμενα κράτη. Στις 14 Οκτωβρίου 2014 με την υπογραφή της Ρουμανίας συμπληρώθηκε ο ελάχιστος απαιτούμενος αριθμός των 10 επικυρώσεων που προβλέπει το άρθρο 8 του Πρωτοκόλλου (βλ. Δέγλερης Π., Επίκαιροι προβληματισμοί για τα θεμελιώδη δικαιώματα με αφορμή τη νομολογία του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ και τον «διάλογο των δικαστηρίων», ΠειρΝομ 1/2018, σ. 35 επ.· Πρεβεδούρου Ε., Η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η σχέση των δύο υπερεθνικών δικαστηρίων, σε: Ένωση Διοικητικών Δικαστών, Τιμητικός Τόμος για τα 50 χρόνια των Τακτικών Διοικητικών Δικαστηρίων, εκδόσεις Σάκκουλα, 2015, σ. 1219 επ.).

και τα Πρωτόκολλά της, με αφορμή υποθέσεις που εκκρεμούν ενώπιόν τους⁸. Πέρα όμως από το νέο αυτό «μηχανισμό διάλογου» ο οποίος θα ενισχύσει και θα διευρύνει τη γνωμοδοτική αρμοδιότητα του ΕΔΔΑ⁹, λειτουργεί ήδη εδώ και χρόνια ένας διαρκής θεσμοθετημένος διάλογος των εθνικών δικαστηρίων με το ΕΔΔΑ, ο οποίος βασίζεται στο **άρθρο 46** της ΕΣΔΑ, το οποίο προβλέπει την υποχρέωση συμμόρφωσης προς τις αποφάσεις του Δικαστηρίου¹⁰.

Περαιτέρω, όσον αφορά τη σχέση των δύο ευρωπαϊκών δικαστηρίων, θα πρέπει να επισημανθεί ότι, παρά την απουσία θεσμικού μηχανισμού διασύνδεσης¹¹, η διάδραση των εννόμων συστημάτων που τα ανωτέρω δικαιοδοτικά όργανα αντιπροσωπεύουν

⁸ Δέγλερης Π., Επίκαιροι προβληματισμοί για τα θεμελιώδη δικαιώματα με αφορμή τη νομολογία του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ και τον «διάλογο των δικαστηρίων», ΠειρΝομ 1/2018, σ. 35 επ.· Ζολώτας Τ., Η γνωμοδότηση 2/13 του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης επί του Σχεδίου Συμφωνίας για την Προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ: Κριτική ανάλυση και εκτίμηση των συνεπειών, ΘΠΔΔ 12/2015, σ. 1175 επ.· Πρεβεδούρου Ε., Η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η σχέση των δύο υπερεθνικών δικαστηρίων, σε: Ένωση Διοικητικών Δικαστών, Τιμητικός Τόμος για τα 50 χρόνια των Τακτικών Διοικητικών Δικαστηρίων, εκδόσεις Σάκκουλα, 2015, σ. 1219 επ.

⁹ Προς το παρόν, το Δικαστήριο του Στρασβούργου μπορεί να εκδίδει γνωμοδοτήσεις για νομικά θέματα που αφορούν στην ερμηνεία της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της μετά από αίτηση της Επιτροπής των Υπουργών (άρθρο 47 ΕΣΔΑ). [Δέγλερης Π., Επίκαιροι προβληματισμοί για τα θεμελιώδη δικαιώματα με αφορμή τη νομολογία του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ και τον «διάλογο των δικαστηρίων», ΠειρΝομ 1/2018, σ. 35 επ.· Πρεβεδούρου Ε., Η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η σχέση των δύο υπερεθνικών δικαστηρίων, σε Ένωση Διοικητικών Δικαστών, Τιμητικός Τόμος για τα 50 χρόνια των Τακτικών Διοικητικών Δικαστηρίων, εκδόσεις Σάκκουλα, 2015, σ. 1219 επ.].

¹⁰ Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ., Συγκριτικό δίκαιο και διάλογος νομολογιών κατά την εκδίκαση υποθέσεων που αφορούν παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων, ΔτΑ 72 (2017), σ. 269 επ.

¹¹ Στη δημιουργία θεσμικής σχέσης μεταξύ των δύο δικαιοδοτικών οργάνων προσβλέπει το άρθρο 6, παράγραφος 2, ΣΕΕ. Ωστόσο, με τη γνωμοδότηση 2/13 της 18^{ης} Δεκεμβρίου 2014 για την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ κρίθηκε ότι το Σχέδιο Συμφωνίας δεν είναι συμβατό με το δίκαιο της Ένωσης και κατέστη αβέβαιο αν και πότε θα προσχωρήσει η ΕΕ στην ΕΣΔΑ (βλ. Ζολώτας Τ., Η γνωμοδότηση 2/13 του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης επί του Σχεδίου Συμφωνίας για την Προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ: Κριτική ανάλυση και εκτίμηση των συνεπειών, ΘΠΔΔ 12/2015, σ. 1175 επ.· Πρεβεδούρου Ε., Η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η σχέση των δύο υπερεθνικών δικαστηρίων, σε: Ένωση Διοικητικών Δικαστών, Τιμητικός Τόμος για τα 50 χρόνια των Τακτικών Διοικητικών Δικαστηρίων, εκδόσεις Σάκκουλα, 2015, σ. 1219 επ.).

επιτυγχάνεται μέσω της γόνιμης αλληλεπίδρασης της νομολογίας τους, ενώ στοιχεία της διάδρασης αυτής απαντώνται και στο θετικό δίκαιο και, ιδίως, στις διατάξεις των άρθρων 53 της ΕΣΔΑ, 52, παράγραφος 3, και 53 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ¹².

Αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας αποτελεί η εξέταση του διαλόγου που αναπτύσσεται ανάμεσα στα εθνικά (συνταγματικά) δικαστήρια και τα δύο ευρωπαϊκά δικαστήρια, δηλαδή το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ευρωπαϊκό χώρο, ειδικότερα στον τομέα του ποινικού δικαίου. Στο σημείο αυτό διευκρινιστικά σημειώνεται ότι η ποινική διαδικασία αποτελεί ένα πεδίο στο οποίο δοκιμάζεται η αποτελεσματική προστασία μιας ολόκληρης σειράς θεμελιωδών δικαιωμάτων, τα οποία κατοχυρώνονται συγχρόνως στα εθνικά συντάγματα, στην ΕΣΔΑ και στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ¹³ και, ως εκ τούτου, αποτελεί το κατεξοχήν πεδίο στο οποίο θα πρέπει να αναπτυχθεί ο «διάλογος» των δικαστών προς ενίσχυση της έννομης προστασίας τους.

Απώτερος δε σκοπός και στόχος είναι να διερευνηθεί κατά πόσον αυτή η συνάρθρωση και η νοηματική αλληλοτροφοδότηση των επιμέρους συστημάτων προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων¹⁴ έχει συμβάλει στην ενδυνάμωση της προστασίας τους στον ευρωπαϊκό χώρο.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας εξετάζεται ο διάλογος μεταξύ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου αναφορικά με την αρχή της νομιμότητας των εγκλημάτων και ποινών, γνωστή με τη λατινική ονομασία

¹² Πρεβεδούρου Ε., Η επιρροή του Ευρωπαϊκού Δικαίου στη Δίκη ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, 2012, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 17 επ.· Τσόγκα Ο., Αμοιβαία αναγνώριση ποινικών αποφάσεων και προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Ο «διάλογος» μεταξύ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠοινΧρ 2018, σ. 425 επ.

¹³ Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου και της ενσωμάτωσής του στην ελληνική έννομη τάξη, εκδόσεις Σάκκουλα, 2016, σ. 347 επ.

¹⁴ Πρεβεδούρου Ε., Η σημασία του διαλόγου των δικαστών για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων [Σκέψεις με αφορμή την απόφαση του γαλλικού Conseil d'Etat της 10^{ης} Απριλίου 2008, Conseil national des barreaux], ΘΠΔΔ 5/2009, σ. 550 επ.

«*nullum crimen nulla poena sine lege*», η οποία αποτελεί θεμελιώδη αρχή του ποινικού δικαίου που δεσμεύει τον ποινικό νομοθέτη κατά τη θέσπιση της ποινικής νομοθεσίας, όπως και τον ποινικό δικαστή κατά την εφαρμογή της στο συγκεκριμένο κατηγορούμενο. Η εν λόγω αρχή κατοχυρώνεται συνταγματικά σε πολλές έννομες τάξεις, ενώ σε ευρωπαϊκό επίπεδο προβλέπεται στο άρθρο 7, παράγραφος 1, της ΕΣΔΑ και στο άρθρο 49, παράγραφος 1, του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Επίσης, συγκαταλέγεται στις γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης καθώς αποτελεί κοινή αρχή στις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, σύμφωνα με το άρθρο 6, παράγραφος 3, ΣΕΕ¹⁵. Ο εν λόγω δια-δικαιοδοτικός διάλογος, όπως θα καταδειχθεί αναλυτικά κατωτέρω, κατέληξε στη ρητή διακήρυξη από πλευράς του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της προσήλωσής του στην αρχή της νομιμότητας και στα θεμελιώδη δικαιώματα που απορρέουν από την εν λόγω αρχή σε περιπτώσεις σύγκρουσης με την υποχρέωση διασφάλισης της αποτελεσματικότητας της προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ που απορρέει, επίσης, από το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο και συγκεκριμένα από το άρθρο 325 ΣΛΕΕ. Στην θετική για τα θεμελιώδη δικαιώματα έκβαση του διαλόγου αυτού **συνέβαλε** και η σχετική με το άρθρο 7, παράγραφος 1, της ΕΣΔΑ νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, η οποία αξιοποιήθηκε από το ΔΕΕ κατά την τελική διαμόρφωση της κρίσης του, ενόψει και της επιταγής της ομοιογένειας που απορρέει από το άρθρο 52, παράγραφος 3, του Χάρτη.

Στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας εξετάζεται ο διάλογος που αναπτύχθηκε μεταξύ του ελληνικού Συμβουλίου της Επικρατείας και του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, αναφορικά με την ερμηνεία και την εφαρμογή της κατοχυρωμένης στο άρθρο 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ αρχής *ne bis in idem* στο πεδίο συνάντησης «διοικητικών» και ποινικών κυρώσεων για την ίδια παραβατική συμπεριφορά. Ο

¹⁵ βλ. σχετικά Καϊάφα-Γκμπάντι Μ./Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., σε: Μανωλεδάκης Ι., Ποινικό δίκαιο – Επιτομή Γενικού Μέρους: Άρθρα 1-49 ΠΚ, εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σ. 21-31· Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου και της ενσωμάτωσής του στην ελληνική έννομη τάξη, εκδόσεις Σάκκουλα, 2016, σ. 316 επ.· Καμπέρου-Ντάλα Ε., σε: Χαραλαμπάκης Α., Ποινικός Κώδικας, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 1 επ.

διάλογος αυτός κατέδειξε την ανάγκη ουσιαστικής υπηρετήσης της αρχής¹⁶ και οδήγησε σταδιακά στην επιτυχή ενσωμάτωση της νομολογίας του ΕΔΔΑ, η οποία αποδίδει ευρύτερη προστασία στο θεμελιώδες δικαίωμα που απορρέει από την εν λόγω αρχή, στην εσωτερική έννομη τάξη. Στον διάλογο αυτό **συνεισέφερε** και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο, με μία σειρά αποφάσεων του, διευκρίνισε τα όρια εφαρμογής της κατοχυρωμένης στο άρθρο 50 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αρχής *ne bis in idem* μεταξύ «διοικητικών» και ποινικών κυρώσεων που αφορούν την ίδια συμπεριφορά.

Στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας εξετάζεται ο έμμεσος διάλογος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης με το γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο αναφορικά με την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης στο πεδίο της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις. Όπως θα καταδειχθεί αναλυτικά κατωτέρω, το γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο παρακίνησε το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε έναν αναστοχασμό των προηγούμενων σταθμίσεών του και, τελικά, στον περιορισμό της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης προς εξασφάλιση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ενδιαφερόμενων προσώπων. Σημειωτέον δε ότι η εν λόγω μεταστροφή του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπαγορεύθηκε και από τη συναφή νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αναφορικά με την υποχρέωση προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ενδιαφερόμενων προσώπων στο πλαίσιο της διακρατικής συνεργασίας επί ποινικών υποθέσεων. Αυτός ο γόνιμος έμμεσος διάλογος του ΔΕΕ με τα εθνικά συνταγματικά δικαστήρια και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου **επιδοκιμάστηκε** πρόσφατα από το τελευταίο δικαιοδοτικό όργανο με την επέκταση της εφαρμογής του τεκμηρίου ισοδύναμης προστασίας και στο πλαίσιο των μηχανισμών αμοιβαίας αναγνώρισης.

¹⁶ Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ΠοινΧρ 2017, σ. 561 επ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1. Η αρχή *nullum crimen, nulla poena sine lege* και ο «διάλογος» μεταξύ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου

1.1 Η απόφαση του τμήματος μείζονος σύνθεσης του ΔΕΕ στην υπόθεση *Taricco*

Η απόφαση της μείζονος σύνθεσης του ΔΕΕ στην υπόθεση *Taricco*¹⁷ εκδόθηκε κατόπιν αίτησης για έκδοση προδικαστικής απόφασης που υπέβαλε ιταλικό δικαστήριο στο πλαίσιο δίκης με αντικείμενο τη συγκρότηση και συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση προς τον σκοπό της διαπράξεως διαφόρων αδικημάτων σχετικά με τον φόρο προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ)¹⁸. Στην αίτησή του για έκδοση προδικαστικής απόφασης το ιταλικό δικαστήριο εξέθετε ότι στο ιταλικό ποινικό δίκαιο, κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της ποινικής διαδικασίας, **δεν** προβλέπεται αναστολή της παραγραφής αλλά μόνο δυνατότητα διακοπής της παραγραφής λόγω δικονομικών πράξεων, ενώ, περαιτέρω, κατόπιν νομοθετικής ρυθμίσεως του 2005, ισχύει απόλυτη προθεσμία παραγραφής βάσει της οποίας ο χρόνος παραγραφής μπορεί να παραταθεί πλέον, σε περίπτωση διακοπής, μόνον κατά το ένα τέταρτο και όχι κατά το ήμισυ –όπως ίσχυε υπό το προγενέστερο νομοθετικό καθεστώς– του αρχικού χρόνου παραγραφής, με αποτέλεσμα τα αδικήματα για τα οποία διώκονται οι κατηγορούμενοι να έχουν παραγραφεί, κατά πάσα πιθανότητα, πριν από την έκδοση ποινικής απόφασης μη δυνάμενης πλέον να προσβληθεί¹⁹.

¹⁷ ΔΕΕ, απόφαση της 8^{ης} Σεπτεμβρίου 2015 (τμήμα μείζονος σύνθεσης) στην υπόθεση C-105/14, Ivo Taricco κ.λπ.

¹⁸ Ο Ivo Taricco και άλλοι ιδιώτες κατηγορούνται στην Ιταλία ότι στο πλαίσιο εγκληματικής οργάνωσης υπέβαλαν δολίως ψευδείς δηλώσεις ΦΠΑ χρησιμοποιώντας τιμολόγια για ανύπαρκτες συναλλαγές. Οι μεθοδεύσεις τους έμοιαζαν προδήλως με κυκλική (αλυσιδωτή) απάτη τύπου «καρουζέλ» (βλ. σημείο 2 των προτάσεων της ΓΕ *J. Kokott* της 30^{ης} Απριλίου 2015 στην υπόθεση C-105/14 Ivo Taricco κ.λπ.).

¹⁹ Σύμφωνα με το άρθρο 157 του ιταλικού ποινικού κώδικα «[τ]α εγκλήματα παραγράφονται μετά την παρέλευση χρόνου ίσου με τη μέγιστη διάρκεια της ποινής με την οποία τιμωρούνται βάσει της διατάξεως η οποία καθιστά ποινικώς κολάσιμες τις οικείες πράξεις [...]

, ενώ σύμφωνα με το άρθρο 161 του ιταλικού ποινικού κώδικα, όπως ισχύει μετά το νόμο 251/2005, η διακοπή του χρόνου παραγραφής δεν μπορεί να οδηγήσει σε επιμήκυνση της προθεσμίας παραγραφής πλέον του ενός τετάρτου του αρχικού χρόνου παραγραφής. Τα ποινικά αδικήματα που αποτελούν αντικείμενο της

Σύμφωνα με το αιτούν δικαστήριο, τα σύντομα απόλυτα όρια παραγραφής που καθιερώνει ο ιταλικός ποινικός κώδικας σε συνδυασμό με τη μεγάλη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας σε όλους τους δικαιοδοτικούς βαθμούς στις υποθέσεις που αφορούν οικονομικά εγκλήματα, λόγω της κατά κανόνα αυξημένης περιπλοκότητας που αυτά παρουσιάζουν, έχουν συνήθως ως αποτέλεσμα τη *de facto* ατιμωρησία των εμπλεκόμενων προσώπων²⁰.

Το ιταλικό δικαστήριο υποστήριξε ότι η ιταλική Δημοκρατία, καθιερώνοντας ιδιαίτερες βραχείες προθεσμίες παραγραφής των ποινικών αδικημάτων και, κυρίως, πολύ σύντομη παράταση των προθεσμιών αυτών σε περίπτωση διακοπής τους, παραβίασε την υποχρέωση που υπέχουν τα κράτη μέλη, βάσει του δικαίου της Ένωσης, να επιβάλλουν αποτελεσματικές κυρώσεις για την αντιμετώπιση της απάτης εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης και για το λόγο αυτό κάλεσε το ΔΕΕ να εξετάσει τη συμβατότητα των επίμαχων εθνικών διατάξεων με το ενωσιακό δίκαιο²¹.

Ειδικότερα, το προδικαστικό ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου αφορούσε συγκεκριμένα, *αφενός*, αν εθνική ρύθμιση στον τομέα της παραγραφής ποινικών αδικημάτων, όπως η προβλεπόμενη από τις επίμαχες εθνικές διατάξεις, η οποία ορίζει ότι η πράξη που διακόπτει την προθεσμία παραγραφής στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας όσον αφορά εγκλήματα σχετικά με τον ΦΠΑ επιμηκύνει την προθεσμία παραγραφής μόνο κατά ένα τέταρτο της αρχικής της διάρκειας, με αποτέλεσμα τα

κύριας δίκης τιμωρούνται με στερητικές της ελευθερίας ποινές διάρκειας έως έξι ετών, ενώ ειδικά η συγκρότηση εγκληματικής οργάνωσης τιμωρείται με στερητική της ελευθερίας ποινή διάρκειας έως επτά ετών. Επομένως, σε περίπτωση διακοπής της παραγραφής, η εξαετής προθεσμία θα επιμηκύνεται σε επτά έτη και έξι μήνες και η επταετής προθεσμία σε οκτώ έτη και εννέα μήνες [βλ. σκ. 21 και 22 της αποφάσεως· σημ. 3 και σημ. 53 των προτάσεων της ΓΕ *J. Kokott*· Billis E., *The European Court of Justice: A “Quasi-Constitutional Court” in Criminal Matters? The Taricco Judgment and Its Shortcomings*, *New Journal of European Criminal Law*, Vol. 7, Issue 1, 2016, 20-38· Δημητρακόπουλος Ι., *Αρχές της ασφάλειας δικαίου, της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας, παραγραφή αδικημάτων περί τον ΦΠΑ και σχέση μεταξύ εθνικού Συντάγματος, Χάρτη ΘΔΕΕ και ΕΣΔΑ, στις αποφάσεις Taricco I και Taricco II του ΔΕΕ*, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr· Viganò F., *Supremacy of EU Law vs. (Constitutional) National Identity: A New Challenge for the Court of Justice from the Italian Constitutional Court*, *EuCLR*, 2017, 107 επ.].

²⁰ σκ. 23-24 της αποφάσεως· βλ. Μπίλλης Εμμ., *ΠοινΧρ* 2016, 478-480.

²¹ Fabbrini F./Pollicino O., *Constitutional identity in Italy: European Integration as the fulfilment of the Constitution*, European University Institute, Department of Law, EUI Working Papers, 2017, 1-15.

πρόσωπα που διώκονται να μπορούν να τύχουν *de facto* ατιμωρησίας, καταλήγει να παρακωλύει την αποτελεσματική καταπολέμηση της απάτης στον τομέα του ΦΠΑ στο συγκεκριμένο κράτος μέλος, κατά παράβαση της οδηγίας 2006/12 καθώς και εν γένει του δικαίου της Ένωσης²² και, *αφετέρου*, σε περίπτωση που η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι καταφατική, αν το εθνικό δικαστήριο μπορεί να αφήσει ανεφάρμοστες τις εν λόγω εθνικές διατάξεις προκειμένου να διασφαλισθεί η αποτελεσματική εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης²³.

1. Όσον αφορά τη συμβατότητα εθνικής ρυθμίσεως, όπως η προβλεπόμενη από τις επίμαχες εθνικές διατάξεις, με το δίκαιο της Ένωσης

Το Δικαστήριο αφού υπενθύμισε καταρχάς ότι το άρθρο 325, παράγραφοι 1 και 2, ΣΛΕΕ υποχρεώνει τα κράτη μέλη να καταπολεμούν, με αποτελεσματικά και αποτρεπτικά μέτρα, τις παράνομες δραστηριότητες που θίγουν τα οικονομικά συμφέροντα της Ένωσης και να λαμβάνουν, για την καταπολέμηση της απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, μέτρα ίδια με εκείνα που λαμβάνουν για την καταπολέμηση της απάτης κατά των δικών τους οικονομικών συμφερόντων, έκρινε ότι απόκειται στο δικαστήριο της παραπομπής να εξακριβώσει αν οι εφαρμοστέες εθνικές διατάξεις επιτρέπουν τον κολασμό κατά τρόπο αποτελεσματικό και αποτρεπτικό των περιπτώσεων βαριάς απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης²⁴. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, αν το εθνικό δικαστήριο καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η εφαρμογή των επίμαχων εθνικών διατάξεων στον τομέα της παραγραφής αποκλείει την επιβολή κυρώσεων αποτελεσματικού και αποτρεπτικού χαρακτήρα σε **μεγάλο** αριθμό περιπτώσεων **βαριάς** απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης ή αν οι επίμαχες εθνικές διατάξεις προβλέπουν μεγαλύτερες προθεσμίες παραγραφής σε περίπτωση απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων του οικείου κράτους μέλους σε σχέση με τις περιπτώσεις απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι οι εν λόγω εθνικές ρυθμίσεις ενδέχεται να θίγουν τις

²² Δεδομένου ότι ο προϋπολογισμός της Ένωσης χρηματοδοτείται, μεταξύ άλλων, από τον ΦΠΑ, υφίσταται άμεση σχέση μεταξύ των περιπτώσεων απάτης σχετικά με τον ΦΠΑ και των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης.

²³ σκ. 34 της αποφάσεως.

²⁴ σκ. 37 και 44 της αποφάσεως.

υποχρεώσεις που επιβάλλει στα κράτη μέλη το άρθρο 325, παράγραφοι 1 και 2, ΣΛΕΕ²⁵.

2. Επί των συνεπειών ενδεχόμενης ασυμβατότητας των επίμαχων εθνικών διατάξεων με το δίκαιο της Ένωσης και του ρόλου του εθνικού δικαστή

Σε περίπτωση που το αιτούν δικαστήριο καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι επίμαχες εθνικές διατάξεις περί παραγραφής δεν ανταποκρίνονται στην απαίτηση περί αποτελεσματικού και αποτρεπτικού χαρακτήρα των μέτρων καταπολεμήσεως της απάτης στον τομέα του ΦΠΑ, **υποχρεούται**, προκειμένου να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης, να αφήσει, εν ανάγκη, **ανεφάρμοστες** τις εν λόγω εθνικές ρυθμίσεις περί παραγραφής, χωρίς να οφείλει να ζητήσει ή να αναμείνει την προηγούμενη εξαφάνισή τους είτε διά της νομοθετικής οδού είτε με οποιαδήποτε άλλη συνταγματική διαδικασία **καθώς** το άρθρο 325, παράγραφοι 1 και 2, ΣΛΕΕ, από το οποίο –μεταξύ άλλων– απορρέει η υποχρέωση των κρατών μελών να λαμβάνουν αποτρεπτικά και αποτελεσματικά μέτρα για την καταπολέμηση της απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, έχει ως αποτέλεσμα να καθιστά, **δυνάμει της αρχής της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης**, αυτοδικαίως ανεφάρμοστη, απλώς και μόνο με τη θέση του σε ισχύ, κάθε αντίθετη διάταξη της εθνικής νομοθεσίας²⁶.

Πάντως, αν το εθνικό δικαστήριο αποφασίσει να αφήσει ανεφάρμοστες τις επίμαχες εθνικές διατάξεις, θα πρέπει, κατά το ΔΕΕ, να μεριμνήσει για τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ενδιαφερόμενων προσώπων²⁷. Εντούτοις, το Δικαστήριο εκτιμά ότι, στην υπό κρίση περίπτωση, **δεν** τίθεται ζήτημα προσβολής των δικαιωμάτων των κατηγορουμένων, όπως αυτά κατοχυρώνονται από το άρθρο 49 του

²⁵ σκ. 47-48 και 58 της αποφάσεως.

²⁶ σκ. 49-52 και 58 της αποφάσεως· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σ. 469 επ· Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ΠοινΧρ 2017, σ. 561 επ.

²⁷ σκ. 53 της αποφάσεως· Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., ό.π., σ. 561 επ.

Χάρτη²⁸, καθώς η μη εφαρμογή των επίμαχων εθνικών διατάξεων θα έχει απλώς ως συνέπεια να μη μειώνεται η γενική προθεσμία παραγραφής στο πλαίσιο εκκρεμών ποινικών διαδικασιών, ενώ ενδεχόμενη καταδίκη των κατηγορουμένων της κύριας δίκης θα αφορά πράξεις ή παραλείψεις οι οποίες κατά τον χρόνο που έλαβαν χώρα συνιστούσαν ποινικώς κολάσιμες πράξεις κατά το εθνικό δίκαιο και τιμωρούνταν με ποινές ίδιες με τις προβλεπόμενες επί του παρόντος²⁹. Εξάλλου, σημειώνει το ΔΕΕ, και κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ, η επιμήκυνση της προθεσμίας παραγραφής και η άμεση εφαρμογή της δεν συνεπάγονται προσβολή των δικαιωμάτων του άρθρου 7 της ΕΣΔΑ, το οποίο κατοχυρώνει τα δικαιώματα που αντιστοιχούν στα δικαιώματα που προβλέπει το άρθρο 49 του Χάρτη, όταν οι αξιόποινες πράξεις δεν έχουν ακόμη παραγραφεί³⁰.

²⁸ Στο άρθρο 49 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ προβλέπεται ότι κανείς δεν μπορεί να καταδικασθεί για πράξη ή παράλειψη η οποία δεν αποτελούσε, κατά τη στιγμή της τελέσεώς της, αδίκημα κατά το εθνικό ή το διεθνές δίκαιο και ότι δεν επιβάλλεται ποινή βαρύτερη από εκείνη η οποία επιβαλλόταν κατά τη στιγμή της τελέσεως του αδικήματος.

²⁹ σκ. 55-56 της αποφάσεως: [βλ. στο σημείο αυτό και τις προτάσεις της ΓΕ *J. Kokott* η οποία υποστήριξε ότι στην υπό κρίση περίπτωση οι απαιτήσεις που αφορούν τη νομιμότητα των αδικημάτων και των ποινών καλύπτονται πλήρως, καθόσον το αξιόποινο της συμπεριφοράς που προσάπτεται στους κατηγορουμένους και το προβλεπόμενο ύψος ποινής προκύπτουν, άνευ τροποποιήσεως, από την ιταλική ποινική νομοθεσία (σημ. 117 των προτάσεων της ΓΕ *J. Kokott*)].

³⁰ σκ. 57 της αποφάσεως: Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., ό.π., σ. 561 επ.: Οι αναφερόμενες στην *Taricco* αποφάσεις του ΕΔΔΑ είναι οι εξής: ΕΔΔΑ, απόφαση της 22^{ης} Ιουνίου 2000 στην υπόθεση *Coöme κ.λπ. κατά Βελγίου* (προσφυγές υπ' αριθμ. 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 και 33210/96), ΕΔΔΑ (τμήμα ευρείας σύνθεσης), απόφαση της 17^{ης} Σεπτεμβρίου 2009 στην υπόθεση *Scoppola κατά Ιταλίας* (n^ο2) (προσφυγή υπ' αριθμ. 10249/03) και ΕΔΔΑ, απόφαση της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 2011 στην υπόθεση *ΟΑΟ Neftyanaya Kompaniya Yukos κατά Ρωσίας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 14902/04). Στην υπόθεση *Coöme κ.λπ. κατά Βελγίου* το ΕΔΔΑ, αφού σημείωσε ότι οι διατάξεις περί παραγραφής θεωρούνται στο Βέλγιο ως διατάξεις **διαδικαστικού/δικονομικού χαρακτήρα** (παρ. 148), έκρινε ότι το άρθρο 7 δεν απαγορεύει την επιμήκυνση της προθεσμίας παραγραφής ενός αδικήματος μέσω της άμεσης εφαρμογής **δικονομικών κανόνων** όταν τα σχετικά αδικήματα δεν έχουν ήδη παραγραφεί (παρ. 149). Επομένως, η υπόθεση *Coöme κ.λπ. κατά Βελγίου* αφορούσε περίπτωση όπου ο εθνικός νομοθέτης (και όχι δικαστής) επιμηκύνει την προθεσμία παραγραφής για εγκλήματα που δεν έχουν ακόμη παραγραφεί, ενώ, επιπλέον, το ΕΔΔΑ στην απόφασή του άφησε ανοιχτό το ερώτημα περί παραβίασης ή μη του άρθρου 7 στην περίπτωση που η παραγραφή αντιμετωπιζόταν ως θεσμός του ουσιαστικού δικαίου στο εμπλεκόμενο κράτος μέλος (βλ. Δημητρακόπουλος Ι., Αρχές της ασφάλειας δικαίου, της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας, παραγραφή αδικημάτων περί τον ΦΠΑ και σχέση μεταξύ εθνικού Συντάγματος, Χάρτη ΘΔΕΕ και ΕΣΔΑ, στις αποφάσεις *Taricco I* και *Taricco II* του ΔΕΕ, διαθέσιμο στον ιστότοπο

1.2 Η απάντηση του ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου³¹

Το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο και το Εφετείο του Μιλάνου, ενώπιον των οποίων εκκρεμούσαν ποινικές διαδικασίες επί υποθέσεων βαριάς απάτης σχετικής με τον ΦΠΑ, εξέφρασαν την εκτίμηση ότι θα όφειλαν, σύμφωνα με τον κανόνα που διατυπώθηκε με την απόφαση *Taricco*, να μην εφαρμόσουν την προβλεπόμενη από τις επίμαχες διατάξεις του ποινικού κώδικα προθεσμία παραγραφής και να αποφανθούν επί της ουσίας³².

Επειδή, ωστόσο, διατύπωσαν αμφιβολίες για τη συμβατότητα μιας τέτοιας λύσης με τις υπέρτατες αρχές της ιταλικής συνταγματικής τάξεως και τον σεβασμό των αναπαλλοτρίωτων ανθρώπινων δικαιωμάτων, ειδικότερα δε με την αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο» η οποία επιτάσσει, μεταξύ άλλων, οι ποινικές διατάξεις να ορίζονται με σαφήνεια και να μην έχουν αναδρομική ισχύ³³, αποφάσισαν

www.humanrightscaselaw.gr). Στην υπόθεση *Scoppola κατά Ιταλίας* (n°2) το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το άρθρο 7 ΕΣΔΑ εγγυάται όχι μόνο την αρχή της μη αναδρομικότητας των αυστηρότερων ποινικών νόμων, αλλά υπόρρητα, και την αρχή της αναδρομικότητας του ευνοϊκότερου ποινικού νόμου (παρ. 109), επεκτείνοντας έτσι το πεδίο προστασίας της εν λόγω διάταξης. Ωστόσο, η αρχή της αναδρομικότητας του ευνοϊκότερου ποινικού νόμου δεν αφορά την αναδρομική ισχύ ευνοϊκότερων δικονομικών κανόνων, όπως είναι η μείωση του χρόνου παραγραφής ενός αδικήματος (παρ. 110 της αποφάσεως όπου το ΕΔΔΑ παραπέμπει και στην προηγηθείσα *Coëme κ.λπ. κατά Βελγίου*) (βλ. Μπολάνη Λ.-Μ., σε: Σισιλιανός Λ.-Α., Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 361 επ.).

³¹ ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο (στο εξής: ιταλΣΔ), απόφαση της 23^{ης} Νοεμβρίου 2016, αριθμ. 24/2017.

³² βλ. ιταλΣΔ, απόφαση 24/2017, σκ. 1· ΔΕΕ, απόφαση της 5^{ης} Δεκεμβρίου 2017 (τμήμα μείζονος σύνθεσης) στην υπόθεση C-42/17, M.A.S. και M.B., σκ. 10 και 12· (βλ. σχετικά Γιαννακούλα Α., Αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο» και υποχρέωση άρσης κατάστασης εσωτερικού δικαίου μη συνάδουσα προς το δίκαιο της Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 1/2018, σ. 84 επ.· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, εκδόσεις Σάκουλα, 2018, σ. 469 επ).

³³ Το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο και το Εφετείο του Μιλάνου υποστήριζαν ότι η μη εφαρμογή του άρθρου 160, τελευταίο εδάφιο, και του άρθρου 161, δεύτερο εδάφιο, του ποινικού κώδικα σε καταστάσεις **προγενέστερες** της ημερομηνίας εκδόσεως της αποφάσεως *Taricco* θα έχει ως συνέπεια την αναδρομική αυστηροποίηση των ποινικών διατάξεων, ενώ, επιπλέον, σημείωσαν ότι ο κανόνας που καθιέρωσε το Δικαστήριο στην υπόθεση *Taricco* στερείται σαφήνειας αναφορικά με το πότε η προσβολή των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης πρέπει να χαρακτηρίζεται «βαριά» και πότε η εφαρμογή

να υποβάλουν ερωτήματα αναφορικά με τη συνταγματικότητα του κανόνα που συνήγαγε το ΔΕΕ από το άρθρο 325 ΣΛΕΕ στην υπόθεση *Taricco* στο ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο. Ως εκ τούτου, το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο κλήθηκε να απαντήσει στο ερώτημα αν ο εθνικός νόμος περί κυρώσεως της Συνθήκης της Λισαβόνας είναι αντισυνταγματικός, κατά το μέτρο που προσδίδει έννομο αποτέλεσμα στις επίμαχες διατάξεις του άρθρου 325 ΣΛΕΕ, όπως αυτές ερμηνεύθηκαν από το ΔΕΕ στην προαναφερθείσα απόφασή του επί της υπόθεσης *Taricco*³⁴.

Στο σημείο αυτό σημειώνεται ότι η ιταλική έννομη τάξη, καίτοι αναγνωρίζει και αποδέχεται τον περιορισμό της κυριαρχίας της από το δίκαιο της Ένωσης³⁵, θέτει επίσης όρια σε αυτόν, προκειμένου να διαφυλάσσονται οι θεμελιώδεις αξίες στις οποίες βασίζεται η ίδια (θεωρία των αντιπεριορισμών, *counter-limits doctrine*)³⁶. Ως ‘αντιπεριορισμοί’ εκλαμβάνονται από το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο οι ‘περιορισμοί των περιορισμών’ της κρατικής κυριαρχίας, οι οποίοι επιτρέπεται να επέλθουν, προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι του άρθρου 11 του ιταλικού Συντάγματος, της συμμετοχής, δηλαδή, της Ιταλίας σε διεθνείς οργανισμούς³⁷.

Το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο για πρώτη φορά με την απόφαση *Frontini* του 1973 αναφέρθηκε στην ύπαρξη ενός πυρήνα ιταλικών συνταγματικών κανόνων που παραμένουν αναλλοίωτοι από τους κοινοτικούς κανόνες³⁸ και επιφυλάχθηκε της

των επίμαχων κανόνων περί παραγραφής έχει ως αποτέλεσμα την ατιμωρησία σε «μεγάλο αριθμό περιπτώσεων» αφήνοντας έτσι ένα περιθώριο ευρείας εκτίμησης στις δικαστικές αρχές (βλ. ιταλΣΔ, σκ. 1).

³⁴ βλ. ιταλΣΔ, σκ. 1· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σ. 469 επ.

³⁵ Το άρθρο 11 του ιταλικού Συντάγματος ορίζει ότι: «*Η Ιταλία αποκηρύσσει τον πόλεμο ως διαδικασία που προσβάλλει την ελευθερία άλλων λαών και ως μέσο για τη διευθέτηση διεθνών διενέξεων· συμφωνεί με περιορισμούς της κυριαρχίας όπου αυτοί είναι απαραίτητοι, για να καταστεί δυνατό ένα νομικό σύστημα ειρήνης και δικαιοσύνης ανάμεσα στα έθνη, υπό την προϋπόθεση ότι εξασφαλίζεται η αρχή της αμοιβαιότητας· προάγει και ενθαρρύνει διεθνείς οργανισμούς που προωθούν τέτοιους σκοπούς*».

³⁶ βλ. υποσημείωση 5 των προτάσεων του ΓΕ *Y Bot* της 18^{ης} Ιουλίου 2017 στην υπόθεση C-42/17 (M.A.S. και M.B.).

³⁷ Παπαδοπούλου Λ., Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το Ζήτημα της ‘Υπεροχής’, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2009, σ. 278 επ.

³⁸ Στην απόφαση αυτή το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε ότι «*βάσει του άρθρου 11 του [ιταλικού] Συντάγματος, οι περιορισμοί στην κυριαρχία παραχωρήθηκαν με μοναδικό σκοπό να πετύχουν*

αρμοδιότητας να επαληθεύει αν ένας κοινοτικός κανόνας, όπως αυτός ερμηνεύεται και εφαρμόζεται από τα όργανα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, έρχεται σε σύγκρουση με τις θεμελιώδεις αρχές της ιταλικής συνταγματικής τάξης ή προσβάλλει τα αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα του ανθρώπου³⁹. Σύμφωνα, λοιπόν, με την ανωτέρω προσέγγιση του ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, η υπεροχή του κοινοτικού δικαίου δύναται να περιοριστεί από τις θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές και τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα της Ιταλίας⁴⁰.

Στην απόφασή του της 23^{ης} Νοεμβρίου 2016 το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο υπενθύμισε αρχικά ότι απαραίτητη προϋπόθεση για την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου στην Ιταλία είναι αυτό να συνάδει με τις υπέρτατες αρχές της ιταλικής συνταγματικής τάξης και τα αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα του ανθρώπου και τόνισε ότι στην εξαιρετικά απίθανη περίπτωση που συγκεκριμένη πράξη του δικαίου της Ένωσης κριθεί μη συμβατή με τις εν λόγω αρχές, τότε ο κυρωτικός της Συνθήκης της Λισαβόνας νόμος θα πρέπει να κηρυχθεί αντισυνταγματικός, κατά το μέτρο που προσδίδει έννομο αποτέλεσμα στις επίμαχες αυτές διατάξεις⁴¹.

*τον στόχο της προσχώρησης στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα [...] επομένως, πρέπει να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο να μπορούν οι εν λόγω περιορισμοί [...] να παρέχουν σε κάθε περίπτωση στα όργανα της ΕΟΚ την απαράδεκτη εξουσία παραβίασεως των θεμελιωδών αρχών του συνταγματικού μας δικαίου, ή προσβολής των αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων του ανθρώπου». Αν αυτό συνέβαινε, «[...] ο δικαστικός έλεγχος του (Συνταγματικού) Δικαστηρίου, επί της διατηρήσεως της συμβατότητας της Συνθήκης με τις θεμελιώδεις αρχές που αναφέρθηκαν παραπάνω, θα ήταν πάντα εγγυημένος». Τη θέση του αυτή επανέλαβε το Δικαστήριο και στην απόφαση **Granital** του 1984 (βλ. υποσημείωση 5 των προτάσεων του ΓΕ Υ Βοί στην υπόθεση C-42/17· Galetta D. –U., Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη νομολογία των ιταλικών ανωτάτων δικαστηρίων: Είναι η θεωρία των αντιπεριορισμών ένας σκύλος που γαβγίζει αλλά δεν δαγκώνει; ΤοΣ 2016, σ. 171-194).*

³⁹ Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σ. 469 επ.· Κανελλοπούλου-Μαλούχου Ν., Η χειραφέτηση της Ευρώπης. Συνταγματική θεωρία της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης, εκδόσεις Παπαζήση, 2012, σ. 251 επ.· Παπαδοπούλου Α., Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το Ζήτημα της 'Υπεροχής', εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2009, σ. 291 επ.· Galetta D. –U., Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη νομολογία των ιταλικών ανωτάτων δικαστηρίων: Είναι η θεωρία των αντιπεριορισμών ένας σκύλος που γαβγίζει αλλά δεν δαγκώνει; ΤοΣ 2016, σ. 171-194.

⁴⁰ Παπαδοπούλου Α., Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το Ζήτημα της 'Υπεροχής', εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2009, σ. 291 επ.

⁴¹ ιταλΣΔ, σκ. 2· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., ό.π., σ. 469 επ.

Εν συνεχεία υπογράμμισε ότι η αρχή της νομιμότητας αποτελεί ανώτατη αρχή της ιταλικής συνταγματικής τάξεως που διέπει τα αναπαλλοτρίωτα ανθρώπινα δικαιώματα επιτάσσοντας, μεταξύ άλλων, οι κανόνες του ποινικού δικαίου να ορίζονται με σαφήνεια και να μην έχουν αναδρομική ισχύ. Επομένως, αν ο κανόνας που συνήγαγε το ΔΕΕ από το άρθρο 325 ΣΛΕΕ στην υπόθεση *Taricco* αντιβαίνει στην αρχή της νομιμότητας, όπως υποστηρίζουν το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο και το Εφετείο του Μιλάνου, το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο επισημαίνει ότι έχει καθήκον να εμποδίσει την εφαρμογή του εν λόγω κανόνα στην ιταλική έννομη τάξη⁴².

Ως προς την εμβέλεια της αρχής της νομιμότητας στην ιταλική έννομη τάξη

Το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο σημειώνει ότι ο κανόνας που συνήγαγε το ΔΕΕ από το άρθρο 325 ΣΛΕΕ στην υπόθεση *Taricco* επεμβαίνει στις ρυθμίσεις του ιταλικού δικαίου στον τομέα της παραγραφής ποινικών αδικημάτων **καθόσον** υποχρεώνει τα εθνικά δικαστήρια να αφήσουν ανεφάρμοστες τις εθνικές διατάξεις περί παραγραφής που παρεμποδίζουν την αποτελεσματική αντιμετώπιση της απάτης κατά των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ⁴³.

Το Δικαστήριο διευκρινίζει όμως ότι, στο πλαίσιο της ιταλικής έννομης τάξης, η *παραγραφή είναι θεσμός του ουσιαστικού δικαίου*⁴⁴ και εμπίπτει, συνεπώς, στο πεδίο εφαρμογής της αρχής της νομιμότητας, όπως αυτή κατοχυρώνεται στο άρθρο 25 παρ. 2 του ιταλικού Συντάγματος. Βάσει της εν λόγω αρχής, το αδίκημα, η ποινή που αυτό επισύρει και η προθεσμία παραγραφής πρέπει να ορίζονται κατά τρόπο σαφή, ακριβή και δεσμευτικό σε ισχύοντα κατά τον χρόνο τελέσεως της πράξεως κανόνα⁴⁵.

Συνεπώς, η αρχή της νομιμότητας, όπως ερμηνεύεται στο πλαίσιο της ιταλικής έννομης τάξης, επιτάσσει η προθεσμία παραγραφής να καθορίζεται με ακρίβεια σε διάταξη

⁴² ιταλΣΔ, σκ. 2· Bassini M./Pollicino O., *The Taricco Decision: A Last Attempt to Avoid a Clash between EU Law and the Italian Constitution*, 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://verfassungsblog.de/>.

⁴³ ιταλΣΔ, σκ. 4.

⁴⁴ Εν αντιθέσει με άλλα νομικά συστήματα στα οποία οι κανόνες περί παραγραφής στο ποινικό δίκαιο χαρακτηρίζονται **δικονομικοί κανόνες**, στην ιταλική έννομη τάξη είναι **ουσιαστικοί κανόνες** και, ως εκ τούτου, αναπόσπαστα συνδεδεμένοι με την αρχή της νομιμότητας.

⁴⁵ ιταλΣΔ, σκ. 4.

ισχύουσα κατά τον χρόνο τελέσεως της πράξεως και να μην μπορεί να εφαρμοσθεί, σε καμία περίπτωση, αναδρομικώς όταν είναι δυσμενής για το πρόσωπο κατά του οποίου έχει ασκηθεί δίωξη.

η απαίτηση της μη αναδρομικότητας

Το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι η υποχρέωση που καθιέρωσε το ΔΕΕ με την απόφαση *Taricco* υποχρεώνει τα ιταλικά ποινικά δικαστήρια να εφαρμόζουν σε αδικήματα τα οποία τελέστηκαν πριν από τη δημοσίευση της εν λόγω αποφάσεως στις 8 Σεπτεμβρίου 2015 και δεν έχουν παραγραφεί ακόμη προθεσμίες παραγραφής μεγαλύτερες από εκείνες που ίσχυαν κατά την ημερομηνία τελέσεώς τους. Με τον τρόπο αυτό, σημειώνει το ιταλΣΔ, είναι δυνατό να επιβληθούν στα ενδιαφερόμενα πρόσωπα κυρώσεις τις οποίες θα είχαν αποφύγει κατά πάσα πιθανότητα αν είχαν εφαρμοστεί σε αυτά οι εν λόγω διατάξεις του εθνικού δικαίου. Συνεπώς, η εφαρμογή από τον εθνικό δικαστή, σε εκκρεμή διαδικασία, προθεσμίας παραγραφής μεγαλύτερης από την προβλεπόμενη κατά την τέλεση του αδικήματος δεν μπορεί να γίνει δεκτή στο πλαίσιο της ιταλικής έννομης τάξης, τονίζει το ιταλΣΔ, καθόσον κάτι τέτοιο θα αντέβαινε στην αρχή της μη αναδρομικότητας του αυστηρότερου ποινικού νόμου που απορρέει από την αρχή της νομιμότητας⁴⁶.

οι απαιτήσεις της προβλεψιμότητας και της σαφήνειας

Το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο εκθέτει, ακολούθως, τους λόγους για τους οποίους θεωρεί ότι ο κανόνας που διατυπώθηκε με την απόφαση *Taricco* δεν τηρεί, επιπλέον, την απαίτηση του «καθορισμού» που πρέπει, σύμφωνα με το ιταλικό Σύνταγμα, να χαρακτηρίζει το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο⁴⁷. Σύμφωνα με την απαίτηση αυτή, κάθε εθνική ποινική ρύθμιση θα πρέπει να στηρίζεται σε επακριβώς καθορισμένη νομική βάση προκειμένου αφενός ο πολίτης να έχει τη δυνατότητα να γνωρίζει, με

⁴⁶ σημ. 6 και 7 των προτάσεων του ΓΕ *Y Bot* της 18^{ης} Ιουλίου 2017 στην υπόθεση C-42/17· Zaccaroni G./Rossi F., *Settling the dust? An analysis of Taricco II from an EU constitutional and criminal law perspective*, 2018, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://europeanlawblog.eu>· Viganò F., *Supremacy of EU Law vs. (Constitutional) National Identity: A New Challenge for the Court of Justice from the Italian Constitutional Court*, *EuCLR*, 2017, 107 επ.

⁴⁷ ιταλΣΔ, σκ. 5· Krajewski M., *A Way Out for the ECJ in Taricco II: Constitutional Identity or a More Careful Proportionality Analysis?*, 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://europeanlawblog.eu>.

βάση το γράμμα της οικείας διατάξεως, ποιες πράξεις και ποιες παραλείψεις συνεπάγονται την ποινική ευθύνη του και *αφετέρου* να οριοθετείται και να κατευθύνεται με τον τρόπο αυτό η εκτίμηση του δικαστή και να εμποδίζεται κάθε αυθαιρεσία κατά την εφαρμογή του νόμου⁴⁸.

Το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο εκτιμά ότι, **πρώτον**, οι ενδιαφερόμενοι δεν μπορούσαν ευλόγως να προβλέψουν, πριν από την έκδοση της απόφασης *Taricco*, λαμβανομένου υπόψη του ισχύοντος κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών κανονιστικού πλαισίου, ότι το δίκαιο της Ένωσης, και ιδίως το άρθρο 325 ΣΛΕΕ, θα επέβαλλε στον εθνικό δικαστή την υποχρέωση να μην εφαρμόζει το άρθρο 160, τελευταίο εδάφιο, και το άρθρο 161, δεύτερο εδάφιο, του ποινικού κώδικα, επιμηκύνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις εφαρμοστέες προθεσμίες παραγραφής⁴⁹.

Δεύτερον, τα κριτήρια στα οποία βασίζεται η υποχρέωση μη εφαρμογής των προβλεπόμενων στα άρθρα 160 και 161 του ποινικού κώδικα διατάξεων είναι, όπως επισημαίνει το ιταλΣΔ, ασαφή και γενικά στο μέτρο που ο εθνικός δικαστής δεν είναι σε θέση να κρίνει, μετά βεβαιότητας, πότε η προσβολή των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης πρέπει να χαρακτηρίζεται «βαριά» και πότε η εφαρμογή των επίμαχων κανόνων περί παραγραφής θα έχει ως αποτέλεσμα να αποκλειστεί η «*επιβολή κυρώσεων αποτελεσματικού και αποτρεπτικού χαρακτήρα σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων*»⁵⁰.

Κατά το ιταλΣΔ, το ευρύ περιθώριο εκτίμησης που αφήνει στις δικαστικές αρχές ο κανόνας που τέθηκε με την απόφαση *Taricco*, κατά τον προσδιορισμό του περιεχομένου των προϋποθέσεων υπό τις οποίες θα όφειλαν να αφήσουν ανεφάρμοστες τις επίμαχες διατάξεις (ήτοι στην περίπτωση κατά την οποία [οι εν λόγω διατάξεις] θα εμπόδιζαν την επιβολή κυρώσεων αποτελεσματικού και αποτρεπτικού χαρακτήρα σε **μεγάλο** αριθμό περιπτώσεων **σοβαρής** απάτης), **δεν** συνάδει περαιτέρω και με την αρχή

⁴⁸ ιταλΣΔ, σκ. 5.

⁴⁹ ιταλΣΔ, σκ. 5· Bassini M./Pollicino O, The Taricco Decision: A Last Attempt to Avoid a Clash between EU Law and the Italian Constitution., 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://verfassungsblog.de>· Bissaro S., The Taricco case and the courts' power to create new criminal law: strained dialogue between the Italian Constitutional Court (ICC) and the European Court of Justice (ECJ), Judiciary creation of law and dialogue between judges, Universitat Autònoma de Barcelona, 2017.

⁵⁰ ιταλΣΔ, σκ. 5.

της διάκρισης των εξουσιών καθώς, όπως επισημαίνει το Δικαστήριο, οι προθεσμίες παραγραφής και ο τρόπος υπολογισμού αυτών πρέπει να καθορίζονται από τον εθνικό νομοθέτη μέσω συγκεκριμένων διατάξεων και, επομένως, δεν θα πρέπει να αποκείται στις δικαστικές αρχές να αποφασίζουν, κατά περίπτωση, για το περιεχόμενο αυτών⁵¹.

Συνοψίζοντας, το ιταλΣΔ εκτιμά ότι η υποχρέωση μη εφαρμογής των επίμαχων διατάξεων που καθιερώνεται με την απόφαση *Taricco* **αντιβαίνει** προς την αρχή της νομιμότητας τόσο υπό την έκφανση της απαγόρευσης αναδρομικότητας των εγκλημάτων καθόσον υποχρεώνει τα ιταλικά ποινικά δικαστήρια να εφαρμόζουν σε αδικήματα τα οποία τελέστηκαν πριν από τη δημοσίευση της εν λόγω αποφάσεως στις 8 Σεπτεμβρίου 2015 και δεν έχουν παραγραφεί ακόμη προθεσμίες παραγραφής μεγαλύτερες από εκείνες που ίσχυαν κατά την ημερομηνία τελέσεώς τους, όσο και υπό αυτή της σαφήνειας των ποινικών νόμων καθόσον η υποχρέωση αυτή δεν ερείδεται σε καμία συγκεκριμένη νομική βάση και στηρίζεται σε κριτήρια τα οποία είναι αόριστα⁵².

Η δυνατότητα επίκλησης του υψηλότερου επιπέδου προστασίας που διασφαλίζει το ιταλικό Σύνταγμα με βάση το άρθρο 53 του Χάρτη

Το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι η αρχή της νομιμότητας, όπως ερμηνεύεται στην ιταλική έννομη τάξη, δεν περιορίζεται στον ορισμό των αξιόποινων πράξεων και των ποινών που επιβάλλονται σε αυτές, αλλά εκτείνεται σε όλες τις ουσιαστικές πτυχές οι οποίες σχετίζονται με την κύρωση και, ιδίως, στον καθορισμό κανόνων που θα ισχύουν για την παραγραφή του αδικήματος, διασφαλίζοντας έτσι επίπεδο προστασίας *υψηλότερο* εκείνου που απορρέει από την ερμηνεία του άρθρου 49 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁵³. Στο μέτρο που

⁵¹ ιταλΣΔ, σκ. 5· [Στη θεωρία επισημάνθηκε **ότι η αρχή της διάκρισης των εξουσιών** παραβιάζεται περαιτέρω και από το γεγονός ότι με τη μη εφαρμογή των εθνικών διατάξεων περί παραγραφής το αδίκημα καθίσταται πρακτικά **απαράγραπτο**, γιατί ο δικαστής δεν μπορεί να ορίσει νέες μεγαλύτερες προθεσμίες παραγραφής για συγκεκριμένη περίπτωση. Αυτό όμως, *δηλαδή τη de facto εισαγωγή απαράγραπτου*, δεν έχει επίσης δικαιοδοσία να την εισαγάγει ο εφαρμοστής του δικαίου, γιατί έτσι παραβιάζει ουσιαστικά την αρχή της διάκρισης των εξουσιών (βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ΠoinXp 2017, σ. 561 επ.).

⁵² βλ. συναφώς και Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., *ό.π.*, σ. 469 επ.

⁵³ ιταλΣΔ, σκ. 8.

ο βαθμός προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων που διασφαλίζεται από το ιταλικό Σύνταγμα είναι υψηλότερος από αυτόν που απορρέει από τον Χάρτη, **το άρθρο 53** του Χάρτη επιτρέπει, σύμφωνα με το ιταλΣΔ, στον εθνικό δικαστή να μην εφαρμόζει την υποχρέωση την οποία καθιέρωσε το ΔΕΕ με την απόφαση *Taricco*⁵⁴.

Ως προς τη συμβατότητα της υποχρέωσης που απορρέει από την απόφαση Taricco με το ενωσιακό δίκαιο

Το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ιταλίας έκρινε, περαιτέρω, ότι το ΔΕΕ, με την απόφαση *Taricco*, αποφάνθηκε επί του ζητήματος κατά πόσον ο κανόνας που διατυπώθηκε με την απόφαση αυτή είναι συμβατός με το άρθρο 49 του Χάρτη μόνον όσον αφορά την αρχή της μη αναδρομικότητας, **αλλά δεν** εξέτασε την έτερη πτυχή της αρχής «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο», ήτοι την απαίτηση να ρυθμίζεται το καθεστώς των ποινικών κυρώσεων με επαρκή ακρίβεια. Εντούτοις, επισημαίνει το ιταλΣΔ, πρόκειται για απαίτηση που περιλαμβάνεται στις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, καθώς επίσης και στο σύστημα προστασίας της ΕΣΔΑ, και η οποία, κατά συνέπεια, συνιστά γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης⁵⁵.

Σύμφωνα με το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο, ακόμη και αν θα έπρεπε, στην ιταλική έννομη τάξη, το καθεστώς της παραγραφής του ποινικού δικαίου να θεωρηθεί *δικονομικής φύσεως* (και άρα να είναι, όπως έκρινε το ΔΕΕ, δεκτικό αναδρομικής εφαρμογής), και πάλι θα έπρεπε να εφαρμόζεται σύμφωνα με ακριβείς κανόνες⁵⁶.

⁵⁴ Το άρθρο 53 του Χάρτη προβλέπει ότι καμία διάταξη του Χάρτη δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως περιορίζουσα ή θίγουσα τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες που αναγνωρίζονται στα αντίστοιχα πεδία εφαρμογής [...] και από τα Συντάγματα των κρατών μελών. Υπενθυμίζεται, ωστόσο, ότι το ΔΕΕ με την απόφασή του επί της υπόθεσης **C-399/11** (Melloni) έκρινε ότι ερμηνεία του άρθρου 53 του Χάρτη, η οποία θα επέτρεπε σε ένα κράτος μέλος να επικαλεσθεί το υψηλότερο επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων που απορρέει από το εθνικό συνταγματικό δίκαιο, **δεν** μπορεί να γίνει δεκτή γιατί θα προσέβαλε την αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης (ΔΕΕ, απόφαση της 26^{ης} Φεβρουαρίου 2013 στην υπόθεση C-399/11, σκ. 55-59).

⁵⁵ ιταλΣΔ, σκ. 9· ΔΕΕ, απόφαση της 5^{ης} Δεκεμβρίου 2017 στην υπόθεση C-42/17, M.A.S. και M.B., σκ. 19.

⁵⁶ ιταλΣΔ, σκ. 9· ΔΕΕ, απόφαση της 5^{ης} Δεκεμβρίου 2017 στην υπόθεση C-42/17, M.A.S. και M.B., σκ. 19.

Επομένως, η ερμηνεία της αρχής της νομιμότητας που δόθηκε από το ΔΕΕ στην υπόθεση *Taricco* είναι αρκετά πιθανό, υποστηρίζει το ιταλΣΔ, **να βρίσκεται σε αντίθεση και με το ίδιο το άρθρο 49 του Χάρτη**⁵⁷.

Ως προς την ιεραρχική κατάταξη της αρχής της νομιμότητας στην ιταλική έννομη τάξη

Τέλος, το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο υποστήριξε ότι η υποχρέωση που καθιέρωσε το Δικαστήριο με την απόφαση *Taricco*, στο μέτρο που παραβιάζει υπέρτατη αρχή της συνταγματικής τάξεώς της, **ήτοι την αρχή της νομιμότητας**, μπορεί να θίγει την εθνική, και ιδίως τη συνταγματική, ταυτότητα της Ιταλικής Δημοκρατίας. Το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι το δίκαιο της Ένωσης, όπως και η ερμηνεία αυτού από το ΔΕΕ, επιβάλλει στο οικείο κράτος μέλος να παραιτηθεί από τις υπέρτατες αρχές της συνταγματικής τάξεώς του, οι οποίες προσδιορίζουν την εθνική του ταυτότητα⁵⁸. Προς επίρρωση της θέσεώς του, το ιταλΣΔ επικαλείται και το άρθρο 4, παράγραφος 2, ΣΕΕ, το οποίο επιβάλλει στην Ένωση τον σεβασμό της εθνικής ταυτότητας των κρατών μελών, όπως αυτή προσδιορίζεται, μεταξύ άλλων, και στα συντάγματά τους. Το ιταλΣΔ τονίζει ότι η ανωτέρω διάταξη συνιστά μια αναγνώριση της πολυμορφίας που υφίσταται στην Ένωση, την οποία τα όργανά της οφείλουν να σέβονται καθώς, σε διαφορετική περίπτωση, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι το δίκαιο της Ένωσης επιδιώκει την αναίρεση των συνταγματικών θεμελίων των κρατών μελών, στην βούληση των οποίων ερείδεται⁵⁹.

Επομένως, καταλήγει το ιταλΣΔ, η συμμόρφωση προς απόφαση του ΔΕΕ θα τελεί πάντοτε υπό την προϋπόθεση της συμβατότητας αυτής με τη συνταγματική τάξη του οικείου κράτους μέλους, η οποία πρέπει να εκτιμάται από τις αρμόδιες εθνικές αρχές και, εν προκειμένω, στην Ιταλία, από το Συνταγματικό Δικαστήριο⁶⁰.

Το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο ανέστειλε, ακολούθως, την ενώπιόν του διαδικασία και απηύθυνε στο ΔΕΕ προδικαστικά ερωτήματα προκειμένου αυτό να

⁵⁷ Bassini M./Pollicino O., *The Taricco Decision: A Last Attempt to Avoid a Clash between EU Law and the Italian Constitution.*, 2017 6, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://verfassungsblog.de>.

⁵⁸ ιταλΣΔ, σκ. 6.

⁵⁹ ιταλΣΔ, σκ. 6· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., ό.π., σ. 469 επ· Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., ό.π., 561 επ· Παυλόπουλος Π., *Οι πηγές του Δικαίου και η ιεραρχία της έννομης τάξης*, ΔιΔικ 2/2017, σ. 161 επ.

⁶⁰ ιταλΣΔ, σκ. 7.

«διευκρινίσει» την απόφασή του επί της υπόθεσης *Taricco*⁶¹. Ειδικότερα, το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο ζήτησε από το ΔΕΕ να διευκρινίσει αν το άρθρο 325 ΣΛΕΕ, όπως ερμηνεύθηκε από το ίδιο το ΔΕΕ με την απόφαση *Taricco*, υποχρεώνει τα εθνικά δικαστήρια να μην εφαρμόζουν τους επίμαχους κανόνες περί παραγραφής ακόμη και αν, **πρώτον**, οι κανόνες αυτοί, στην έννομη τάξη του οικείου κράτους μέλους, εμπίπτουν στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο και, επομένως, στο πεδίο εφαρμογής της αρχής της νομιμότητας, **δεύτερον**, η συνδρομή της επίμαχης υποχρέωσης εξαρτάται από προϋπόθεση («μεγάλο αριθμό περιπτώσεων βαριάς απάτης») που δεν είναι αρκούντως ορισμένη και, τέλος, **τρίτον**, η υποχρέωση αυτή αντιβαίνει στις υπέρτατες αρχές της ιταλικής συνταγματικής τάξης ή στα αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα του ανθρώπου, όπως αυτά αναγνωρίζονται στο ιταλικό Σύνταγμα⁶².

Από την ανωτέρω ανάλυση, ωστόσο, καθίσταται σαφές ότι το ιταλΣΔ, με την απόφαση περί παραπομπής, δεν υποβάλλει στο ΔΕΕ μόνο τα τρία προδικαστικά ερωτήματα, αλλά και κάποιες συμβουλευτικές παρατηρήσεις ως προς τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να διατυπωθεί η απάντηση σε αυτά, ενώ εκθέτει, περαιτέρω, με ιδιαίτερα σαφή τρόπο ότι, στην περίπτωση που το Δικαστήριο εμείνει στην ερμηνεία του άρθρου 325 ΣΛΕΕ, όπως αυτή προκύπτει από την απόφαση *Taricco*, τότε το ιταλΣΔ θα μπορούσε να κηρύξει τον εθνικό νόμο περί κυρώσεως της Συνθήκης της Λισαβόνας – στο μέτρο που κυρώνει και θέτει σε εφαρμογή το άρθρο 325 ΣΛΕΕ – αντίθετο προς τις υπέρτατες αρχές της συνταγματικής τάξεως της Ιταλικής Δημοκρατίας, στις οποίες

⁶¹ Fabbrini F./Pollicino O., Constitutional identity in Italy: European Integration as the fulfilment of the Constitution, European University Institute, Department of Law, EUI Working Papers, 2017, 1-15· Παυλόπουλος Π., Οι πηγές του Δικαίου και η ιεραρχία της έννομης τάξης, ΔιΔικ 2/2017, σ. 161 επ· Viganò F., Supremacy of EU Law vs. (Constitutional) National Identity: A New Challenge for the Court of Justice from the Italian Constitutional Court, EuCLR, 2017, 107 επ.

⁶² ιταλΣΔ, σκ. 11· σημ. 9 των προτάσεων του ΓΕ *Y Bot* της 18^{ης} Ιουλίου 2017 στην υπόθεση C-42/17· Δημητρακόπουλος Ι., Αρχές της ασφάλειας δικαίου, της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας, παραγραφή αδικημάτων περί τον ΦΠΑ και σχέση μεταξύ εθνικού Συντάγματος, Χάρτη ΘΔΕΕ και ΕΣΔΑ, στις αποφάσεις *Taricco I* και *Taricco II* του ΔΕΕ, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

συγκαταλέγεται η αρχή της νομιμότητας, απαλλάσσοντας τα εθνικά δικαστήρια από την υποχρέωση να συμμορφώνονται προς την απόφαση *Taricco*⁶³.

1.3 Η απόφαση του τμήματος μείζονος σύνθεσης του ΔΕΕ στην υπόθεση M.A.S. και M.B.

Στην απάντησή του, το ΔΕΕ σημείωσε ότι εναπόκειται στο ίδιο να διευκρινίσει την ερμηνεία του άρθρου 325, παράγραφοι 1 και 2, ΣΛΕΕ, λαμβάνοντας υπόψη τους προβληματισμούς του αιτούντος ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου σχετικά με την αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο», οι οποίοι **δεν** είχαν περιέλθει σε γνώση του στο πλαίσιο της υποθέσεως επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση *Taricco*⁶⁴.

Το ΔΕΕ επανέλαβε αρχικά ότι το άρθρο 325, παράγραφοι 1 και 2, ΣΛΕΕ επιβάλλει στα κράτη μέλη υποχρεώσεις προς επίτευξη συγκεκριμένου αποτελέσματος μη υποκείμενες σε οποιαδήποτε αίρεση όσον αφορά την εφαρμογή των θεσπιζόμενων με τις διατάξεις αυτές κανόνων και ότι, κατά συνέπεια, τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια οφείλουν να εξασφαλίζουν την πλήρη αποτελεσματικότητα των υποχρεώσεων που απορρέουν από το άρθρο 325, παράγραφοι 1 και 2, ΣΛΕΕ και να αφήσουν ανεφάρμοστες διατάξεις του εσωτερικού δικαίου αφορώσες, μεταξύ άλλων, την παραγραφή οι οποίες, στο πλαίσιο διαδικασίας που αφορά σοβαρά εγκλήματα σχετικά με τον ΦΠΑ, εμποδίζουν την εφαρμογή κυρώσεων αποτελεσματικού και αποτρεπτικού

⁶³ σημ. 10 των προτάσεων του ΓΕ *Y Bot* της 18^{ης} Ιουλίου 2017 στην υπόθεση C-42/17· Δημητρακόπουλος Ι., Αρχές της ασφάλειας δικαίου, της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας, παραγραφή αδικημάτων περί τον ΦΠΑ και σχέση μεταξύ εθνικού Συντάγματος, Χάρτη ΘΔΕΕ και ΕΣΔΑ, στις αποφάσεις *Taricco I* και *Taricco II* του ΔΕΕ, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr· Viganò F., Supremacy of EU Law vs. (Constitutional) National Identity: A New Challenge for the Court of Justice from the Italian Constitutional Court, *EuCLR*, 2017, 107 επ.

⁶⁴ ΔΕΕ, απόφαση της 5^{ης} Δεκεμβρίου 2017 στην υπόθεση C-42/17 (M.A.S. και M.B.), σκ. 27 και 28· βλ. σχετικά με την απόφαση: Bassini M./Pollicino O., *Defusing the Taricco Bomb through Fostering Constitutional Tolerance: All Roads Lead to Rome*, 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://verfassungsblog.de>· Γιαννακούλα Α., Αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο» και υποχρέωση άρσης κατάστασης εσωτερικού δικαίου μη συνάδουσα προς το δίκαιο της Ένωσης, *ΕΕΕυρΔ* 1/2018, σ. 84 επ.· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σ. 469 επ.

χαρακτήρα για την καταπολέμηση της απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης⁶⁵.

Προσέθεσε, ωστόσο, παραπέμποντας και στη σκέψη 53 της αποφάσεως *Taricco*, ότι τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια, όταν αποφασίζουν ότι πρέπει να αφήσουν ανεφάρμοστες τις επίμαχες διατάξεις του ποινικού κώδικα, είναι υποχρεωμένα να διασφαλίζουν τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων των προσώπων που κατηγορούνται ότι διέπραξαν ποινικό αδίκημα, περιλαμβανομένων, όσον αφορά την επιβολή ποινικών κυρώσεων, των δικαιωμάτων τα οποία αντλούν οι κατηγορούμενοι από την αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο»⁶⁶.

Στο πλαίσιο αυτό το ΔΕΕ εξέθεσε, ακολούθως, τους συναφείς προβληματισμούς του ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, το οποίο στην αίτησή του για έκδοση προδικαστικής απόφασης υποστήριξε ότι τα δικαιώματα των κατηγορουμένων που απορρέουν από την αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο» θα προσβάλλονταν σε περίπτωση μη εφαρμογής των επίμαχων διατάξεων του ποινικού κώδικα, στο πλαίσιο των εκκρεμών ενώπιόν του διαδικασιών, **αφενός**, διότι οι ενδιαφερόμενοι δεν μπορούσαν ευλόγως να προβλέψουν, πριν από την έκδοση της αποφάσεως *Taricco*, ότι το άρθρο 325 ΣΛΕΕ θα επέβαλλε στον εθνικό δικαστή να αφήσει, υπό τις αναφερόμενες στην απόφαση αυτή προϋποθέσεις, ανεφάρμοστες τις εν λόγω διατάξεις και, **αφετέρου**, διότι ο εθνικός δικαστής δεν θα μπορούσε να ορίσει το συγκεκριμένο περιεχόμενο των προϋποθέσεων υπό τις οποίες θα όφειλε να αφήσει ανεφάρμοστες τις διατάξεις αυτές, ήτοι στην περίπτωση κατά την οποία θα εμπόδιζαν την επιβολή κυρώσεων αποτελεσματικού και αποτρεπτικού χαρακτήρα σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων σοβαρής απάτης, χωρίς να υπερβεί τα όρια που θέτει στο περιθώριο εκτιμήσεώς του η αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο»⁶⁷.

Προκειμένου να απαντήσει στις αιτιάσεις του ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, το ΔΕΕ τόνισε ότι η αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο», αναλυόμενη στις απαιτήσεις της προβλεψιμότητας, της σαφήνειας και της μη αναδρομικότητας της εφαρμοστέας ποινικής νομοθεσίας, κατέχει σημαντική θέση τόσο στην έννομη τάξη

⁶⁵ σκ. 38 και 39 της αποφάσεως· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., ό.π., σ. 469 επ.

⁶⁶ σκ. 46 και 48 της αποφάσεως.

⁶⁷ σκ. 49-50 της αποφάσεως.

της Ένωσης όσο και στις εθνικές έννομες τάξεις. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, η αρχή αυτή η οποία καθιερώνεται στο άρθρο 49 του Χάρτη και καταλέγεται μεταξύ των **κοινών συνταγματικών παραδόσεων των κρατών μελών**, δεσμεύει τα κράτη μέλη όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης, όπερ συμβαίνει όταν προβλέπουν, στο πλαίσιο των υποχρεώσεων που τους επιβάλλει το άρθρο 325 ΣΛΕΕ, την επιβολή ποινικών κυρώσεων για τα εγκλήματα σχετικά με τον ΦΠΑ. Κατά συνέπεια, υπογράμμισε το ΔΕΕ, η υποχρέωση διασφάλισης αποτελεσματικής εισπράξεως των ίδιων πόρων της Ένωσης **δεν** μπορεί να αντιστρατεύεται την εν λόγω αρχή⁶⁸.

Το Δικαστήριο επανέλαβε στη συνέχεια ότι το δικαίωμα που κατοχυρώνεται στο άρθρο 49 του Χάρτη έχει την ίδια έννοια και εμβέλεια με το δικαίωμα που κατοχυρώνεται στην ΕΣΔΑ, όπως ερμηνεύεται από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το οποίο έχει αποφανθεί, σε σχέση με τις απαιτήσεις που απορρέουν από την αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο», ότι οι ποινικές διατάξεις πρέπει να πληρούν ορισμένες απαιτήσεις προσβασιμότητας και προβλεψιμότητας, τόσο από πλευράς τυποποίησης του εγκλήματος όσο και από πλευράς καθορισμού της ποινής. Επιπλέον, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η απαίτηση σαφούς νομοθετικής προβλέψεως συνεπάγεται ότι ο νόμος πρέπει να ορίζει σαφώς τις αξιόποινες πράξεις και τις αντίστοιχες ποινές, ενώ σημείωσε επίσης ότι, λόγω της αρχής της μη αναδρομικότητας του ποινικού νόμου, ο δικαστής δεν μπορεί, κατά την εκκρεμοδικία, να επιβάλει ποινικές κυρώσεις για συμπεριφορά που δεν απαγορευόταν από εθνικό κανόνα θεσπισθέντα πριν από την τέλεση του εγκλήματος για το οποίο απαγγέλθηκε κατηγορία ούτε να επιτείνει το καθεστώς ποινικής ευθύνης των κατηγορουμένων⁶⁹.

Ακολούθως, και αφού έλαβε υπόψη το γεγονός ότι ο τομέας της προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης μέσω της επιβολής ποινικών κυρώσεων αποτελεί αντικείμενο **συντρέχουσας αρμοδιότητας** της Ένωσης και των κρατών μελών, υπό την έννοια του άρθρου 4, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ και ότι κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της κύριας δίκης, το εφαρμοστέο στα εγκλήματα σχετικά με τον ΦΠΑ καθεστώς παραγραφής **δεν** είχε αποτελέσει **αντικείμενο εναρμονίσεως**

⁶⁸ σκ. 51 έως 53 της αποφάσεως.

⁶⁹ σκ. 54 έως 57 της αποφάσεως.

από τον νομοθέτη της Ένωσης, η οποία έλαβε στο μεταξύ, μερικώς, χώρα⁷⁰, δέχτηκε ότι η Ιταλική Δημοκρατία ήταν, συνεπώς, ελεύθερη, κατά τον χρόνο εκείνο, να προβλέψει ότι, στην έννομη τάξη της, το καθεστώς αυτό **εμπίπτει**, όπως και οι κανόνες περί ορισμού των εγκλημάτων και καθορισμού των ποινών, στο **ουσιαστικό ποινικό δίκαιο** και, ως εκ τούτου, υπάγεται, όπως και οι τελευταίοι αυτοί κανόνες, στην αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο»⁷¹.

Συνεπώς, τόνισε το ΔΕΕ, οι απαιτήσεις της προβλεψιμότητας, της σαφήνειας και της μη αναδρομικότητας που είναι εγγενείς στην αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο» διέπουν, στο πλαίσιο της ιταλικής έννομης τάξεως, **και** το καθεστώς παραγραφής των εγκλημάτων σχετικά με τον ΦΠΑ⁷².

Βάσει των προεκτεθέντων, το ΔΕΕ έκρινε ότι η θεμελιώδης αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο», αφενός, **υποχρεώνει** (!) το εθνικό δικαστήριο να εφαρμόσει τις σχετικές με την παραγραφή διατάξεις του ιταλικού ποινικού κώδικα στις διαδικασίες που αφορούν πρόσωπα που κατηγορούνται ότι διέπραξαν εγκλήματα σχετικά με τον ΦΠΑ πριν από την έκδοση της αποφάσεως *Taricco* καθώς, σε διαφορετική περίπτωση, θα ήταν δυνατόν να επιβληθούν στα πρόσωπα αυτά κυρώσεις τις οποίες θα απέφευγαν κατά πάσα πιθανότητα με την εφαρμογή των εν λόγω διατάξεων και, άρα, θα ήταν δυνατόν να επιβαρυνθεί αναδρομικά η ποινική τους ευθύνη (*επιταγή της μη αναδρομικότητας*), ενώ, αφετέρου, **επιτρέπει** στο εθνικό δικαστήριο να εφαρμόσει τις σχετικές με την παραγραφή διατάξεις του ιταλικού ποινικού κώδικα στις διαδικασίες που αφορούν πρόσωπα που κατηγορούνται ότι διέπραξαν εγκλήματα σχετικά με τον ΦΠΑ μετά από την έκδοση της αποφάσεως *Taricco*, εάν αυτό κρίνει ότι η διαπίστωση της συνδρομής της προϋπόθεσης που απαιτείται για την εφαρμογή του κανόνα που απορρέει από την απόφαση *Taricco* (ήτοι ότι η εν λόγω εθνική ρύθμιση αποκλείει την επιβολή ποινικών κυρώσεων αποτελεσματικού και αποτρεπτικού χαρακτήρα σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων

⁷⁰ Με το άρθρο 12 της οδηγίας 2017/1731 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 5^{ης} Ιουλίου 2017 σχετικά με την καταπολέμηση, μέσω του ποινικού δικαίου, της απάτης εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης εναρμονίζεται μερικώς το καθεστώς παραγραφής των ποινικών αδικημάτων εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης.

⁷¹ σκ. 42 έως 45 της αποφάσεως: Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., ό.π., σ. 469 επ.

⁷² σκ. 58 της αποφάσεως.

σοβαρής απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης) δημιουργεί κατάσταση αβεβαιότητας στην ιταλική έννομη τάξη, όσον αφορά τον καθορισμό του εφαρμοστέου καθεστώτος παραγραφής, παραβιάζοντας την αρχή της **σαφούς** νομοθετικής προβλέψεως (*επιταγή της σαφήνειας*)⁷³.

Επομένως, καταλήγει το ΔΕΕ, αν το εθνικό δικαστήριο κρίνει ότι η υποχρέωση να αφήσει ανεφάρμοστες τις επίμαχες διατάξεις του ποινικού κώδικα προσκρούει στην αρχή «*ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο*», **δεν** οφείλει να συμμορφωθεί προς την υποχρέωση αυτή, ακόμη και αν η τήρησή της θα επέτρεπε να αποφευχθεί κατάσταση **εσωτερικού (;) δικαίου** μη συνάδουσα προς το δίκαιο της Ένωσης. Στις περιπτώσεις αυτές, σύμφωνα με το ΔΕΕ, εναπόκειται στον εθνικό νομοθέτη να προβλέψει κανόνες περί παραγραφής οι οποίοι να καθιστούν δυνατή τη συμμόρφωση με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το άρθρο 325 ΣΛΕΕ⁷⁴.

Ενόψει όλων των παραπάνω, σημειώνει το ΔΕΕ, η απάντηση που πρέπει να δοθεί στο προδικαστικό ερώτημα του ιταλΣΔ είναι ότι το άρθρο 325, παράγραφοι 1 και 2, ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι επιβάλλει στον εθνικό δικαστή να μην εφαρμόσει, στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας που αφορά εγκλήματα σχετικά με τον ΦΠΑ, εθνικές διατάξεις περί παραγραφής που εμπίπτουν στο εθνικό ουσιαστικό δίκαιο και εμποδίζουν την επιβολή ποινικών κυρώσεων αποτελεσματικού και αποτρεπτικού χαρακτήρα σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων σοβαρής απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης ή προβλέπουν βραχύτερες προθεσμίες παραγραφής για τις περιπτώσεις σοβαρής απάτης σε βάρος των εν λόγω συμφερόντων σε σχέση με τις περιπτώσεις απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων του οικείου κράτους μέλους, **εκτός αν** μια τέτοια μη εφαρμογή συνεπάγεται παραβίαση της αρχής «*ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο*», λόγω αναδρομικής εφαρμογής νομοθεσίας που επιβάλλει αυστηρότερες προϋποθέσεις θεμελιώσεως της ποινικής ευθύνης σε σχέση με

⁷³ σκ. 59-60 της αποφάσεως: Δημητρακόπουλος Ι., Αρχές της ασφάλειας δικαίου, της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας, παραγραφή αδικημάτων περί τον ΦΠΑ και σχέση μεταξύ εθνικού Συντάγματος, Χάρτη ΘΔΕΕ και ΕΣΔΑ, στις αποφάσεις Taricco I και Taricco II του ΔΕΕ, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

⁷⁴ σκ. 61 της αποφάσεως.

αυτές που ίσχυαν κατά τον χρόνο τελέσεως του εγκλήματος, ή λόγω ελλείψεως σαφήνειας του εφαρμοστέου νόμου⁷⁵.

1.4 Συνοψίζοντας (η υποχρέωση προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει να συνάδει με την αρχή *nullum crimen nulla poena sine lege*)

Η απόφαση του ΔΕΕ επί της υπόθεσης *M.A.S. και M.B.* είναι σημαντική γιατί κατορθώνει να επιλύσει την αντίθεση ανάμεσα σε μία εθνική συνταγματική αρχή και σε μια υποχρέωση που απορρέει από το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης υπέρ της πρώτης, **χωρίς ωστόσο** να θέσει υπό αμφισβήτηση την αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου⁷⁶.

Μολονότι το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο, στην αίτησή του για έκδοση προδικαστικής απόφασης, επικαλέστηκε τις διατάξεις των άρθρων 4, παράγραφος 2, ΣΕΕ και 53 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, μέσω των οποίων, όπως υποστηρίζεται στην ιταλική θεωρία, έχει λάβει χώρα μια «**ενωσιοποίηση**» των αντιπεριορισμών⁷⁷, ή, με άλλα λόγια, μια αναγνώριση από πλευράς της Ένωσης του περιορισμού της αρχής της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου έναντι του συνταγματικού δικαίου των κρατών μελών⁷⁸, το ΔΕΕ στην απόφασή του **δεν** θέτει ζήτημα ερμηνείας και εφαρμογής των ανωτέρω διατάξεων.

⁷⁵ σκ. 62 της αποφάσεως.

⁷⁶ Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σ. 469 επ. (βλ. έτσι και Bassini M./Pollicino O., *Defusing the Taricco Bomb through Fostering Constitutional Tolerance: All Roads Lead to Rome*, 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://verfassungsblog.de>. Γιαννακούλα Α., Αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο» και υποχρέωση άρσης κατάστασης εσωτερικού δικαίου μη συνάδουσα προς το δίκαιο της Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 1/2018, σ. 84 επ.).

⁷⁷ Galetta D. –U, Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη νομολογία των ιταλικών ανώτατων δικαστηρίων: Είναι η θεωρία των αντιπεριορισμών ένας σκύλος που γαβγίζει αλλά δεν δαγκώνει, ΤοΣ 2016, σ. 171-194.

⁷⁸ Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σ. 452 επ.· Krajewski M., *A Way Out for the ECJ in Taricco II: Constitutional Identity or a More Careful Proportionality Analysis?*, 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://europeanlawblog.eu>.

Η εφαρμογή του εκ πρώτης όψεως ασύμβατου με το ενωσιακό δίκαιο εθνικού συνταγματικού κανόνα γίνεται δεκτή από το ΔΕΕ όχι επειδή το επιβάλλουν οι διατάξεις των άρθρων 4, παράγραφος 2, ΣΕΕ και 53 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αλλά διότι αυτό επιτάσσει μια συνεπέστερη ερμηνεία της θεμελιώδους [ενωσιακής] αρχής της νομιμότητας, αναλυόμενης στις επιμέρους εκφάνσεις της προβλεψιμότητας, της σαφήνειας και της μη αναδρομικότητας. Δια της οδού αυτής εκείνο το οποίο, εκ πρώτης όψεως, φαινόταν ασυμβίβαστο κατέστη στην πράξη συμβατό. Στην ερμηνεία αυτή βαρύνουσα ρόλο φαίνεται να διαδραμάτισε το άρθρο 6, παράγραφος 3, ΣΕΕ, το οποίο αναγνωρίζει ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα που απορρέουν από τις **κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών** αποτελούν γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης⁷⁹.

Η ιδιαίτερη σημασία της κατοχύρωσης που προσφέρει ως προς την αρχή «*ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο*» το άρθρο 6, παράγραφος 3, ΣΕΕ συνίσταται στο ότι μέσω της επίκλησης του εν λόγω άρθρου το περιεχόμενο της ανωτέρω αρχής φωτίζεται ερμηνευτικά (προσδιορίζεται) με αναφορά σε εκείνες τις έννομες τάξεις όπου η κατοχύρωση της αρχής είναι πιο ουσιαστική και το περιεχόμενό της πιο απαιτητικό⁸⁰.

Με άλλα λόγια, η επιλογή του ερμηνευτικού εργαλείου των κοινών συνταγματικών παραδόσεων των κρατών μελών παρέχει στο ΔΕΕ την ευχέρεια, κατόπιν μιας αξιολογικής σύγκρισης του επιπέδου προστασίας του συγκεκριμένου θεμελιώδους δικαιώματος στις επιμέρους συνταγματικές τάξεις, να προσδώσει στο **ενωσιακό** θεμελιώδες δικαίωμα το μέγιστο δείκτη προστασίας, αφού η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων με βάση τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις κάποιων από

⁷⁹ Bassini M./Pollicino O., Defusing the Taricco Bomb through Fostering Constitutional Tolerance: All Roads Lead to Rome, 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://verfassungsblog.de>· Zaccaroni G./Rossi F., Settling the dust? An analysis of Taricco II from an EU constitutional and criminal law perspective, 2018, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://europeanlawblog.eu>· Vassallo G., When tradition overrode identity: The ECJ decision on Taricco II as a two-faced judgment?, Diritti Comparati, Working Paper, 1/2018.

⁸⁰ Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου και της ενσωμάτωσής του στην ελληνική έννομη τάξη, εκδόσεις Σάκκουλα, 2016, σ. 316 επ.

τα κράτη μέλη δύναται να καταστεί μέσω της διάταξης του άρθρου 6, παράγραφος 3, ΣΕΕ ευρωπαϊκή προστασία⁸¹.

Έτσι, το ΔΕΕ στην υπόθεση *M.A.S. και M.B.*, και σε αντίθεση με την προηγηθείσα κρίση του επί της υπόθεσης *Taricco*, λαμβάνει υπόψη του το γεγονός ότι ο θεσμός της παραγραφής στο ποινικό δίκαιο **δεν** αντιμετωπίζεται με ενιαίο τρόπο από όλες τις επιμέρους εθνικές έννομες τάξεις. Στο σημείο αυτό διευκρινίζεται ότι σχετικά με τη νομική φύση της παραγραφής υποστηρίζονται τρεις θεωρίες: α) η ουσιαστική, σύμφωνα με την οποία η παραγραφή αποτελεί θεσμό του ουσιαστικού ποινικού δικαίου, και ειδικότερα λόγο εξαλείψεως του αξιοποίνου, β) η δικονομική που θεωρεί την παραγραφή ως θεσμό του ποινικού δικονομικού δικαίου και ειδικότερα ως δικονομικό κώλυμα και γ) η μικτή που αποδίδει στην παραγραφή ουσιαστικό και δικονομικό χαρακτήρα⁸². Η πρακτική σημασία της αποδοχής της μίας ή της άλλης θεωρίας έγκειται στην εφαρμογή ή μη της αρχής της νομιμότητας στο χώρο της παραγραφής⁸³.

Στις έννομες τάξεις που υιοθετούν την ουσιαστική θεωρία και ορίζουν ως συνέπεια της παρέλευσης του χρόνου παραγραφής την εξάλειψη του αξιοποίνου, όπως συμβαίνει και στο πλαίσιο της ιταλικής έννομης τάξης, η παραγραφή είναι λογικό να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της αρχής της νομιμότητας, αφού η εξάλειψη του αξιοποίνου, καταλύοντας τη δυνατότητα επιβολής ποινής, εξαλείφει το έγκλημα⁸⁴.

Τα ανωτέρω αποδέχεται και το ΔΕΕ με την απόφασή του επί της υπόθεσης *M.A.S. και M.B.*, προφανώς αντιλαμβανόμενο ότι η αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο» αποτελεί τη βάση κατοχύρωσης μιας ολόκληρης σειράς θεμελιωδών

⁸¹ Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου και της ενσωμάτωσής του στην ελληνική έννομη τάξη, εκδόσεις Σάκκουλα, 2016, σ. 316 επ.· Τζέμος Β., Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σ. 624 επ.

⁸² Μαργαρίτης Α./Παρασκευόπουλος Ν., Ποινολογία, Άρθρα 50-133 ΠΚ, εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σ. 191 επ.

⁸³ Διονυσοπούλου Α., σε: Χαραλαμπίδης Α., Ποινικός Κώδικας, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 889 επ. με περαιτέρω παραπομπές.

⁸⁴ Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ΠοινΧρ 2017, σ. 561 επ.

δικαιωμάτων και ότι, συνεπώς, η ευρωπαϊκή ενοποίηση **δεν** θα πρέπει να οδηγήσει το περιεχόμενό της σ' έναν ελάχιστο κοινό παρονομαστή της ταυτότητας που έχει στα επιμέρους κράτη μέλη και έτσι να την αποστεώσει⁸⁵.

Εν κατακλείδι, το ΔΕΕ, μέσω της προσφυγής στις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, κατόρθωσε να αποφύγει τις διενέξεις που προκαλούνται από τις ανταγωνιστικές διεκδικήσεις της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου και της εφαρμογής εθνικών συνταγματικών κανόνων που παρέχουν ευρύτερη προστασία και να διασφαλίσει ταυτόχρονα τη βέλτιστη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων που απορρέουν από την αρχή της νομιμότητας⁸⁶.

Αντίλογο στην ανωτέρω ερμηνευτική προσέγγιση της αποφάσεως θα μπορούσαν, ενδεχομένως, να αποτελέσουν οι σκέψεις 44-45 αυτής, στις οποίες επισημαίνεται ότι η Ιταλική Δημοκρατία ήταν ελεύθερη, κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της κύριας δίκης, να προβλέπει ότι, στην έννομη τάξη της, το καθεστώς της παραγραφής στα εγκλήματα σχετικά με τον ΦΠΑ εμπίπτει στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο και, ως εκ τούτου, στο πεδίο εφαρμογής της αρχής «*ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο*», καθόσον το καθεστώς αυτό δεν είχε αποτελέσει **αντικείμενο εναρμόνισης** με πράξη του ενωσιακού δικαίου.

Οι ανωτέρω σκέψεις μας παραπέμπουν στην απόφαση *Melloni* με την οποία είχε γίνει δεκτό ότι ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να επικαλείται το υψηλότερο επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων που διασφαλίζει το εθνικό του σύνταγμα σε τομείς όπου το επίπεδο προστασίας ενός θεμελιώδους δικαιώματος έχει αποτελέσει αντικείμενο κοινού προσδιορισμού για το σύνολο της Ένωσης με θέσπιση πράξεως πλήρους εναρμόνισης. Συνεπώς, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το ΔΕΕ με την απόφασή του επί της υπόθεσης *M.A.S. και M.B.* αποδέχεται τη δυνατότητα εφαρμογής

⁸⁵ βλ. έτσι Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου και της ενσωμάτωσής του στην ελληνική έννομη τάξη, εκδόσεις Σάκκουλα, 2016, σ. 316 επ. όπου τονίζεται περαιτέρω ότι οδηγός για την ΕΕ **δεν** μπορεί να είναι έννομες τάξεις που δεν αποδίδουν θεσμικά στην αρχή της νομιμότητας κάποια εμφανή σημασία, **γιατί** αυτό θα σήμαινε παραγνώριση της συνταγματικής τάξης άλλων κρατών μελών, που η ΕΕ υποχρεούται ήδη θεσμικά να τη σέβεται.

⁸⁶ Σχετικά με τη λειτουργία των κοινών συνταγματικών παραδόσεων των κρατών μελών βλ. και Στεφάνου Κ., Το νομικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σ. 166 επ.

του ευνοϊκότερου επιπέδου προστασίας που εγγυάται το συνταγματικό δίκαιο του οικείου κράτους μέλους, για το λόγο ότι δεν έχει καθοριστεί στο επίπεδο της Ένωσης η εμβέλεια που πρέπει να έχει η αρχή της νομιμότητας και ο βαθμός προστασίας που πρέπει να παρέχεται, στο πλαίσιο αυτό, στο πρόσωπο κατά του οποίου έχει ασκηθεί δίωξη όταν τίθεται εν αμφιβόλω η εφαρμογή των κανόνων περί παραγραφής.

Ωστόσο, σύμφωνα με την εδώ υποστηριζόμενη άποψη, το ΔΕΕ δεν εξέτασε το ζήτημα ως σύγκρουση εθνικού συνταγματικού (αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο») και ενωσιακού δικαίου (άρθρου 325 ΣΛΕΕ)⁸⁷ **αλλά** ως ζήτημα στάθμισης και πρακτικής εναρμόνισης μεταξύ συγκρουόμενων κανόνων του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου⁸⁸, ήτοι του άρθρου 325 ΣΛΕΕ και των επιταγών της προβλεψιμότητας, της σαφήνειας και της μη αναδρομικότητας, ως εκφάνσεων της θεμελιώδους **ενωσιακής αρχής** «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο»⁸⁹.

Υπέρ της ανωτέρω εκδοχής (σύγκρουση μεταξύ ενωσιακών κανόνων και αρχών) συνηγορεί και το γεγονός ότι το ΔΕΕ **αποκλείει** (!) τη δυνατότητα του εθνικού δικαστηρίου να θεωρήσει μη προβληματική την κάμψη της αρχής της νομιμότητας για τα εγκλήματα που τελέστηκαν πριν από την έκδοση της απόφασης *Taricco*. Με τον τρόπο αυτό το ΔΕΕ καθιστά σαφές ότι το ίδιο το ενωσιακό δίκαιο (η ενωσιακή

⁸⁷ Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σ. 469 επ.

⁸⁸ Δημητρακόπουλος Ι., Αρχές της ασφάλειας δικαίου, της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας, παραγραφή αδικημάτων περί τον ΦΠΑ και σχέση μεταξύ εθνικού Συντάγματος, Χάρτη ΘΔΕΕ και ΕΣΔΑ, στις αποφάσεις *Taricco I* και *Taricco II* του ΔΕΕ, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

⁸⁹ Προς αυτή την κατεύθυνση: Bassini M./Pollicino O., *Defusing the Taricco Bomb through Fostering Constitutional Tolerance: All Roads Lead to Rome*, 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://verfassungsblog.de>. Γιαννακούλα Α., Αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο» και υποχρέωση άρσης κατάστασης εσωτερικού δικαίου μη συνάδουσα προς το δίκαιο της Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 1/2018, σ. 84 επ.· Δημητρακόπουλος Ι., Αρχές της ασφάλειας δικαίου, της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας, παραγραφή αδικημάτων περί τον ΦΠΑ και σχέση μεταξύ εθνικού Συντάγματος, Χάρτη ΘΔΕΕ και ΕΣΔΑ, στις αποφάσεις *Taricco I* και *Taricco II* του ΔΕΕ, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr. Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σ. 469 επ.· Krajewski M., 'Conditional' Primacy of EU Law and Its Deliberative Value: An Imperfect Illustration from *Taricco II*, 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://europeanlawblog.eu>.

διάσταση της αρχής «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο») **απαιτεί** την τήρηση των επιταγών της προβλεψιμότητας, της σαφήνειας και της μη αναδρομικότητας της εφαρμοστέας ποινικής νομοθεσίας (το ίδιο το ενωσιακό δίκαιο θέτει δηλαδή το ελάχιστο όριο προστασίας)⁹⁰.

Αν, αντίθετα η απόφαση αποτελούσε εφαρμογή του κανόνα που απορρέει εξ *αντιδιαστολής* από την απόφαση *Melloni*, δηλαδή αναγνώριση της δυνατότητας εφαρμογής εθνικών προτύπων προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων λόγω ελλείψεως ενωσιακής παρέμβασης, η διατύπωση της απόφασης θα ήταν διαφορετική και στα εθνικά δικαστήρια θα αναγνωριζόταν απλώς δυνατότητα (**όχι** υποχρέωση) εφαρμογής των εθνικών προτύπων προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων⁹¹.

Επομένως, τόσο το γράμμα όσο και το πνεύμα της απόφασης καταδεικνύουν ότι η υποχρέωση προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης αντιμετωπίζει έναν **ενδογενή** περιορισμό και όχι έναν περιορισμό προερχόμενο από το εθνικό συνταγματικό δίκαιο του οικείου κράτους μέλους, ο οποίος θα μπορούσε να θέσει υπό διακύβευση την αρχή της υπεροχής, της ενότητας και της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου⁹².

⁹⁰ Bassini M./Pollicino O., *Defusing the Taricco Bomb through Fostering Constitutional Tolerance: All Roads Lead to Rome*, 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://verfassungsblog.de>. Γιαννακούλα Α., Αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο» και υποχρέωση άρσης κατάστασης εσωτερικού δικαίου μη συνάδουσα προς το δίκαιο της Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 1/2018, σ. 84 επ.

⁹¹ Krajewski M., 'Conditional' Primacy of EU Law and Its Deliberative Value: An Imperfect Illustration from *Taricco II*, 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://europeanlawblog.eu>.

⁹² Bassini M./Pollicino O., *Defusing the Taricco Bomb through Fostering Constitutional Tolerance: All Roads Lead to Rome*, 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://verfassungsblog.de>. Γιαννακούλα Α., Αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο» και υποχρέωση άρσης κατάστασης εσωτερικού δικαίου μη συνάδουσα προς το δίκαιο της Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 1/2018, σ. 84 επ.: Δημητρακόπουλος Ι., Αρχές της ασφάλειας δικαίου, της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας, παραγραφή αδικημάτων περί τον ΦΠΑ και σχέση μεταξύ εθνικού Συντάγματος, Χάρτη ΘΔΕΕ και ΕΣΔΑ, στις αποφάσεις *Taricco I* και *Taricco II* του ΔΕΕ, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr. Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σ. 469 επ.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

2. Η αρχή *ne bis in idem* και ο «διάλογος» μεταξύ του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Συμβουλίου της Επικρατείας

2.1 Η εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem* στο πλαίσιο σόρευσης ποινικών και «διοικητικών» κυρώσεων και η αρχική ασυμβατότητα της νομολογίας του ΕΔΔΑ και του ΣτΕ

Το άρθρο 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ κατοχυρώνει την απαγόρευση δεύτερης δίωξης ή τιμωρίας, του ίδιου ατόμου, για την ίδια πράξη για την οποία έχει ήδη αθωωθεί ή καταδικαστεί αμετάκλητα από τα δικαστήρια του ίδιου κράτους⁹³. Για την ενεργοποίηση της απαγόρευσης που απορρέει από την εν λόγω διάταξη, απαιτείται να συντρέχουν οι ακόλουθες προϋποθέσεις: **α)** πρέπει να υπάρχουν περισσότερες της μίας διακεκριμένες διαδικασίες επιβολής κύρωσης, **β)** οι διαδικασίες αυτές πρέπει να είναι «ποινικές», **γ)** η μία από τις διαδικασίες πρέπει να έχει περατωθεί με αμετάκλητη απόφαση (αθωωτική ή καταδικαστική)⁹⁴ και **δ)** οι διαδικασίες πρέπει να στρέφονται κατά του ίδιου προσώπου και να αφορούν την ίδια κατ' ουσίαν παραβατική συμπεριφορά⁹⁵.

⁹³ Το άρθρο 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ προβλέπει ότι: «Κανένας δεν μπορεί να διωχθεί ή καταδικασθεί ποινικά από τα δικαστήρια του ίδιου Κράτους, για μια παράβαση για την οποία ήδη αθώωθηκε ή καταδικάσθηκε με αμετάκλητη απόφαση σύμφωνα με το νόμο και την ποινική δικονομία του Κράτους αυτού».

⁹⁴ Η έκδοση αθωωτικής ή καταδικαστικής απόφασης κατά την πρότερη δίκη δεν ασκεί επιρροή στην εφαρμογή του *ne bis in idem*, διότι ο εν λόγω κανόνας απαγορεύει όχι απλώς τη δεύτερη ποινή αλλά γενικά τη δεύτερη κυρωτική διαδικασία [ΕΔΔΑ (τμήμα ευρείας σύνθεσης), απόφαση της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2009 στην υπόθεση *Sergey Zolotukhin κατά Ρωσίας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 14939/03), παρ. 83 και 110]. Συνεπώς, το *ne bis in idem* εγγυάται ότι η διάγνωση της ποινικής ευθύνης θα αναζητηθεί **άπαξ** στο πλαίσιο της ίδιας έννομης τάξης. Όταν η αρχική δίκη έχει καταλήξει σε αθώωση του κατηγορουμένου, ενεργοποιείται και το τεκμήριο αθωότητας: [Βογιατζής Π., *Ne bis in idem* και τεκμήριο αθωότητας από την ποινική στη διοικητική δίκη: ζητήματα ασυμβατότητας μεταξύ του ΕΔΔΑ και του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 533 επ.: Δημητρακόπουλος Ι., *Διοικητικές Κυρώσεις και Θεμελιώδη Δικαιώματα, Σύνταγμα – ΕΣΔΑ – Δίκαιο ΕΕ*, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 160 επ.].

⁹⁵ βλ. Δημητρακόπουλος Ι., *Διοικητικές Κυρώσεις και Θεμελιώδη Δικαιώματα, Σύνταγμα – ΕΣΔΑ – Δίκαιο ΕΕ*, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 160 επ.: Παυλίδου Ε., *Η δεσμευτική ενέργεια των*

Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, η έννοια της «ποινικής» διαδικασίας στο κείμενο της διάταξης του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου αποτελεί αυτόνομη έννοια της ΕΣΔΑ και πρέπει να ερμηνεύεται, ενόψει της εξασφαλιστικής και εγγυητικής λειτουργίας της Σύμβασης, προς την κατεύθυνση της κατά το δυνατόν μεγαλύτερης προστασίας του από την εφαρμοζόμενη διάταξη κατοχυρωμένου ανθρώπινου δικαιώματος⁹⁶. Έτσι, το ΕΔΔΑ ερμηνεύει τον όρο «ποινική» διαδικασία στο κείμενο του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου υπό το πρίσμα των γενικών αρχών που έχει αναπτύξει αναφορικά με τις αντίστοιχες έννοιες, ήτοι «κατηγορία ποινικής φύσεως» και «ποινή», κατά τα άρθρα 6 και 7 της Σύμβασης⁹⁷.

Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η ύπαρξη ή όχι μιας «κατηγορίας ποινικής φύσης» εκτιμάται επί τη βάση τριών κριτηρίων, τα οποία είναι γνωστά και ως *κριτήρια Engel*, από την απόφαση στην οποία διατυπώθηκαν για πρώτη φορά⁹⁸. Τα κριτήρια αυτά αφορούν στο χαρακτηρισμό της κύρωσης κατά το εθνικό δίκαιο, στη φύση της παράβασης και στη φύση και τη βαρύτητα της κύρωσης⁹⁹. Ο νομικός χαρακτηρισμός

αποφάσεων της ποινικής και πολιτικής δικαιοδοσίας στη διοικητική δίκη, εκδόσεις Σάκκουλα, 2014, σ. 85 επ.

⁹⁶ Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, η ΕΣΔΑ θα πρέπει να ερμηνεύεται και να εφαρμόζεται κατά τρόπο ώστε τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται σε αυτή να διασφαλίζονται πρακτικά και αποτελεσματικά και όχι θεωρητικά και πλασματικά [βλ. ΕΔΔΑ (τμήμα ευρείας σύνθεσης), απόφαση της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2009 στην υπόθεση *Sergey Zolotukhin κατά Ρωσίας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 14939/03), παρ. 80]· (βλ. και Τσιλιώτης Χ., Πολλαπλά τέλη λαθρεμπορίας – Κριτήρια Engel, ΘΠΔΔ 12/2012, σ. 1157 επ.).

⁹⁷ ΕΔΔΑ (τμήμα ευρείας σύνθεσης), απόφαση της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2009 στην υπόθεση *Sergey Zolotukhin κατά Ρωσίας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 14939/03), παρ. 52· βλ. Ακτύπης Σ.-Η., σε: Σισλιανός Λ.-Α., Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 877 επ.· Παυλίδου Ε., Η δεσμευτική ενέργεια των αποφάσεων της ποινικής και πολιτικής δικαιοδοσίας στη διοικητική δίκη, εκδόσεις Σάκκουλα, 2014, σ. 85 επ.· Πρεβεδούρου Ε., Η εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem* στην περίπτωση σωρευτικής επιβολής διοικητικών κυρώσεων – Με αφορμή την απόφαση ΣτΕ 1091/2015, ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 524 επ.

⁹⁸ ΕΔΔΑ (τμήμα ευρείας σύνθεσης), απόφαση της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2009 στην υπόθεση *Sergey Zolotukhin κατά Ρωσίας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 14939/03), παρ. 53· ΕΔΔΑ (τμήμα ευρείας σύνθεσης), απόφαση της 8^{ης} Ιουνίου 1976 στην υπόθεση *Engel κ.λπ. κατά Κάτω Χωρών* (προσφυγές υπ' αριθμ. 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5370/72) παρ. 82.

⁹⁹ ΕΔΔΑ (τμήμα ευρείας σύνθεσης), απόφαση της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2009 στην υπόθεση *Sergey Zolotukhin κατά Ρωσίας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 14939/03), παρ. 53.

της κύρωσης από την εσωτερική έννομη τάξη δεν θεωρείται από το ΕΔΔΑ ως αποφασιστικής σημασίας, αλλά χρησιμεύει ως σημείο αναφοράς για την περαιτέρω εξέταση της διάταξης¹⁰⁰. Σχετικά με τη φύση της παράβασης εξετάζεται, ιδίως, η γενική ή μη δεσμευτικότητα και εφαρμογή του κρίσιμου κανόνα, αν δηλαδή ο οικείος κανόνας αφορά γενικά στα υποκείμενα του δικαίου, λ.χ. υπό την ιδιότητά τους ως φορολογουμένων, στοιχείο που συμβάλλει στη θεμελίωση του «ποινικού» χαρακτήρα της υπόθεσης/κύρωσης. Επιπλέον, εξετάζεται ο σκοπός του κανόνα, δεδομένου ότι οι «ποινικές» κυρώσεις αποβλέπουν **τόσο** στην αποτροπή της παράβασης **όσο** και στον κολασμό του παραβάτη. Η γενική εφαρμογή του σχετικού κανόνα σε συνδυασμό με τον αποτρεπτικό και τιμωρητικό χαρακτήρα της προβλεπόμενης κύρωσης οδηγούν στην διαπίστωση ότι πρόκειται περί «ποινικής» υπόθεσης, **ανεξάρτητα** από το νομικό χαρακτηρισμό στο πλαίσιο της εσωτερικής έννομης τάξης. Σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό, αποδίδεται βαρύτητα και στο συμφέρον για την εξυπηρέτηση του οποίου έχει θεσπιστεί ο σχετικός κυρωτικός κανόνας, δεδομένου ότι τα γενικά συμφέροντα της κοινωνίας, όπως η καταπολέμηση της φοροδιαφυγής, προστατεύονται καταρχήν από το «ποινικό» δίκαιο. Το έτερο κριτήριο αναφέρεται στη φύση και στη βαρύτητα της κύρωσης, ειδικότερα της πιο αυστηρής που μπορούσε να επιβληθεί κατά τον κρίσιμο χρόνο και, δευτερευόντως, της πράγματι καταγνωσθείσας στη συγκεκριμένη υπόθεση¹⁰¹. Τα κριτήρια αυτά είναι εναλλακτικά και όχι απαραίτητα σωρευτικά. Έτσι, για να προσδιοριστεί η ύπαρξη «κατηγορίας ποινικής φύσης», αρκεί η εν λόγω παράβαση να είναι, εκ φύσης, «ποινική» κατά τη Σύμβαση ή να έχει επισύρει κύρωση σε βάρος του ενδιαφερόμενου, κύρωση η οποία, από την φύση της και το βαθμό βαρύτητάς της, ανήκει γενικά στην «όλη του ποινικού δικαίου». Ωστόσο, δεν αποκλείεται η υιοθέτηση σωρευτικής προσέγγισης, εάν η ξεχωριστή ανάλυση κάθε

¹⁰⁰ Πρεβεδούρου Ε., Η εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem* στην περίπτωση σωρευτικής επιβολής διοικητικών κυρώσεων – Με αφορμή την απόφαση ΣτΕ 1091/2015, ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 524 επ.

¹⁰¹ ΕΔΔΑ (τμήμα ευρείας σύνθεσης), απόφαση της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2009 στην υπόθεση *Sergey Zolotukhin κατά Ρωσίας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 14939/03), παρ. 56· [Δημητρακόπουλος Ι., Διοικητικές Κυρώσεις και Θεμελιώδη Δικαιώματα, Σύνταγμα – ΕΣΔΑ – Δίκαιο ΕΕ, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 45 επ· Θεοχάρη Α./Μπουλταδάκη Δ., Η αρχή της *ne bis in idem* στο πεδίο των διοικητικών κυρώσεων, ΘΠΔΔ 12/2016, σ. 1135 επ.].

κριτηρίου δεν επιτρέπει την εξαγωγή σαφούς συμπεράσματος ως προς την ύπαρξη «κατηγορίας ποινικής φύσης»¹⁰².

Κατ' εφαρμογή των κριτηρίων *Engel* μπορούν να θεωρηθούν ως «ποινικές» και κυρώσεις που επιβάλλονται από διοικητικά όργανα, ενόψει της φύσης των σχετικών παραβάσεων ή/και του είδους και της βαρύτητας των προβλεπόμενων γι' αυτές διοικητικών κυρώσεων, με συνέπεια η επιβολή τους (να πρέπει) να τελεί υπό τις εξασφαλιστικές εγγυήσεις του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, ενώ περαιτέρω να τίθεται και ζήτημα εφαρμογής της αρχής *ne bis in idem* όταν η διοικητική παράβαση στοιχειοθετεί συνάμα και αξιόποινη πράξη¹⁰³.

Στο πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης το σχετικό ζήτημα ανέκυψε κυρίως στο πεδίο του τελωνειακού δικαίου και ειδικότερα στις περιπτώσεις διάπραξης λαθρεμπορικής τελωνειακής παράβασης, η οποία προβλέπεται **τόσο** ως διοικητικό αδίκημα – που

¹⁰² ΕΔΔΑ (τμήμα ευρείας σύνθεσης), απόφαση της 23^{ης} Νοεμβρίου 2006 στην υπόθεση *Jussila κατά Φινλανδίας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 73053/01), παρ. 30-31· ΕΔΔΑ (τμήμα ευρείας σύνθεσης), απόφαση της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2009 στην υπόθεση *Sergey Zolotukhin κατά Ρωσίας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 14939/03), παρ. 53.

¹⁰³ Δημητρακόπουλος Ι., Διοικητικές Κυρώσεις και Θεμελιώδη Δικαιώματα, Σύνταγμα – ΕΣΔΑ – Δίκαιο ΕΕ, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 45 επ.· Κοφίνης Σ., Οι διοικητικές κυρώσεις στο εδώλιο: η εφαρμογή της αρχής *non bis in idem* από τα διοικητικά δικαστήρια – Σημείωμα στη ΣτΕ 3182/2010, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.constitutionalism.gr>.

επισύρει την επιβολή υπέρογκων πολλαπλών τελών, ώστε να θεωρούνται «ποινή» κατά την ΕΣΔΑ¹⁰⁴ – **όσο** και ως έγκλημα του ποινικού δικαίου¹⁰⁵.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας αντιμετώπιζε επί μακρόν τη διοικητική διαδικασία της επιβολής της κύρωσης του πολλαπλού τέλους λόγω της τελωνειακής παράβασης της λαθρεμπορίας ως **αυτοτελή** σε σχέση με την αντίστοιχη ποινική διαδικασία, με συνέπεια να **αποκλείει** την εφαρμογή των διατάξεων της ΕΣΔΑ περί *ne bis in idem* και

¹⁰⁴ Με βάση τα κριτήρια *Engel*, το ΕΔΔΑ ενέταξε στις «ποινικής φύσεως» τις διοικητικές κυρώσεις που προβλέπονται στο ελληνικό δίκαιο για το αδίκημα της λαθρεμπορίας. Στην υπόθεση *Μαμιδάκης κατά Ελλάδας*, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του σωρευτικά τη σοβαρή φύση της παράβασης του λαθρεμπορίου, τον αποτρεπτικό και κατασταλτικό χαρακτήρα της επιβληθείσας κύρωσης καθώς και το πολύ υψηλό ποσό του προστίμου για να καταλήξει στην ύπαρξη κατηγορίας «ποινικής φύσεως» [ΕΔΔΑ, απόφαση της 11^{ης} Ιανουαρίου 2007 στην υπόθεση *Μαμιδάκης κατά Ελλάδας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 35533/04), παρ. 20-21· ΕΔΔΑ, απόφαση της 6^{ης} Δεκεμβρίου 2007 στην υπόθεση *Γιαννετάκη Ε. & Σ. Μεταφορική ΕΠΕ και Γιαννετάκης κατά Ελλάδας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 29829/05), παρ. 18-19· ΕΔΔΑ, απόφαση της 21^{ης} Φεβρουαρίου 2008 στην υπόθεση *Χατζηνικολάου κατά Ελλάδας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 33997/06), παρ. 19-20]· (βλ. Βογιατζής Π., *Ne bis in idem* και τεκμήριο αθωότητας από την ποινική στη διοικητική δίκη: ζητήματα ασυμβατότητας μεταξύ του ΕΔΔΑ και του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 533 επ.).

¹⁰⁵ Η συμπεριφορά της εισαγωγής ή εξαγωγής εμπορευμάτων υποκειμένων σε δασμούς, φόρους και λοιπές επιβαρύνσεις στην ή από τη χώρα χωρίς γραπτή άδεια από την αρμόδια Τελωνειακή Αρχή, καθώς και οποιαδήποτε ενέργεια αποσκοπεί να στερήσει το Δημόσιο ή την Ευρωπαϊκή Ένωση από τους αντίστοιχους εισπρακτέους δασμούς, φόρους και λοιπές επιβαρύνσεις συνιστά, σύμφωνα με τον Εθνικό Τελωνειακό Κώδικα, μεταξύ άλλων συμπεριφορών ή ενεργειών, «λαθρεμπορία» (άρθρο 155 παρ. 1 ΕΤΚ). Ο υπεύθυνος της λαθρεμπορίας υποχρεώνεται να καταβάλει στο Δημόσιο τους διαφυγόντες δασμούς και φόρους και λοιπές επιβαρύνσεις (εάν το λαθρεμπόρευμα διαφύγει της κατάσχεσης) (άρθρο 142 παρ. 3 ΕΤΚ), και, ταυτόχρονα, το πολλαπλό τέλος ως διοικητική κύρωση. Το πολλαπλό τέλος επιβάλλεται με πράξη του Προϊσταμένου της Τελωνειακής Αρχής (άρθρα 150 παρ. 2 και 152 ΕΤΚ), ανέρχεται από το τριπλάσιο μέχρι το πενταπλάσιο των δασμοφορολογικών επιβαρύνσεων που αναλογούν στο αντικείμενο της λαθρεμπορίας, και υπόκειται σε προσφυγή στα Διοικητικά Δικαστήρια (άρθρο 150 παρ. 4 ΕΤΚ). Παράλληλα, όμως, η λαθρεμπορική συμπεριφορά υπόκειται **και** σε ποινική κύρωση που επιβάλλεται από τα ποινικά δικαστήρια για το αδίκημα της λαθρεμπορίας (άρθρο 157 ΕΤΚ) (βλ. Γράβαρης Ι., Φορολογικές κυρώσεις. Όροι και όρια της τιμωρίας, ΘΠΔΔ 12/2011, σ. 1095 επ.· Δεδούλη-Λαζαράκη Α./Μουρτίδης Κ., Η αρχή *ne bis in idem* στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ και το πολλαπλό τέλος επί λαθρεμπορίας κατά τον Εθνικό Τελωνειακό Κώδικα, ΔΕΕ 3/2018, σ. 313 επ.).

περί τεκμηρίου αθωότητας στις περιπτώσεις διάπραξης λαθρεμπορικής τελωνειακής παράβασης¹⁰⁶.

Σταδιακά, ωστόσο, υποστηρίχθηκε από μειοψηφίες ότι η απαγόρευση που απορρέει από το άρθρο 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ είναι εφαρμόσιμη και σε περίπτωση που το διοικητικό δικαστήριο, αποφαινόμενο επί ενδίκου βοηθήματος ή μέσου σχετικά με πράξη επιβολής εις βάρος ορισμένου διαδίκου πολλαπλού τέλους λόγω λαθρεμπορίας, κληθεί να συνεκτιμήσει απόφαση ποινικού δικαστηρίου που αφορά σε κατηγορία περί λαθρεμπορίας κατά του ίδιου προσώπου, βάσει των ίδιων κατ' ουσίαν πραγματικών περιστατικών. Σε τέτοια περίπτωση, εάν η οικεία διαδικασία στα ποινικά δικαστήρια έχει ολοκληρωθεί με αμετάκλητη απόφαση, η οποία δεν βασίζεται (ασφαλώς) σε κρίση περί παραβίασης της αρχής *ne bis in idem*, λόγω της διοικητικής διαδικασίας ή δίκης περί επιβολής πολλαπλού τέλους για λαθρεμπορία, το διοικητικό δικαστήριο **υποχρεούται** να τερματίσει την ενώπιόν του διαδικασία, με έκδοση απόφασης που ακυρώνει το επιβληθέν πολλαπλό τέλος ή αποδέχεται ως νόμιμη την γενόμενη από το κατώτερο δικαστήριο ακύρωση του πολλαπλού τέλους¹⁰⁷.

Η ανωτέρω θέση της μειοψηφίας υιοθετήθηκε τελικά από το Β Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας, υπό την πενταμελή σύνθεσή του, το οποίο επιληφθέν αίτησης αναίρεσης σε υπόθεση επιβολής πολλαπλών τελών λαθρεμπορίας, έκρινε ότι βάσει της αρχής *ne bis in idem*, όταν υφίσταται αμετάκλητη απόφαση ποινικού δικαστηρίου, **είτε** αθωωτική **είτε** καταδικαστική, για την αυτή παράβαση, κατά την έννοια του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ, το διοικητικό δικαστήριο **υποχρεούται** να τερματίσει την ενώπιον του διαδικασία με έκδοση απόφασης που ακυρώνει το πολλαπλό τέλος¹⁰⁸. Με την εν λόγω απόφαση, το Συμβούλιο της Επικρατείας έκανε δεκτό ότι στις περιπτώσεις που η διοικητική κύρωση είναι τέτοιου μεγέθους ώστε να

¹⁰⁶ ΣτΕ Ολ 990/2004, ΣτΕ 564/2006, ΣτΕ 1734/2009, ΣτΕ 1522/2010.

¹⁰⁷ ΣτΕ 695/2009, σκ. 6· ΣτΕ 1734/2009, σκ. 6· ΣτΕ 1522/2010, σκ. 9· Πανταζόπουλος Π., Η αντιμετώπιση από τα διοικητικά δικαστήρια της διαδικασίας τιμώρησης της λαθρεμπορίας. Με αφορμή τη ΣτΕ 2067/2011, ΘΠΔΔ 12/2011.

¹⁰⁸ ΣτΕ 3182/2010, σκ. 5· Παυλίδου Ε., Η δεσμευτική ενέργεια των αποφάσεων της ποινικής και πολιτικής δικαιοδοσίας στη διοικητική δίκη, εκδόσεις Σάκκουλα, 2014, σ. 74 επ· Τσόλκα Ο., «*Ne bis in idem*» και εσωτερικό δυαδικό σύστημα κυρώσεων για την «αυτή παράβαση»: Μια σύνθετη προβληματική εν μέσω «διασταυρώσεων» της ΕΣΔΑ με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., ΠοινΧρ 2015, 625 επ.

μπορεί να χαρακτηριστεί ως «κατηγορία ποινικής φύσης», η έκδοση απόφασης από το ένα δικαστήριο, ανεξαρτήτως του αποτελέσματός της (καταδίκη, αθώωση, αθώωση λόγω αμφιβολιών), **αποκλείει πλήρως** τη συνέχιση της διαδικασίας ενώπιον του δεύτερου δικαστηρίου, το οποίο οφείλει να ακυρώσει το πρόστιμο (ή αντιστοίχως να αθώσει τον κατηγορούμενο)¹⁰⁹.

Η κρίση της πενταμελούς σύνθεσης του Β Τμήματος δεν ήταν οριστική και το παραπάνω, μείζονος σπουδαιότητας, ζήτημα παραπέμφθηκε προς επίλυση στην επταμελή σύνθεση του Τμήματος, το οποίο, με την υπ' αριθμ. **2067/2011** απόφασή του, επανέλαβε το επιχείρημα περί **αυτοτέλειας** της διοικητικής δίκης σε σχέση με την ποινική και υπογράμμισε την ασυμβατότητα της νομολογίας του ΕΔΔΑ προς την ελληνική συνταγματική τάξη¹¹⁰.

Ειδικότερα, το ΣτΕ έκρινε ότι μπορεί μεν επί λαθρεμπορίας να πληρούνται καταρχήν οι προϋποθέσεις του κανόνα *ne bis in idem*, όπως αυτός κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, **καθόσον** η διοικητική λαθρεμπορική παράβαση αποτελεί «κατηγορία ποινικής φύσεως», όπως έχει αποδεχθεί και το ίδιο το Συμβούλιο της Επικρατείας¹¹¹, πλην όμως η εφαρμογή του κανόνα αυτού, όπως αυτός έχει διαμορφωθεί από τη νομολογία του ΕΔΔΑ, στην ελληνική έννομη τάξη οδηγεί σε απροσδόκητα αποτελέσματα¹¹². Γιατί οι δύο διαδικασίες δεν εμποδίζονται μεν να κινηθούν παράλληλα, όμως, η πρώτη που οριστικοποιείται, οποιαδήποτε, καθιστά επιβεβλημένη την ακύρωση της άλλης λόγω παραβάσεως της αρχής *ne bis in idem*.

¹⁰⁹ Κοφίνης Σ., Οι διοικητικές κυρώσεις στο εδώλιο: η εφαρμογή της αρχής *non bis in idem* από τα διοικητικά δικαστήρια – Σημείωμα στη ΣτΕ 3182/2010, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.constitutionalism.gr>.

¹¹⁰ Βογιατζής Π., *Ne bis in idem* και τεκμήριο αθωότητας από την ποινική στη διοικητική δίκη: ζητήματα ασυμβατότητας μεταξύ του ΕΔΔΑ και του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 533 επ.· Μαθιουδάκης Ι., Η διαδοχή ποινικών και διοικητικών κυρώσεων στη διεκυστίδα μεταξύ ΕΔΔΑ και ΣτΕ, Αρμ 2016, σ. 1245 επ.· Μαργαρίτης Α. και Σατλάνης Χ., Η έννοια και το περιεχόμενο του δεδικασμένου στη Νομολογία του ΕΔΔΑ, ΠοινΔικ 8-9/2014, σ. 724 επ.· Τσόλκα Ο., «*Ne bis in idem*» και εσωτερικό δυαδικό σύστημα κυρώσεων για την «αυτή παράβαση»: Μια σύνθετη προβληματική εν μέσω «διασταυρώσεων» της ΕΣΔΑ με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., ΠοινΧρ 2015, 625 επ.

¹¹¹ ΣτΕ 689/2009, σκέψη 6 και 3182/2010, σκέψη 5.

¹¹² ΣτΕ 2067/2011, σκ. 9 και 10· Παυλίδου Ε., Η δεσμευτική ενέργεια των αποφάσεων της ποινικής και πολιτικής δικαιοδοσίας στη διοικητική δίκη, εκδόσεις Σάκκουλα, 2014, σ. 74 επ.

Έτσι, σημειώνει το ΣτΕ, είναι προφανές ότι, για το ΕΔΔΑ, το σύστημα που έχει κατά του ο Έλληνας νομοθέτης, συντακτικός και κοινός, δεν μπορεί να λειτουργήσει. Αντ' αυτού, θα έπρεπε να υπάρξει ένα εξαρχής νέο σύστημα κολασμού της λαθρεμπορίας, κατά το οποίο όλες οι κυρώσεις, διοικητικές και ποινικές, θα επιβάλλονταν από ένα μόνο δικαστήριο, κάτι τέτοιο όμως δεν είναι επιτρεπτό αφού κατά το Σύνταγμα (άρθρα 94 παρ. 1 και 96 παρ. 1) στο μεν διοικητικό δικαστήριο ανήκει κατ' αποκλειστικότητα η επίλυση των διοικητικών διαφορών, στο δε ποινικό η των ποινικών, υπό την έννοια που τους δίνει όχι το ΕΔΔΑ, αλλά η ελληνική έννομη τάξη¹¹³.

Περαιτέρω, παρατηρεί το Δικαστήριο, εφόσον το ρητό γράμμα του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ αναφέρεται σε «ποινική» καταδίκη και δίωξη και σε «ποινική δικονομία» των κρατών, η Ελλάδα, προσχωρώντας σε αυτό και αποβλέποντας στο γράμμα της σχετικής διατάξεως, ανάλογης της ρυθμίσεως του άρθρου 57 ΚΠΔ, δεν μπορούσε να διανοηθεί ότι μέσω μιας συνεχώς σε βάθος χρόνου εξελισσόμενης νομολογίας του ΕΔΔΑ, αναλάμβανε διεθνείς δεσμεύσεις αντίθετες σε πάγια ριζωμένες νομικές της παραδόσεις και στο ίδιο της το Σύνταγμα¹¹⁴.

Συνεπώς, το άρθρο 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, όπως έχει ερμηνευθεί από το ΕΔΔΑ, δεν θα μπορούσε να τύχει εφαρμογής εν προκειμένω γιατί θα αντέβαινε προς τα άρθρα 94 παρ. 1 και 96 παρ. 1 του Συντάγματος **καθόσον** καταλήγει στην ουσία να στερεί από το δικαστήριο, διοικητικό ή ποινικό, την εξουσία να κρίνει την διαφορά, διοικητική ή ποινική, που του έχει αναθέσει το Σύνταγμα, το οποίο δεν αντιλαμβάνεται τους σχετικούς όρους με τον τρόπο που τους αντιλαμβάνεται το ΕΔΔΑ κατά την ερμηνεία του εν λόγω Πρωτοκόλλου¹¹⁵. Δεδομένης δε της υπέρτερης ισχύος

¹¹³ ΣτΕ 2067/2011, σκ. 10· Παυλίδου Ε., Η δεσμευτική ενέργεια των αποφάσεων της ποινικής και πολιτικής δικαιοδοσίας στη διοικητική δίκη, εκδόσεις Σάκκουλα, 2014, σ. 74 επ.

¹¹⁴ ΣτΕ 2067/2011, σκ. 11.

¹¹⁵ ΣτΕ 2067/2011, σκ. 11· [Πρβλ. όμως την αντίθετη τεκμηριωμένη επιχειρηματολογία της μειοψηφούσας Εισηγήτριας σύμφωνα με την οποία: «[...] η δέσμευση των δικαστηρίων μιας δικαιοδοσίας από το δεδουλευμένο των αποφάσεων των δικαστηρίων άλλης δικαιοδοσίας δεν αντίκειται στις διατάξεις των άρθρων 94 παρ. 1 και 96 παρ. 1 του Συντάγματος (βλ. άρθρο 5 παρ. 2 ΚΔΔ, άρθρο 2 ΚΠολΔ), εφόσον πρόκειται για απολύτως ταυτόσημη παράβαση, αντιθέτως εναρμονίζεται πλήρως προς το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος. Σημειωτέον δε, ότι στην περίπτωση της λαθρεμπορίας, η οποία, λόγω της σοβαρότητάς της έχει αναχθεί σε ποινική παράβαση, ήτοι αποτελεί “έγκλημα”, κατά την διατύπωση του άρθρου 96 παρ. 1 του Συντάγματος, ο εν λόγω ποινικός χαρακτήρας της είναι παρών και στις δύο

του Συντάγματος έναντι της ΕΣΔΑ, το άρθρο 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου δεν εφαρμόζεται¹¹⁶.

Και η μετέπειτα νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας ενέμεινε στην άρνηση εφαρμογής της αρχής *ne bis in idem* στη διοικητική δίκη περί επιβολής πολλαπλού τέλους λόγω της τελωνειακής παραβάσεως της λαθρεμπορίας με βασικό επιχείρημα ότι το άρθρο 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ δεν έχει πεδίο εφαρμογής επί συνταγματικώς προβλεπομένων παράλληλων δικαιοδοσιών¹¹⁷.

2.2 Η απάντηση του ΕΔΔΑ στη νομολογία του ΣτΕ με την απόφαση Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδας¹¹⁸

Η ως άνω προσέγγιση του Συμβουλίου της Επικρατείας αποδοκιμάστηκε ρητώς από το Δικαστήριο του Στρασβούργου με την απόφαση της 30^{ης} Απριλίου 2015 στην υπόθεση *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδας*, στο πλαίσιο της οποίας το ΕΔΔΑ δεν περιορίστηκε στην εξέταση των δικαιοδοτικών κρίσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας, οι οποίες αφορούσαν τις τρεις εξεταζόμενες προσφυγές, αλλά επιχείρησε έναν απευθείας διάλογο με το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο και τις θέσεις του, όπως αυτές είχαν διατυπωθεί στη βασική επί του ζητήματος απόφαση 2067/2011¹¹⁹.

Ειδικότερα, οι προσφεύγοντες ενώπιον του ΕΔΔΑ επικαλέστηκαν παραβίαση του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ διότι ενώ αθωώθηκαν με

διαδικασίες και, συνεπώς, η πρόβλεψη επιβολής κυρώσεων για το εν λόγω ποινικό αδίκημα στα πλαίσια διοικητικής διαδικασίας, που δεν θα πληρούσε τους όρους της “δίκαιης”, κατά την ΕΣΔΑ, ποινικής διαδικασίας, ως μη δεσμευομένη, μεταξύ άλλων, από την αρχή ne bis in idem, θα αντέκειτο, αυτή πλέον, στο άρθρο 96 παρ. 1 του Συντάγματος, αλλά και στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ. [...]» (ΣτΕ 2067/2011, σκ. 11)].

¹¹⁶ ΣτΕ 2067/2011, σκ. 11· Πανταζόπουλος Π., Η αντιμετώπιση από τα διοικητικά δικαστήρια της διαδικασίας τιμώρησης της λαθρεμπορίας. Με αφορμή τη ΣτΕ 2067/2011, ΘΠΔΔ 12/2011, σ. 1100 επ.

¹¹⁷ βλ. ενδεικτικά ΣτΕ 2813/2012, ΣτΕ 4161/2012.

¹¹⁸ ΕΔΔΑ, απόφαση της 30^{ης} Απριλίου 2015 στην υπόθεση *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδας* (προσφυγές υπ’ αριθμ. 3453/12, 42941/12 και 9028/13).

¹¹⁹ βλ. ιδίως παρ. 69-72 της αποφάσεως· Βογιατζής Π., *Ne bis in idem* και τεκμήριο αθωότητας από την ποινική στη διοικητική δίκη: ζητήματα ασυμβατότητας μεταξύ του ΕΔΔΑ και του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 533 επ· Πρεβεδούρου Ε., Η εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem* στην περίπτωση σωρευτικής επιβολής διοικητικών κυρώσεων – Με αφορμή την απόφαση ΣτΕ 1091/2015, ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 524 επ.

αμετάκλητες αποφάσεις ποινικών δικαστηρίων από κατηγορία λαθρεμπορίας, επιβλήθηκαν σε βάρος τους διοικητικές χρηματικές κυρώσεις (πολλαπλά τέλη), για την ίδια κατ' ουσίαν παράβαση, τα δε ένδικα βοηθήματα και μέσα που άσκησαν ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων κατά των σχετικών διοικητικών πράξεων απορρίφθηκαν ως αβάσιμα¹²⁰.

Το πρώτο ζήτημα που αντιμετωπίστηκε από το Δικαστήριο ήταν το κατά πόσο οι επίμαχες κυρώσεις, ήτοι τα πολλαπλά τέλη που επιβλήθηκαν στους προσφεύγοντες, ανήκαν στην ύλη του ποινικού δικαίου και μπορούσαν, συνεπώς, να υπαχθούν στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 4 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ, αφού παρέπεμψε καταρχάς σε προγενέστερη νομολογία του επί της ποινικής φύσεως της κύρωσης του πολλαπλού τέλους¹²¹, παρέθεσε αναλυτικές σκέψεις αναφορικά με τη συνδρομή του τρίτου κριτηρίου *Engel*, το οποίο αφορά τη φύση και τη βαρύτητα της κύρωσης, σημειώνοντας ότι ο βαθμός αυστηρότητας της κύρωσης καθορίζεται με αναφορά στην ανώτατη δυνατή κύρωση που μπορούσε να επιβληθεί στον κρίσιμο χρόνο και, δευτερευόντως, λαμβάνοντας υπόψη την πράγματι καταγνωσθείσα στη συγκεκριμένη υπόθεση, η οποία, πάντως, δεν μπορεί να μειώσει τη σημασία του ό,τι διακυβευόταν αρχικά¹²². Στο πλαίσιο αυτό το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η οικεία διάταξη του Τελωνειακού Κώδικα προέβλεπε ότι το επιβαλλόμενο πρόστιμο μπορούσε να φθάσει στο δεκαπλάσιο των διαφυγόντων δασμών και φόρων και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι πολλαπλά τέλη λαθρεμπορίας μεγάλου ύψους (ανερχόμενου σε δεκάδες ή εκατοντάδες χιλιάδες ευρώ), όπως τα υπό κρίση, έχουν «ποινικό»

¹²⁰ Οι προσφεύγοντες επικαλέστηκαν, επίσης, παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ που κατοχυρώνει το τεκμήριο αθωότητας.

¹²¹ ΕΔΔΑ, απόφαση της 11^{ης} Ιανουαρίου 2007 στην υπόθεση *Μαμιδάκης κατά Ελλάδας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 35533/04), παρ. 20-21.

¹²² βλ. ΕΔΔΑ (τμήμα ευρείας σύνθεσης), απόφαση της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2009 στην υπόθεση *Sergey Zolotukhin κατά Ρωσίας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 14939/03), παρ. 56· Δημητρακόπουλος Ι., Διοικητικές κυρώσεις και θεμελιώδη δικαιώματα, Σύνταγμα – ΕΣΔΑ – Δίκαιο ΕΕ, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 45 επ· Σαλαμούρα Ε., Η σχέση της διοικητικής με την ποινική δίκη, υπό το πρίσμα της αρχής *ne bis in idem* και της αρχής του τεκμηρίου αθωότητας, ΝοΒ 2015, σ. 845 επ.

χαρακτήρα, κατά την αυτόνομη έννοια της ΕΣΔΑ, μολονότι προέρχονται από το διοικητικό μηχανισμό επιβολής κυρώσεων και τα διοικητικά δικαστήρια¹²³.

Όσον αφορά το ειδικότερο ζήτημα της παραδεκτής προσκόμισης της ποινικής απόφασης ενώπιον του διοικητικού δικαστηρίου, το οποίο αποτέλεσε βασικό αμυντικό επιχείρημα της ελληνικής κυβέρνησης η οποία υποστήριξε ότι σε κάποιες από τις επίμαχες διαδικασίες **δεν** ετίθετο ζήτημα εφαρμογής και, συνακόλουθα, παραβίασης του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ στο πλαίσιο των εθνικών διαδικασιών καθότι οι προσφεύγοντες δεν είχαν επικαλεστεί νομίμως ενώπιον των αρμόδιων διοικητικών δικαστηρίων είτε τις αθωωτικές αποφάσεις των ποινικών δικαστηρίων¹²⁴, είτε το γεγονός ότι οι τελευταίες είχαν καταστεί αμετάκλητες εν τω μεταξύ¹²⁵, το Δικαστήριο του Στρασβούργου έκρινε ότι από τη στιγμή που έχει γίνει επίκληση ενώπιον του διοικητικού δικαστηρίου της σχετικής αθωωτικής [εν προκειμένω] ποινικής απόφασης, το διοικητικό δικαστήριο οφείλει να εξετάσει αυτεπαγγέλτως την επιρροή που μπορεί να έχει η απόφαση αυτή στην κρίση του επί

¹²³ ΕΔΔΑ, *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδα*, ό.π., παρ. 52 έως 56· Αντωνόπουλος Ε., Η αρχή *ne bis in idem* και οι αποκλίσεις της νομολογίας του ΕΔΔΑ, του ΔΕΕ και του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΔτΑ 2016, σ. 427 επ· Βογιατζής Π., *Ne bis in idem* και τεκμήριο αθωότητας από την ποινική στη διοικητική δίκη: ζητήματα ασυμβατότητας μεταξύ του ΕΔΔΑ και του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 533 επ· Σαλαμούρα Ε., Η σχέση της διοικητικής με την ποινική δίκη, υπό το πρίσμα της αρχής *ne bis in idem* και της αρχής του τεκμηρίου αθωότητας, ΝοΒ 2015, σ. 845 επ· Τσόλκα Ο., «*Ne bis in idem*» και εσωτερικό δυαδικό σύστημα κυρώσεων για την «αυτή παράβαση»: Μια σύνθετη προβληματική εν μέσω «διασταυρώσεων» της ΕΣΔΑ με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., ΠοινΧρ 2015, 625 επ.

¹²⁴ Το Συμβούλιο της Επικρατείας με την υπ' αριθμ. **3616/2011** απόφασή του είχε απορρίψει την ασκηθείσα αίτηση αναιρέσεως του δεύτερου προσφεύγοντος της υπόθεσης *Καπετάνιος και λοιποί* (προσφυγή υπ' αριθμ. 42941/12), κρίνοντας εμμέσως, πλην σαφώς, ότι δεν ετίθετο ζήτημα εφαρμογής και, συνακόλουθα, παραβίασης του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, διότι ο αναιρεσείων είχε επικαλεσθεί και προσκομίσει **απαρადέκτως** την 2828/2000 απόφαση του Τριμελούς Πλημμελειοδικείου τόσο ενώπιον του δικάσαντος Διοικητικού Εφετείου (με υπόμνημα, μετά από τη συζήτηση) όσο και ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας.

¹²⁵ Το Συμβούλιο της Επικρατείας με την υπ' αριθμ. **1999/2011** απόφασή του είχε απορρίψει την ασκηθείσα αίτηση αναιρέσεως του πρώτου προσφεύγοντος της υπόθεσης *Καπετάνιος και λοιποί* (προσφυγή υπ' αριθμ. 3453/12), διευκρινίζοντας ότι το διοικητικό δικαστήριο δεν ήταν δεσμευόμενο από την υπ' αριθμ. 1087/1992 απόφαση του Εφετείου Αθηνών προεχόντως διότι ούτε ο αναιρεσείων επικαλέστηκε ούτε από τα έγγραφα του φακέλου προέκυπτε ότι η τελευταία αυτή ποινική απόφαση είχε καταστεί αμετάκλητη.

της υπόθεσης **διότι**, άλλως, θα ανεχόταν εκουσίως μια κατάσταση στην εσωτερική έννομη τάξη που ενδέχεται να είναι αντίθετη προς την αρχή *ne bis in idem*¹²⁶.

Συνεπώς, η παγιωμένη θέση της ημεδαπής νομολογίας σύμφωνα με την οποία ο διάδικος (καθού η καταλογιστική πράξη) φέρει το βάρος να επικαλεσθεί και να αποδείξει νομίμως ενώπιον του διοικητικού δικαστή την ύπαρξη και το αμετάκλητο της προηγηθείσας απόφασης του ποινικού δικαστηρίου **δεν** γίνεται αποδεκτή από το Δικαστήριο του Στρασβούργου, το οποίο έκρινε ότι για την εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem* τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να ελέγχουν ακόμη και αυτεπαγγέλτως στο πλαίσιο της δεύτερης διαδικασίας τον αμετάκλητο χαρακτήρα της πρώτης απόφασης, εφόσον από τον σχετικό φάκελο, προκύπτει η διεξαγωγή μιας προγενέστερης ποινικής διαδικασίας για την αυτή παράβαση¹²⁷. Στο πλαίσιο αυτό, το ΕΔΔΑ υπενθύμισε ότι η ΕΣΔΑ, σε αντίθεση με τις λοιπές διεθνείς συμβάσεις, αποτελεί συνθήκη συλλογικής εγγύησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών του ανθρώπου που υπερβαίνει το πλαίσιο της απλής αμοιβαιότητας και δημιουργεί αντικειμενικές υποχρεώσεις για τα συμβαλλόμενα μέρη, οι οποίες **δεν** επιτρέπεται να τίθενται εκποδών, να παραβιάζονται ή να αποδυναμώνονται από εθνικούς νομοθετικούς ή νομολογιακούς κανόνες¹²⁸.

Το ΕΔΔΑ έκρινε, περαιτέρω, ότι το επιχείρημα του εθνικού δικαστή περί αδυναμίας πρόβλεψης της εξέλιξης της νομολογίας επί του άρθρου 4 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου ως προς την έννοια της «ποινικής διαδικασίας» θα πρέπει να απορριφθεί καθώς τα κριτήρια *Engel*, δυνάμει των οποίων προσδιορίζεται η ύπαρξη «κατηγορίας ποινικής

¹²⁶ ΕΔΔΑ, *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδα*, ό.π., παρ. 66· Δημητρακόπουλος Ι., *Ne bis in idem*, τεκμήριο αθωότητας και η “αχίλλειος πτέρνα” της απόφασης Καπετάνιος του ΕΔΔΑ: οι θεμελιώδεις αρχές της επικουρικότητας του ελέγχου του ΕΔΔΑ και της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr· Πυργάκης Δ., σε: Τζέμος Β., *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ*, Ερμηνεία κατ’ άρθρο, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σ. 549 επ.

¹²⁷ ΕΔΔΑ, *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδα*, ό.π., παρ. 63· Βογιατζής Π., *Ne bis in idem* και τεκμήριο αθωότητας από την ποινική στη διοικητική δίκη: ζητήματα ασυμβατότητας μεταξύ του ΕΔΔΑ και του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 533 επ· Τσόλκα Ο., «*Ne bis in idem*» και εσωτερικό δυαδικό σύστημα κυρώσεων για την «αυτή παράβαση»: Μια σύνθετη προβληματική εν μέσω «διασταυρώσεων» της ΕΣΔΑ με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., *ΠοινΧρ* 2015, 625 επ.

¹²⁸ ΕΔΔΑ, *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδα*, ό.π., παρ. 70· Μαθιουδάκης Ι., *Η διαδοχή ποινικών και διοικητικών κυρώσεων στη διεκυστίδα μεταξύ ΕΔΔΑ και ΣτΕ*, Αρμ 2016, σ. 1245 επ.

φύσης» εισήχθησαν στη νομολογία του ΕΔΔΑ το 1976 και, συνεπώς, όταν η Ελλάδα αναγνώρισε το έτος 1985 το δικαίωμα ατομικής προσφυγής, όφειλε να έχει πλήρη γνώση του αυτοτελούς τρόπου με τον οποίο το Δικαστήριο εκλαμβάνει την έννοια της «κατηγορίας ποινικής φύσης»¹²⁹. Ενώ, ως προς το επιχείρημα της αυτοτέλειας της διοικητικής δίκης έναντι της ποινικής, το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι το εσωτερικό δίκαιο δεν ακολουθεί σε όλες τις περιπτώσεις την αρχή της αυστηρής αυτοτέλειας, αφού το άρθρο 5 παρ. 2 ΚΔΔ, όπως ίσχυε τότε, προέβλεπε τη δέσμευση του διοικητικού δικαστηρίου από την αμετάκλητη καταδικαστική απόφαση του ποινικού¹³⁰. Κατά το ΕΔΔΑ, η ανωτέρω διάταξη καταδεικνύει τον αναμφισβήτητο σύνδεσμο που υφίσταται ανάμεσα στην ποινική και τη διοικητική δίκη, τον οποίο ο διοικητικός δικαστής δεν μπορεί να αγνοήσει, **βάσει του ίδιου του ΚΔΔ**¹³¹.

Τέλος, το Δικαστήριο πρότεινε ως λύση συμβατή με το άρθρο 4 του 7ου Πρωτοκόλλου τη σωρευτική επιβολή ποινών στερητικών της ελευθερίας και χρηματικών κυρώσεων για την ίδια συμπεριφορά στο πλαίσιο μιας ενιαίας δικαιοδοτικής εξουσίας¹³². Ενώ, όσον αφορά τις υποθέσεις που τέθηκαν ενώπιόν του, το ΕΔΔΑ επισήμανε τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να έχει διασφαλισθεί ο σεβασμός της αρχής *ne bis in idem* στο πλαίσιο των εθνικών διαδικασιών. Πιο συγκεκριμένα, για τις δύο από τις τρεις υποθέσεις στις οποίες η ποινική διαδικασία δεν είχε ακόμη ολοκληρωθεί κατά την έναρξη της διοικητικής διαδικασίας, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο εθνικός δικαστής έπρεπε να

¹²⁹ ΕΔΔΑ, *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδα*, ό.π., παρ. 69-70.

¹³⁰ Η διάταξη του άρθρου 5 παρ. 2 ΚΔΔ όριζε τότε, πριν τροποποιηθεί με το άρθρο 17 του ν 4446/2016, ότι τα διοικητικά δικαστήρια δεσμεύονται από τις αμετάκλητες καταδικαστικές αποφάσεις των ποινικών δικαστηρίων ως προς την ενοχή του δράστη. Με το άρθρο 17 του ν. 4446/2016, η παράγραφος 2 του άρθρου 5 του ΚΔΔ αντικαταστάθηκε ως ακολούθως: «2. Τα δικαστήρια δεσμεύονται [...] επίσης, από τις αμετάκλητες καταδικαστικές αποφάσεις των ποινικών δικαστηρίων ως προς την ενοχή του δράστη, από τις **αμετάκλητες αθωωτικές αποφάσεις**, καθώς και από τα αμετάκλητα αποφαινόμενα να μην γίνει η κατηγορία βουλεύματα, εκτός εάν η απαλλαγή στηρίχθηκε στην έλλειψη αντικειμενικών ή υποκειμενικών στοιχείων που δεν αποτελούν προϋπόθεση της διοικητικής παράβασης».

¹³¹ ΕΔΔΑ, *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδα*, ό.π., παρ. 71· Βογιατζής Π., *Ne bis in idem και τεκμήριο αθωότητας από την ποινική στη διοικητική δίκη: ζητήματα ασυμβατότητας μεταξύ του ΕΔΔΑ και του Συμβουλίου της Επικρατείας*, ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 533 επ.

¹³² ΕΔΔΑ, *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδα*, ό.π., παρ. 72· Παυλίδου Ε., *Ne bis in idem: Προς μία απόλυτα ευρωπαϊκή ερμηνεία ενός απόλυτου δικαιώματος (με αφορμή την απόφαση του ΕΔΔΑ της 30.04.2015, Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδα)*, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

είχε αναστείλει τη διαδικασία ενώπιόν του έως ότου αποφανθεί ο διοικητικός δικαστής και, εν συνεχεία, να είχε παύσει την ποινική δίωξη μετά την οριστική επικύρωση του επίμαχου προστίμου από το Συμβούλιο της Επικρατείας. Στην τρίτη υπόθεση, στο μέτρο που οι διοικητικοί δικαστές κλήθηκαν να αποφανθούν ύστερα από την αμετάκλητη αθώωση του προσφεύγοντα, τα επίμαχα διοικητικά πρόστιμα δεν έπρεπε εξαρχής να του είχαν επιβληθεί¹³³. Συνεπώς, με τον τρόπο αυτό το ΕΔΔΑ υπέδειξε ότι σε κανένα σημείο της επάλληλης ποινικής και διοικητικής δίκης **δεν** πρέπει να υφίσταται ταυτόχρονα αμετάκλητη απόφαση του διοικητικού ή ποινικού δικαστηρίου από κοινού με παράλληλη εκκρεμή δίκη ενώπιον του ενός ή του άλλου δικαστηρίου¹³⁴.

2.3 Η απόφαση ΣτΕ Ολ 1741/2015 (μη ποινικός χαρακτήρας της κύρωσης του πολλαπλού τέλους)

Λίγες μόνο μέρες μετά την απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδας* εκδόθηκε η απόφαση **1741/2015** της Ολομέλειας του Συμβουλίου της

¹³³ ΕΔΔΑ, *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδας*, ό.π., παρ. 72· Ακτύπησ Σ.-Η. σε: Σισιλιανός Λ.-Α., Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 877 επ.· Βογιατζής Π., *Ne bis in idem* και τεκμήριο αθωότητας από την ποινική στη διοικητική δίκη: ζητήματα ασυμβατότητας μεταξύ του ΕΔΔΑ και του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 533 επ.

¹³⁴ Βογιατζής Π., *Ne bis in idem* και τεκμήριο αθωότητας από την ποινική στη διοικητική δίκη: ζητήματα ασυμβατότητας μεταξύ του ΕΔΔΑ και του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 533 επ.: [Το Δικαστήριο προχώρησε κατόπιν στην εξέταση του ζητήματος εφαρμογής του στο άρθρο 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ κατοχυρωμένου τεκμηρίου αθωότητας. Το Δικαστήριο έκανε δεκτό ότι καθόσον στις διοικητικές διαδικασίες, που ακολούθησαν την αθώωση των προσφευγόντων από τα ποινικά δικαστήρια, τα διοικητικά δικαστήρια εξέτασαν, κατά την έννοια της Σύμβασης, τη βασιμότητα κατηγοριών ποινικής φύσης, τυγχάνει εφαρμογής το στο άρθρο 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ κατοχυρωμένο τεκμήριο αθωότητας. Εν προκειμένω, σημειώνει το ΕΔΔΑ, τα διοικητικά δικαστήρια θεώρησαν, αφού προέβησαν σε εκτίμηση των στοιχείων των φακέλων διαφορετική από εκείνη των ποινικών δικαστηρίων, ότι οι προσφεύγοντες είχαν τελέσει τις ίδιες παραβάσεις λαθρεμπορίας για τις οποίες είχαν προηγουμένως αθωωθεί από τα ποινικά δικαστήρια. Το Δικαστήριο θεώρησε ότι το προαναφερόμενο συμπέρασμα των διοικητικών δικαστηρίων **παραγνόρισε** την αρχή του τεκμηρίου αθωότητας των προσφευγόντων, την οποία είχαν ήδη καθιερώσει οι αθωωτικές αποφάσεις των ποινικών δικαστηρίων (ΕΔΔΑ, *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδας*, ό.π., παρ. 88)].

Επικρατείας¹³⁵, η οποία επιβεβαίωσε, κατ' αποτέλεσμα, την μέχρι τότε πάγια νομολογία του ΣτΕ σχετικά με τη δυνατότητα επιβολής πολλαπλού τέλους για συγκεκριμένη λαθρεμπορική παράβαση παρά την προηγηθείσα απόφαση ποινικού δικαστηρίου, προσπαθώντας όμως να τη θεμελιώσει στην άρνηση της «ποινικής φύσης» της διοικητικής κύρωσης του πολλαπλού τέλους¹³⁶.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας αποφάνθηκε, με μειοψηφία δύο μόλις μελών, ότι το πολλαπλό τέλος που προβλέπει ο Τελωνειακός Κώδικας **δεν** συνιστά ποινή του ποινικού δικαίου, αλλά έχει χαρακτήρα διοικητικής κύρωσης που επιβάλλεται από διοικητικά όργανα –υπό τον ουσιαστικό έλεγχο των διοικητικών δικαστηρίων– και εξυπηρετεί διαφορετικό σκοπό, που είναι η διασφάλιση της εισπράξεως κοινοτικών και εθνικών πόρων καθώς και η τήρηση και ομαλή εφαρμογή των κανόνων της τελωνειακής διαδικασίας, καθιστώντας την παράβαση οικονομικά ασύμφορη. Επεξηγώντας, περαιτέρω, τον χαρακτηρισμό αυτό το ΣτΕ θεωρεί ότι το εν λόγω τέλος αποσκοπεί στην αντιστάθμιση των συνεπειών συμπεριφορών, που συνιστούν παραβίαση διοικητικής φύσεως υποχρεώσεων κάθε συναλασσομένου, της καταβολής, δηλαδή, προς το Δημόσιο οφειλομένων φορολογικών επιβαρύνσεων, που έχουν, μάλιστα, ταυτοχρόνως, και τον χαρακτήρα πόρων της ΕΕ. Θεωρείται δε, περαιτέρω, από το ΣτΕ ότι η αντιστάθμιση αυτή συνίσταται στην αναπλήρωση των ποσών, την καταβολή των οποίων αποφεύγει ο υπόχρεος με την παράνομη συμπεριφορά του, με ανάλογη προς τα άνω αναπροσαρμογή τους, για την κάλυψη όλων των εντεύθεν δαπανών, στις οποίες προβαίνει το κράτος για τον εντοπισμό των συμπεριφορών αυτών, που, από τη φύση τους, είναι δυσχερώς εντοπίσιμες αλλά που επιτρέπουν την προσπόριση σημαντικών οικονομικών ωφελημάτων σε εκείνον που τις επιχειρεί επιτυχώς. Εφόσον, λοιπόν, η κύρωση του πολλαπλού τέλους δεν έχει ποινικό

¹³⁵ Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι η διάσκεψη της εν λόγω απόφασης έγινε στις 7 Απριλίου 2015, δηλαδή πριν τη δημοσίευση της απόφασης του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδα*.

¹³⁶ Υπενθυμίζεται ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας σε προηγούμενες αποφάσεις του είχε αποδεχθεί την ποινική φύση της διοικητικής κύρωσης του πολλαπλού τέλους (βλ. ΣτΕ 689/2009, σκ. 6)· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σ. 638 επ.· Πρεβεδούρου Ε., Η εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem* στην περίπτωση σωρευτικής επιβολής διοικητικών κυρώσεων – Με αφορμή την απόφαση ΣτΕ 1091/2015, ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 524 επ.

χαρακτήρα, **δεν** ανακύπτει καν ζήτημα εφαρμογής της αρχής *ne bis in idem*. Συνεπώς, ούτε η έναρξη ούτε η εξέλιξη της διαδικασίας επιβολής του πολλαπλού τέλους και της τυχόν ανοιγείσης ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων δίκης κωλύεται σε περίπτωση που για την ίδια παράβαση έχει ολοκληρωθεί η ενώπιον των ποινικών δικαστηρίων διαδικασία με απόφαση που έχει καταστεί απρόσβλητη¹³⁷.

Η ανωτέρω προσέγγιση που υιοθέτησε η Ολομέλεια έρχεται σε σύγκρουση με τη σταθερή νομολογία του ΕΔΔΑ για την έννοια της «ποινικής» υπόθεσης και το χαρακτηρισμό των φορολογικών χρηματικών κυρώσεων γενικώς και των πολλαπλών τελών λαθρεμπορίας, ειδικότερα, ως «ποινών», κατά το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ και το άρθρο 4 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ¹³⁸. Όπως ορθά επισημάνθηκε στη θεωρία από τον συλλογισμό της αποφάσεως ελλείπει η εν τοις πράγμασι διερεύνηση της εφαρμογής

¹³⁷ ΣτΕ Ολ 1741/2015, σκ. 13· Αντωνόπουλος Ε., Η αρχή *ne bis in idem* και οι αποκλίσεις της νομολογίας του ΕΔΔΑ, του ΔΕΕ και του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΔτΑ 2016, σ. 427 επ.· Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ΠοινΧρ 2017, σ. 561 επ.· [Σχετικά με το τεκμήριο αθωότητας, η εν λόγω απόφαση δέχεται ότι η διαφοροποίηση που προέκυπτε από το άρθρο 5 παρ. 2 του ΚΔΔ, ως ίσχυε, μεταξύ αμετακλήτου καταδικαστικής και αμετακλήτου αθωωτικής αποφάσεως ποινικού δικαστηρίου στο πεδίο της αντίστοιχης δέσμευσης που παράγεται από τις αποφάσεις αυτές για το εν συνεχεία επιλαμβανόμενο διοικητικό δικαστήριο **δεν** προσκρούει στα άρθρα 4 παρ. 1 και 20 παρ. 1 του Συντάγματος, λόγω κυρίως της διαφοροποιήσεως των κανόνων αποδείξεως που διέπουν την ποινική και την διοικητική δίκη. Ειδικότερα, στην ποινική δίκη είναι δυνατή η αθώωση του κατηγορουμένου, εφόσον ο ποινικός δικαστής δεν είναι βέβαιος αλλά αμφιβάλλει ως προς την ενοχή του βάσει της αρχής *in dubio pro reo*, ενώ στη διοικητική δίκη ο δικαστής πρέπει να σχηματίζει πλήρη και βεβαία δικανική πεποίθηση είτε για την διάπραξη είτε για την μη διάπραξη της παραβάσεως. Ως εκ τούτου, η αμετάκλητη αθώωση του κατηγορουμένου από τα ποινικά δικαστήρια δεν αποκλείει την, κατόπιν συνεκτίμησης της αθώωσής του αυτής, αιτιολογημένη διαφορετική κρίση στο πλαίσιο της διοικητικής δίκης περί επιβολής πολλαπλού τέλους λόγω λαθρεμπορίας (ΣτΕ Ολ 1741/2015, σκ. 14)· Αντωνόπουλος Ε., Η αρχή *ne bis in idem* και οι αποκλίσεις της νομολογίας του ΕΔΔΑ, του ΔΕΕ και του ΣτΕ, ΔτΑ 2016, σ. 427 επ.· Πρεβεδούρου Ε., Η αρχή *ne bis in idem* κατά το δίκαιο της Ένωσης και κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Διοικητικός ή ποινικός χαρακτήρας της κύρωσης του πολλαπλού τέλους του ΤΚ (ΣτΕ Ολ 1741/2015), διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.prevedourou.gr>].

¹³⁸ Δημητρακόπουλος Ι., Η σύντομη (:) ζωή της απόφασης Καπετάνιος (Σημείωμα στην απόφαση ΣτΕ Ολ 1741/2015), διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

των κριτηρίων *Engel*¹³⁹, συνεπής εφαρμογή των οποίων θα αποδείκνυε το εσφαλμένο της εν λόγω δικαιοδοτικής κρίσεως.

Αντίθετα, σε θετικό αποτέλεσμα ως προς την υπαγωγή της διοικητικής χρηματικής κύρωσης του πολλαπλού τέλους στις ποινικής φύσεως κυρώσεις οδηγήθηκε η μειοψηφία κατ' εφαρμογή των κριτηρίων *Engel*. Κατά τη μειοψηφούσα γνώμη, στη θεμελίωση του «ποινικού» χαρακτήρα της χρηματικής διοικητικής κύρωσης του πολλαπλού τέλους συμβάλλει τόσο η ίδια η φύση της παράβασης (παράβαση με δόλο κανόνων του τελωνειακού και φορολογικού δικαίου, δηλαδή κανόνων που επιβάλλουν γενικά υποχρεώσεις στους πολίτες και όχι σε κάποια ειδική κατηγορία αυτών), η φύση και η βαρύτητα της κύρωσης (χρηματική κύρωση που μπορούσε να φθάσει στο δεκαπλάσιο των διαφυγόντων δασμών και φόρων¹⁴⁰) καθώς και ο σκοπός επιβολής της κύρωσης (πρόληψη και καταστολή της δασμοφοροδιαφυγής)¹⁴¹. Με δεδομένο, άλλωστε, ότι τα ανωτέρω κριτήρια δεν απαιτείται να συντρέχουν σωρευτικά, το ανώτατο ύψος του πολλαπλού τέλους, όπως προβλέπεται στον εθνικό νόμο, μπορεί, όπως υποστηρίχθηκε στη θεωρία, να είναι **ήδη** αποφασιστικό για την κρίση επί της τυχόν ποινικής φύσης της υπό συζήτησης κύρωσης¹⁴².

Μετά την έκδοση της ανωτέρω απόφασης, η ελληνική κυβέρνηση ζήτησε, μέσω της από 1^{ης} Ιουλίου 2015 αίτησής της, με βάση το άρθρο 43 ΕΣΔΑ, την εισαγωγή στο τμήμα ευρείας σύνθεσης του ΕΔΔΑ των τριών προσφυγών που είχαν γίνει δεκτές με την απόφαση *Καπετάνιος και λοιποί*. Ως λόγος παραπομπής στο τμήμα ευρείας σύνθεσης του ΕΔΔΑ προβλήθηκε, μεταξύ άλλων, ότι το πολλαπλό τέλος **δεν** έχει «ποινικό» χαρακτήρα, κατά την έννοια του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ, με επιχειρηματολογία η οποία επαναλάμβανε (σχεδόν αυτολεξεί) την ως άνω σκέψη 13 της απόφασης ΣτΕ Ολ 1741/2015. Η εν λόγω αίτηση απορρίφθηκε την 14^η

¹³⁹ Τσόλκα Ο., «*Ne bis in idem*» και εσωτερικό δυαδικό σύστημα κυρώσεων για την «αυτή παράβαση»: Μια σύνθετη προβληματική εν μέσω «διασταυρώσεων» της ΕΣΔΑ με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., ΠοινΧρ 2015, 625 επ.

¹⁴⁰ Σήμερα με βάση το άρθρο 150 του ν. 2960/2011 το πολλαπλό τέλος μπορεί να φθάσει στο πενταπλάσιο των δασμοφορολογικών επιβαρύνσεων.

¹⁴¹ βλ. ΣτΕ Ολ 1741/2015, σκ. 13.

¹⁴² Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ΠοινΧρ 2017, σ. 561 επ.

Σεπτεμβρίου 2015 με απόφαση της αρμόδιας πενταμελούς επιτροπής του ΕΔΔΑ¹⁴³, ενώ, περαιτέρω, την 9^η Ιουνίου 2016 δημοσιεύθηκε η απόφαση του ΕΔΔΑ επί της υπόθεσης *Σισμανίδης και Σιταρίδης κατά Ελλάδας*, η οποία **επιβεβαίωσε** την παγιωμένη θέση του για τον ποινικό χαρακτήρα πολλαπλών τελών λαθρεμπορίας σημαντικού ύψους, απορρίπτοντας τους αντίθετους ισχυρισμούς της χώρας μας¹⁴⁴.

Από την ανωτέρω ανάλυση καθίσταται σαφές ότι κατόπιν των αποφάσεων *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδας*, ΣτΕ Ολ 1741/2015 και *Σισμανίδης και Σιταρίδης κατά Ελλάδας*, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το ανώτατο δικαστήριο του κλάδου της διοικητικής δικαιοσύνης στην χώρα μας, είχαν διαμορφώσει πλήρως τις αντίθετες στάσεις του γύρω από το ζήτημα της εφαρμογής της αρχής *ne bis in idem* στην περίπτωση της παράλληλης απειλής ποινικών και διοικητικών κυρώσεων για το αδίκημα της λαθρεμπορίας¹⁴⁵. Σύντομα, ωστόσο, μια σειρά αποφάσεων του Β Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας σηματοδότησε **τη μεταστροφή** της κείμενης νομολογίας στο ζήτημα του διπλού κολασμού (ποινική κύρωση και επιβολή πολλαπλών τελών) σε υποθέσεις λαθρεμπορίας προς την

¹⁴³ βλ. ΣτΕ 1992/2016, σκ. 20.

¹⁴⁴ ΕΔΔΑ, απόφαση της 9^{ης} Ιουνίου 2016 στην υπόθεση *Σισμανίδης και Σιταρίδης κατά Ελλάδας* (προσφυγές υπ' αριθμ. 66602/09 και 71879/12) [Με την εν λόγω απόφαση διαπιστώθηκε υπέρ του πρώτου προσφεύγοντος παραβίαση του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ διότι ενώ αυτός αθώωθηκε με αμετάκλητη απόφαση ποινικού δικαστηρίου από κατηγορία λαθρεμπορίας, επιβλήθηκαν σε βάρος του διοικητικές χρηματικές κυρώσεις (πολλαπλά τέλη), για την ίδια κατ' ουσίαν παράβαση, τα δε ένδικα βοηθήματα και μέσα που αυτός άσκησε ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων απορρίφθηκαν ως αβάσιμα. Το Δικαστήριο εφάρμοσε την πάγια νομολογία του αναφορικά με την έννοια της «ποινικής διαδικασίας» και διαπίστωσε ότι η επίμαχη διοικητική διαδικασία και δίκη ήταν αναμφισβήτητα «ποινική» υπό την έννοια του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ και, ως εκ τούτου, ανεπίτρεπτη (παρ. 45-47 της αποφάσεως) (βλ. Παπαδοπούλου Δ., Σκέψεις με αφορμή την απόφαση του ΕΔΔΑ της 15.11.2016 στην υπόθεση Α και Β κατά Νορβηγίας – Απομάκρυνση του Δικαστηρίου από την πρόσφατη κρίση του επί της Σισμανίδης και Σιταρίδης κατά Ελλάδος;, ΘΠΔΔ 7/2017, σ. 640 επ.). Όσον αφορά τον δεύτερο προσφεύγοντα η αιτίαση σχετικά με το άρθρο 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ απορρίφθηκε από το Δικαστήριο λόγω μη εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων, κατ' εφαρμογή του άρθρου 35 παρ. 1 και 4 της Σύμβασης, καθώς αυτός δεν είχε προβάλει ενώπιον των αρμόδιων διοικητικών δικαστηρίων τον σχετικό ισχυρισμό (παρ. 30 της αποφάσεως)].

¹⁴⁵ βλ. Φαρμακίδης-Μάρκου Κ., Το ζήτημα της εφαρμογής της αρχής *ne bis in idem* στις υποθέσεις προστίμων λαθρεμπορίας. Νομολογιακές εξελίξεις, ΘΠΔΔ 12/2016, σ. 1224 επ.

κατεύθυνση που υπέδειξε το ΕΔΔΑ, η οποία και οδηγεί σε ευρύτερη προστασία του θεμελιώδους δικαιώματος που απορρέει από την εν λόγω αρχή¹⁴⁶.

2.4 Η ενσωμάτωση της νομολογίας του ΕΔΔΑ στην ελληνική έννομη τάξη (ΣτΕ 1992/2016)

Με την απόφαση ΣτΕ **1992/2016**, η οποία εκδόθηκε μετά από αίτηση για επανάληψη της διαδικασίας προς συμμόρφωση με την απόφαση του ΕΔΔΑ *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδα* επιχειρείται το πρώτον μία νέα ερμηνευτική προσέγγιση της αρχής *ne bis in idem*¹⁴⁷.

Πιο συγκεκριμένα, ενώπιον του ΣτΕ εισήχθη αίτηση επανάληψης της διαδικασίας εκδικάσεως της από 20.11.2009 αίτησης του αιτούντος περί αναίρεσης της υπ' αριθμ. 1461/2008 αποφάσεως του Διοικητικού Εφετείου Πειραιά, η οποία είχε απορριφθεί με την υπ' αριθμ. 3457/2012 απόφαση του ΣτΕ. Με την αναιρεσιβληθείσα απόφαση δεν είχε τελεσφορήσει έφεση του αιτούντος κατά της υπ' αριθμ. 2814/2002 απόφασης του Διοικητικού Πρωτοδικείου Πειραιά, με την οποία είχε απορριφθεί προσφυγή κατά πράξεως καταλογισμού εις βάρος του πολλαπλών για λαθραία εισαγωγή και κυκλοφορία στη χώρα δύο αυτοκινήτων, καθώς και των διαφυγόντων δασμών και τελών¹⁴⁸.

Η αίτηση ασκήθηκε κατ' επίκληση του άρθρου 105Α του ΚΔΔ¹⁴⁹ και της από 30.04.2015 απόφασης του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Καπετάνιος* με την οποία

¹⁴⁶ ΣτΕ 1992/2016, 680/2017, 1778/2017· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σ. 638 επ· Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ΠοινΧρ 2017, σ. 561 επ· Καλονόμος Κ., ΣτΕ 1992/2016: Μια επιτυχημένη ρήξη με την εσωστρέφεια της ελληνικής έννομης τάξεως, ΕφαρμογέςΔΔ Ι/2017, σ. 87 επ.

¹⁴⁷ Δέγλερης Π., Επίκαιροι προβληματισμοί για τα θεμελιώδη δικαιώματα με αφορμή τη νομολογία του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ και τον «διάλογο των δικαστηρίων», ΠειρΝομ 1/2018, σ. 35 επ· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., ό.π., σ. 633 επ.

¹⁴⁸ ΣτΕ 1992/2016, σκ. 1.

¹⁴⁹ Η προβλεπόμενη στο άρθρο 105Α του ΚΔΔ αίτηση επανάληψης της διαδικασίας συνιστά έκτακτο ένδικο μέσο, με το οποίο επιδιώκεται η εξαφάνιση (εν όλω ή εν μέρει) αμετάκλητης δικαστικής

διαπιστώθηκε, κατ' αποδοχή της υπ' αριθμ. 9028/13 προσφυγής του αιτούντος κατά της Ελλάδας, παραβίαση των δικαιωμάτων του κατά το άρθρο 4 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου και κατά το άρθρο 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, στο πλαίσιο της προαναφερόμενης διοικητικής δίκης¹⁵⁰.

Σημειώνεται ότι το έκτακτο ένδικο μέσο της αίτησης επανάληψης της διαδικασίας με το οποίο επιτρέπεται στον προσφεύγοντα να επιδιώξει δικαστικά τη συμμόρφωση της χώρας μας προς τις καταδικαστικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ¹⁵¹ θεσπίστηκε με το άρθρο 23 του ν. 3900/2010 και εισήχθη ως άρθρο 105Α του ΚΔΔ ως προς τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια¹⁵². Ωστόσο, το Συμβούλιο της Επικρατείας στην απόφαση **1992/2016** έκρινε ότι η υποχρέωση του κράτους για αποτελεσματική εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ κατ' εφαρμογή του άρθρου 46 της ΕΣΔΑ και η αρχή της δικονομικής ισότητας, η οποία θεμελιώνεται τόσο στο άρθρο 4 του Συντάγματος όσο και στα άρθρα 6 παρ. 1 και 14 της ΕΣΔΑ, καθιστούν υποχρεωτική την αναλογική (επεκτατική) εφαρμογή της ευνοϊκής για τον διοικούμενο ρύθμισης της διάταξης του άρθρου 105Α του ΚΔΔ και ενώπιον του ΣτΕ¹⁵³.

απόφασης, προκειμένου να καταστεί εκκρεμές και να κριθεί εκ νέου το ένδικο βοήθημα ή μέσο που απορρίφθηκε (εν όλω ή εν μέρει) με την απόφαση αυτή (βλ. ΣτΕ 1992/2016, σκ. 6).

¹⁵⁰ ΣτΕ 1992/2016, σκ. 1· Καλονόμος Κ., ΣτΕ 1992/2016: Μια επιτυχημένη ρήξη με την εσωστρέφεια της ελληνικής έννομης τάξεως, ΕφαρμογέςΔΔ Ι/2017, σ. 87 επ.

¹⁵¹ Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σ. 633 επ· βλ. σκέψη 8 της ΣτΕ 1992/2016.

¹⁵² Στο άρθρο 105Α παρ. 1 του ΚΔΔ ορίζεται ότι: «*Δικαστική απόφαση, για την οποία κρίθηκε με απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ότι εκδόθηκε κατά παραβίαση δικαιώματος που αφορά το δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας που τηρήθηκε ή διάταξης ουσιαστικού δικαίου της Σύμβασης, υπόκειται σε αίτηση επανάληψης της διαδικασίας ενώπιον του δικαστηρίου που την εξέδωσε*».

¹⁵³ ΣτΕ 1992/2016, σκ. 2 έως 5· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., ό.π., σ. 644 επ· Καλονόμος Κ., ό.π., σ. 87 επ· Καστανάς Ι., Γενικό Δικονομικό Δίκαιο και μέθοδος ερμηνείας δικονομικών κανόνων. Με αφορμή τις Β ΣτΕ 1992-3/2016, ΘΠΔΔ 2/2017, σ. 180 επ. [Αργότερα, **με το άρθρο 16 του ν 4446/2016** θεσπίστηκε **το άρθρο 69Α στο ΠΔ 18/1989** το οποίο προβλέπει την δυνατότητα άσκησης αίτησης επανάληψης της διαδικασίας ενώπιον του δικαστικού σχηματισμού του Συμβουλίου της Επικρατείας που εξέδωσε απόφαση, για την οποία κρίθηκε με απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ότι εκδόθηκε κατά παραβίαση δικαιώματος που αφορά το δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας που τηρήθηκε ή διάταξης ουσιαστικού δικαίου της Σύμβασης].

Στο πλαίσιο εξέτασης του **βασίμου** της ενώπιόν του αίτησης επανάληψης της διαδικασίας, το ΣτΕ διατύπωσε καταρχάς την ακόλουθη μείζονα ως προς την αρχή *ne bis in idem*¹⁵⁴:

Σύμφωνα με την διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ για την ενεργοποίηση της προβλεπόμενης σε αυτήν απαγόρευσης (*ne bis in idem*), απαιτείται, καταρχήν, να συντρέχουν οι ακόλουθες προϋποθέσεις: **α)** πρέπει να υπάρχουν περισσότερες της μίας διακεκριμένες διαδικασίες επιβολής κύρωσης, οι οποίες **δεν** συνδέονται στενά μεταξύ τους¹⁵⁵, **β)** οι διαδικασίες αυτές πρέπει να είναι «ποινικές» κατά την αυτόνομη έννοια της ΕΣΔΑ, ήτοι, βάσει των κριτηρίων *Engel*, κατ' εφαρμογή των οποίων μπορούν να θεωρηθούν ως «ποινικές» και κυρώσεις που επιβάλλονται από διοικητικά όργανα, ενόψει της φύσης των σχετικών παραβάσεων ή/και του είδους και της βαρύτητας των προβλεπόμενων γι' αυτές διοικητικών κυρώσεων, **γ)** η μία από τις διαδικασίες πρέπει να έχει περατωθεί με αμετάκλητη απόφαση και **δ)** οι διαδικασίες αυτές πρέπει να στρέφονται κατά του ίδιου προσώπου και να αφορούν στην ίδια κατ' ουσίαν παραβατική συμπεριφορά.

Περαιτέρω, το Συμβούλιο της Επικρατείας καλούμενο εν προκειμένω να βρει την απαιτούμενη ισορροπία μεταξύ των συνταγματικών αρχών του κράτους δικαίου, της ασφάλειας δικαίου και της σταθερότητας των διοικητικών καταστάσεων, η οποία εξυπηρετείται μέσω της αρχής του δεδικασμένου και της μη ανατροπής των αμετακλήτως κριθέντων με απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας **και** των αρχών που διέπουν τη σχέση της ελληνικής έννομης τάξης με το διεθνές δίκαιο και, ιδίως, με την ΕΣΔΑ και το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έθεσε επτά προϋποθέσεις οι οποίες

¹⁵⁴ ΣτΕ 1992/2016, σκ. 9· Δημητρακόπουλος Ι., Η επιρροή της ποινικής δίκης στη διοικητική διαδικασία και δίκη για φορολογικές παραβάσεις, υπό το φως των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στην πρόσφατη νομολογία του ΣτΕ και του ΕΔΔΑ (ΣτΕ 1992-1993/2016, ΕΔΔΑ 15.11.2016 Α και Β κατά Νορβηγίας), διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

¹⁵⁵ βλ. κατωτέρω για την έννοια του στενού συνδέσμου την πρόσφατη απόφαση της ευρείας σύνθεσης του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *A και B κατά Νορβηγίας*.

θα πρέπει να συντρέχουν **σωρευτικά** προκειμένου να κριθεί **βάσιμη** η αίτηση επανάληψης της διαδικασίας ενώπιόν του¹⁵⁶:

1) η διαπιστωθείσα από το ΕΔΔΑ παράβαση διάταξης της ΕΣΔΑ να τελεί σε **αιτιώδη συνάφεια** προς το σκεπτικό και το διατακτικό της οικείας, απορριπτικής της αίτησης αναίρεσης, απόφασης του ΣτΕ, ώστε η άρση της εν λόγω παράβασης και των συνεπειών της να μπορεί να επιτευχθεί μέσω της (ολικής ή μερικής) εξαφάνισης της προσβαλλόμενης απόφασης του ΣτΕ και, περαιτέρω, μέσω της νέας κρίσης και αποδοχής (εν όλω ή εν μέρει) της αίτησης αναίρεσης,

2) η συμμόρφωση προς την σχετική απόφαση του ΕΔΔΑ να μην συνεπάγεται παραβίαση κανόνα του Συντάγματος, το οποίο πρέπει να ερμηνεύεται, στο μέτρο του εφικτού, κατά τρόπο «φιλικό» προς την ΕΣΔΑ, όπως αυτή ερμηνεύεται και εφαρμόζεται από το ΕΔΔΑ, υπό την έννοια ότι, εάν είναι ευλόγως υποστηρίξιμες περισσότερες της μιας εκδοχές ως προς την έννοια ορισμένης συνταγματικής διάταξης, πρέπει να προκρίνεται εκείνη που μπορεί να «συμβιώσει» με την ΕΣΔΑ και τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ και όχι αυτή που οδηγεί σε σύγκρουση με την τελευταία,

3) η συμμόρφωση προς την απόφαση του ΕΔΔΑ να μην οδηγεί σε παραβίαση άλλης υποχρέωσης της χώρας από το διεθνές δίκαιο, ιδίως δε από το ενωσιακό δίκαιο, η οποία, ενόψει του περιεχομένου της και των συνθηκών της συγκεκριμένης περίπτωσης και κατόπιν στάθμισης των συγκρουόμενων έννομων αγαθών, κρίνεται σημαντικότερη, σε σχέση με εκείνη που απορρέει από το άρθρο 46 της ΕΣΔΑ,

4) η συμμόρφωση προς την απόφαση του ΕΔΔΑ να μην προσκρούει, λαμβανομένων υπόψη και των συνθηκών της συγκεκριμένης περίπτωσης, σε κάποιον άλλο επιτακτικό λόγο δημοσίου συμφέροντος, η εξυπηρέτηση του οποίου, σταθμιζόμενη με την ανάγκη εκτέλεσης της απόφασης του ΕΔΔΑ, βάσει της αρχής της δίκαιης ισορροπίας, κρίνεται ότι υπερέχει,

5) η απόφαση του ΕΔΔΑ, που αποδίδει σε όργανα της Ελληνικής Δημοκρατίας παράβαση μίας ή περισσότερων διατάξεων της ΕΣΔΑ, να μην είναι εμφανώς ελλιπής,

¹⁵⁶ ΣτΕ 1992/2016, σκ. 8· Ξυλάκη Π., Αρχές επιβολής κυρώσεων – Ne bis in idem – Σχέση μεταξύ ποινικής και διοικητικής δίκης για λαθρεμπορία – Αίτηση επανάληψης διαδικασίας κατόπιν καταδικαστικής απόφασης του ΕΔΔΑ, ΘΠΔΔ 3-4/2017, σ. 336 επ.

ασαφής ή/και αυθαίρετη ως προς τη νόμιμη ή/και την πραγματική βάση της, λαμβανομένων υπόψη των κριτηρίων εκτίμησης που συνάγονται από την οικεία νομολογία του ίδιου του ΕΔΔΑ, αλλά και του ΔΕΕ, της θεμελιώδους αρχής της επικουρικότητας του ελέγχου του ΕΔΔΑ, καθώς και της συναφούς υποχρέωσής του για επαρκή αιτιολόγηση των αποφάσεών του, με τις οποίες διαπιστώνεται παράβαση της ΕΣΔΑ από κράτος μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης,

6) η διαπίστωση των επίμαχων παραβάσεων, που δέχθηκε η σχετική απόφαση του ΕΔΔΑ, να μην κλονίζεται, ώστε να μην μπορεί πλέον να θεωρηθεί δικαιολογημένη, σύμφωνα και με τα κριτήρια που προκύπτουν από την οικεία νομολογία του ΕΔΔΑ, συνεπεία οψιγενών στοιχείων, που απορρέουν είτε από απόφαση του ίδιου του ΕΔΔΑ είτε από απόφαση του ΔΕΕ είτε, τέλος, από απόφαση ανώτατου δικαστηρίου της χώρας, με την οποία γίνεται ερμηνεία ή/και εφαρμογή του εθνικού δικαίου ικανή να θεμελιώσει το συμπέρασμα ότι, με βάση το νεότερο αυτό νομολογιακό δεδομένο, το ΕΔΔΑ δεν θα ενέμενε στην κρίση του περί συνδρομής της αποδοθείσας στην Ελλάδα παραβάσης της ΕΣΔΑ

και 7) να μην έχει μεσολαβήσει πράξη κρατικού οργάνου, με την οποία να θεραπεύεται κατ' ουσίαν η διαπιστωθείσα από το ΕΔΔΑ παράβαση και να αίρονται τα δυσμενή για τον αιτούντα αποτελέσματά της, κατά τρόπο ώστε η επιδιωκόμενη από τον αιτούντα επανάληψη της διαδικασίας και εξαφάνιση της προσβαλλόμενης δικαστικής απόφασης να παρίσταται αλυσιτελής για την προστασία των προσβληθέντων δικαιωμάτων του.

Ακολούθως, το Δικαστήριο εξέτασε αν πληρούνται οι ανωτέρω μνημονευόμενες προϋποθέσεις του βασίμου της αίτησης επανάληψης της διαδικασίας σε σχέση με τη διαπιστωθείσα από το ΕΔΔΑ παραβίαση της αρχής *ne bis in idem*.

Ειδικότερα, ως προς την προϋπόθεση της ύπαρξης αιτιώδους συνάφειας ανάμεσα στο σκεπτικό και το διατακτικό της οικείας, απορριπτικής της αίτησης αναίρεσης, απόφασης του ΣτΕ και της διαπιστωθείσας από το ΕΔΔΑ παράβασης της διάταξης της ΕΣΔΑ, η ΣτΕ 1992/2016 έκανε δεκτό ότι με την προηγηθείσα 3457/2012 απόφαση του ΣτΕ κρίθηκε ότι η διοικητική διαδικασία και δίκη περί διαπίστωσης τελωνειακών παραβάσεων και επιβολής πολλαπλών τελών είναι **αυτοτελής** σε σχέση με την αντίστοιχη ποινική διαδικασία υπολαμβάνοντας ότι δεν μπορούσε να εφαρμοστεί η αρχή *ne bis in idem* στην κρινόμενη υπόθεση με τελικό αποτέλεσμα να υφίσταται

πράγματι **αιτιώδης συνάφεια** μεταξύ της διαπιστωθείσας από το ΕΔΔΑ παραβάσεως και της αποφάσεως του ΣτΕ (πλήρωση **πρώτης** προϋπόθεσης)¹⁵⁷.

Αναφορικά με τη δεύτερη προϋπόθεση εκρίθη ότι η εφαρμογή του άρθρου 4 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ στην υπό κρίση υπόθεση **δεν** προσκρούει στο άρθρο 94 παρ. 1 του Συντάγματος, το οποίο ορίζει ότι *«στο Συμβούλιο της Επικρατείας και τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια υπάγονται οι διοικητικές διαφορές, όπως νόμος ορίζει»*, καθώς η προαναφερόμενη συνταγματική διάταξη δεν εμποδίζει, σε περίπτωση που προβλέπονται για την ίδια παραβατική συμπεριφορά τόσο διοικητικές όσο και ποινικές κυρώσεις, τη θέσπιση και την εφαρμογή κανόνων από τους οποίους να προκύπτει επίδραση, καθόσον αφορά τις προβλεπόμενες στο νόμο διοικητικές κυρώσεις, της ποινικής διαδικασίας και δίκης περί φοροδιαφυγής/λαθρεμπορίας στην αντίστοιχη διοικητική διαδικασία και δίκη. Ενώ υπογραμμίστηκε ότι η θέση, που είχε γίνει δεκτή σε προηγούμενες αποφάσεις (ΣτΕ **2067/2011**), σύμφωνα με την οποία η δέσμευση από προηγούμενη αμετάκλητη ποινική απόφαση θα στερούσε από το διοικητικό δικαστήριο την εξουσία του να κρίνει τη διοικητική διαφορά που του έχει αναθέσει το Σύνταγμα: **α)** δεν παγιώθηκε στη νομολογία του Β Τμήματος αλλά αποτέλεσε την επάλληλη/επικουρική βάση της κρίσης του Δικαστηρίου περί μη εφαρμογής της εν λόγω αρχής, **β)** δεν υιοθετήθηκε από την Ολομέλεια του ΣτΕ στην απόφαση **1741/2015**, **γ)** βρίσκεται σε αντίθεση προς τη νομολογία περί εφαρμογής του άρθρου 5 παρ. 2 του ΚΔΔ σε αντίστοιχες υποθέσεις λαθρεμπορίας, δεδομένου ότι, αν ήταν ορθή, θα έπρεπε κατά λογική αναγκαιότητα να γίνει επίσης δεκτό ότι αντίκειται στο άρθρο 94 παρ. 1 του Συντάγματος η εν λόγω διάταξη του ΚΔΔ (στο μέτρο που υποχρεώνει το διοικητικό δικαστή να ακολουθήσει την αμετάκλητη καταδικαστική κρίση του ποινικού δικαστή στην αντίστοιχη ποινική υπόθεση φοροδιαφυγής/λαθρεμπορίας, στερώντας του κατ' ουσίαν την εξουσία να κρίνει ο ίδιος την ενώπιόν του διοικητική διαφορά¹⁵⁸), η οποία,

¹⁵⁷ ΣτΕ 1992/2016, σκ. 15· Καλονόμος Κ., ό.π., σ. 87 επ.

¹⁵⁸ Η διάταξη του άρθρου 5 παρ. 2 ΚΔΔ όριζε τότε, πριν τροποποιηθεί με το άρθρο 17 του ν. 4446/2016, ότι τα διοικητικά δικαστήρια δεσμεύονται από τις αμετάκλητες καταδικαστικές αποφάσεις των ποινικών δικαστηρίων ως προς την ενοχή του δράστη. Με το άρθρο 17 του ν. 4446/2016, η παράγραφος 2 του άρθρου 5 του ΚΔΔ αντικαταστάθηκε ως ακολούθως: «2. Τα δικαστήρια δεσμεύονται [...] επίσης, από τις αμετάκλητες καταδικαστικές αποφάσεις των ποινικών δικαστηρίων ως προς την ενοχή του δράστη, από τις **αμετάκλητες αθωωτικές αποφάσεις**, καθώς και από τα αμετάκλητα αποφαινόμενα να μην γίνει

όμως, έχει κριθεί ως συνάδουσα προς το Σύνταγμα και, τέλος, η διατυπωθείσα στην ανωτέρω απόφαση 2067/2011 θέση **δ)** δεν συνάδει με την «φιλική» προς την ΕΣΔΑ ερμηνεία του Συντάγματος. Ειδικότερα, κρίθηκε ότι το άρθρο 94 παρ. 1 του Συντάγματος δεν αποκλείει καθόλου την εφαρμογή του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ σε υποθέσεις πολλαπλών τελών λαθρεμπορίας, γιατί ο κανόνας αυτός, όπως ερμηνεύεται από το ΕΔΔΑ, **δεν** θίγει την κατανομή δικαιοδοσίας μεταξύ των διοικητικών και ποινικών δικαστηρίων, **αλλά** έχει διαφορετικό αντικείμενο και πεδίο εφαρμογής. Αποβλέπει, δηλαδή, **στην κατοχύρωση θεμελιώδους εγγύησης υπέρ του διωκόμενου**, η οποία, σε περίπτωση δίωξης του για το ποινικό αδίκημα της λαθρεμπορίας και αμετάκλητης περάτωσης της οικείας ποινικής διαδικασίας, δύναται, μεταξύ άλλων, να έχει επιρροή στη νομιμότητα της διοικητικής πράξης περί επιβολής σε βάρος του πολλαπλού τέλους και, συνακόλουθα, να έχει συνέπειες ως προς το βάσιμο της κατ' αυτής ασκούμενης ένδικης προσφυγής ή των περαιτέρω ασκούμενων ένδικων μέσων (πλήρωση της **δεύτερης** προϋπόθεσης)¹⁵⁹.

Ακολούθως, έγινε δεκτό ότι η εφαρμογή του άρθρου 4 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ δεν οδηγεί σε παραβίαση άλλης υποχρέωσης της χώρας από το διεθνές και το ενωσιακό δίκαιο, ιδίως δε της υποχρέωσης των κρατών μελών της ΕΕ να προβλέπουν και να επιβάλλουν κατάλληλες κυρώσεις για παράβαση των διατάξεων του ενωσιακού δικαίου, καθώς τόσο οι ποινικές κυρώσεις που προβλέπονται από τα άρθρα 102 και 107 του ΤΚ όσο και τα πολλαπλά τέλη που προβλέπονται στο άρθρο 97 του ίδιου Κώδικα έχουν, καταρχήν, αυτοτελώς αρκούντως αποτρεπτικό χαρακτήρα, ενόψει της φύσης και της βαρύτητάς τους και, επομένως, ο αποκλεισμός της εφαρμογής της μίας εκ των δύο αυτών κατηγοριών κυρώσεων (σε υπόθεση όπως η παρούσα, των διοικητικών), δυνάμει του κανόνα *ne bis in idem*, δεν προσκρούει στην προαναφερόμενη υποχρέωση της Ελλάδας από το ενωσιακό δίκαιο (πλήρωση της **τρίτης** προϋπόθεσης)¹⁶⁰.

Περαιτέρω, κρίθηκε ότι δεν ανακύπτει ζήτημα συνδρομής κάποιου υπερέχοντα λόγου δημόσιου συμφέροντος δυνάμενου να δικαιολογήσει τον αποκλεισμό της εφαρμογής

η κατηγορία βουλεύματα, εκτός εάν η απαλλαγή στηρίχθηκε στην έλλειψη αντικειμενικών ή υποκειμενικών στοιχείων που δεν αποτελούν προϋπόθεση της διοικητικής παράβασης».

¹⁵⁹ ΣτΕ 1992/2016, σκ. 16· Καϊάφα-Γκμπάντι, ό.π., σ. 561 επ· Καλονόμος Κ., ό.π., σ. 87 επ.

¹⁶⁰ ΣτΕ 1992/2016, σκ. 17.

του κανόνα *ne bis in idem* στην παρούσα υπόθεση, απορριπτομένης της σχετικής αιτιάσεως σε σχέση με τη συνταγματική αρχή της ασφάλειας δικαίου (πλήρωση **τέταρτης** προϋπόθεσης)¹⁶¹. Ενώ, η κρίση του ΕΔΔΑ περί συνδρομής των προϋποθέσεων εφαρμογής της διάταξης του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ και περί παραβίασής της στην περίπτωση του αιτούντος υπήρξε, σύμφωνα με το ΣτΕ, επαρκώς αιτιολογημένη και εύλογη (πλήρωση **πέμπτης** προϋπόθεσης)¹⁶².

Όσον αφορά την έκτη προϋπόθεση, η έκδοση της υπ' αριθμ. **1741/2015** απόφασης της Ολομέλειας του ΣτΕ (με την οποία έγινε δεκτό ότι το πολλαπλό τέλος λαθρεμπορίας δεν συνιστά «ποινή») **δεν** θεωρήθηκε **ουγιενές στοιχείο** ικανό να θεμελιώσει το συμπέρασμα ότι, με βάση το νεότερο αυτό νομολογιακό δεδομένο, το ΕΔΔΑ δεν θα ενέμενε στην κρίση του περί συνδρομής της αποδοθείσας στην Ελλάδα παράβασης της ΕΣΔΑ. Ειδικότερα, το ΣτΕ στην **1992/2016** έκρινε ότι, κατά συνδυαστική εκτίμηση και εφαρμογή των κριτηρίων *Engel*, τα πολλαπλά τέλη που επιβλήθηκαν στον αιτούντα έχουν «ποινικό» χαρακτήρα, κατά την αυτόνομη έννοια της ΕΣΔΑ, καθότι **α)** έχουν μεγάλο ύψος, **β)** αποσκοπούν τόσο στην αποτροπή από τη διάπραξη στο μέλλον παρόμοιων παραβάσεων όσο και στον κολασμό του παραβάτη, **γ)** δύναται να καταλογισθούν μόνο σε φυσικό πρόσωπο, **δ)** προϋποθέτουν άμεσο δόλο του παραβάτη. Εξάλλου, επισημαίνει το ΣτΕ, ο συλλογισμός της Ολομέλειας στην απόφαση 1741/2015 τέθηκε υπόψη του ΕΔΔΑ, διαμέσου της από 1.7.2015 αίτησης της Ελληνικής Κυβέρνησης για εισαγωγή στο Τμήμα ευρείας σύνθεσης του ΕΔΔΑ των προσφυγών που κρίθηκαν με την απόφαση *Καπετάνιος και άλλοι*, αλλά εμμέσως, πλην σαφώς, απορρίφθηκε **τόσο** με την μη αποδοχή της αίτησης της Ελληνικής Κυβέρνησης **όσο** και με την από 9.6.2016 απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Σισμανίδης και Σιταρίδης κατά Ελλάδας*, στην οποία το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε την παγιωμένη θέση του για τον ποινικό χαρακτήρα πολλαπλών τελών λαθρεμπορίας σημαντικού ύψους, απορρίπτοντας τους αντίθετους ισχυρισμούς της χώρας μας (πλήρωση **έκτης** προϋπόθεσης)¹⁶³.

Τέλος, το Δικαστήριο έκρινε ότι συντρέχει και η τελευταία των προϋποθέσεων που αναφέρονται στη σκέψη 8 καθώς δεν προκύπτει ότι έχει λάβει χώρα πράξη κρατικού

¹⁶¹ ΣτΕ 1992/2016, σκ. 18· Καλονόμος Κ., ό.π., σ. 87 επ.

¹⁶² ΣτΕ 1992/2016, σκ. 19.

¹⁶³ ΣτΕ 1992/2016, σκ. 20 και 21· Καλονόμος Κ., ό.π., σ. 87 επ.

οργάνου, με την οποία να θεραπεύεται κατ' ουσίαν η διαπιστωθείσα από το ΕΔΔΑ παράβαση του άρθρου 4 και να αίρονται τα δυσμενή αποτελέσματα για τον αιτούντα (πλήρωση **έβδομης** προϋπόθεσης)¹⁶⁴.

Με βάση τις ανωτέρω σκέψεις το ΣτΕ έκρινε ότι η υπό κρίση αίτηση επανάληψης της διαδικασίας πρέπει να γίνει εν μέρει (ως προς τα πολλαπλά τέλη) δεκτή ως βάσιμη. Ειδικότερα, το ΣτΕ αποδέχθηκε τον προβαλλόμενο λόγο ότι η απόφαση 3457/2012 του Συμβουλίου της Επικρατείας, κατά το σκέλος της που αφορά στη διαφορά από την επιβολή σε βάρος του αιτούντος πολλαπλών τελών λαθρεμπορίας, ενέχει παραβίαση (εσφαλμένη ερμηνεία και εφαρμογή) του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, βάσει των κριθέντων με την από 30.04.2015 απόφαση του ΕΔΔΑ επί της υπ' αριθμ. 9028/2013 προσφυγής του αιτούντος¹⁶⁵. Ακολούθως, εξαφάνισε την υπ' αριθμ. 3457/2012 απόφαση του ΣτΕ ως προς το σκέλος αυτό και επιλαμβανόμενο της αίτησης αναίρεσης, η οποία κατέστη εκ νέου εκκρεμής, ως προς το αντίστοιχο μέρος της, τη δέχτηκε (εν μέρει), για τον ίδιο ως άνω λόγο, δηλαδή διότι, εν προκειμένω, η Διοίκηση και, στη συνέχεια, τα διοικητικά δικαστήρια έλαβαν υπόψη την αμετάκλητη ποινική απόφαση περί αθώωσης του αιτούντος από την ποινική κατηγορία της λαθρεμπορίας κατά τρόπο που παραβιάζει τον κανόνα *ne bis in idem*, όπως αυτός κατοχυρώνεται στη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ. Δεδομένου, δε, ότι η υπόθεση δεν έχρηζε περαιτέρω διευκρινίσεως ως προς τα πραγματικά περιστατικά, το δικαστήριο τη διακράτησε κατά το αναιρούμενο μέρος της, τη δίκασε, δέχτηκε (εν μέρει) την ασκηθείσα έφεση, εξαφάνισε σχετικά την πρωτόδικη απόφαση και έκανε εν τέλει εν μέρει δεκτή την ασκηθείσα προσφυγή και **ακύρωσε** την προσβαλλόμενη πράξη επιβολής στον αιτούντα πολλαπλών τελών¹⁶⁶.

¹⁶⁴ ΣτΕ 1992/2016, σκ. 22.

¹⁶⁵ ΣτΕ 1992/2016, σκ. 23· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., ό.π., σ. 638 επ.

¹⁶⁶ ΣτΕ 1992/2016, σκ. 24 [Περαιτέρω, το ΣτΕ έκρινε ότι, κατόπιν της μερικής αποδοχής της κρινόμενης αίτησης για τον ανωτέρω λόγο, παρέλκει ως αλυσιτελής η εξέταση του έτερου προβαλλόμενου λόγου, που αφορά τη διαπιστωθείσα από το ΕΔΔΑ παραβίαση της διάταξης του άρθρου 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ και του εξ αυτής απορρέοντος τεκμηρίου αθωότητας του αιτούντος (ΣτΕ 1992/2016, σκ. 23). Στη θεωρία επισημάνθηκε ότι **ορθώς** προτάθηκε η εξέταση της εφαρμογής του κανόνα *ne bis in idem* καθώς οι επιταγές που απορρέουν από αυτόν υπερκαλύπτουν τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τον σεβασμό του τεκμηρίου αθωότητας, στο μέτρο που καταλαμβάνουν ακόμη και περιπτώσεις όπου έχει λάβει χώρα αμετάκλητη ποινική καταδίκη (δηλαδή επαρκούν από μόνες τους για την περαίωση της δεύτερης κατά

Συμπερασματικά, η ΣτΕ **1992/2016** επιλύει με οριστικό τρόπο το ουσιαστικό ζήτημα του χαρακτηρισμού πολλαπλών τελών λαθρεμπορίας μεγάλου ύψους ως «ποινικής» κύρωσης, κατά την έννοια των κριτηρίων *Engel*, και, κατ' αποτέλεσμα, αναγνωρίζει τη δυνατότητα εφαρμογής της αρχής *ne bis in idem* σε υποθέσεις επιβολής πολλαπλών τελών λαθρεμπορίας για τις οποίες έχει εκδοθεί αμετάκλητη απόφαση ποινικού δικαστηρίου, διευκρινίζοντας, περαιτέρω, κατά τρόπο ρητό ότι η εφαρμογή αυτή **δεν** προσκρούει στο Σύνταγμα¹⁶⁷.

2.5 Η απόφαση ΣτΕ 1993/2016

Ωστόσο, το Β Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας με την υπ' αριθμ. **1993/2016** απόφασή του, η οποία έκρινε επί αίτησης επανάληψης της διαδικασίας του δεύτερου εκ των προσφευγόντων της υπόθεσης *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδα*, απέρριψε το οικείο αίτημα ως **αβάσιμο** καθώς έκρινε ότι η απόφαση του ΕΔΔΑ υπήρξε εμφανώς ανεπαρκώς αιτιολογημένη (μη πλήρωση της **πέμπτης** προϋπόθεσης του βασίμου) για λόγους που σχετίζονται με το εθνικό δικονομικό δίκαιο της απόδειξης και τη συναφή βασική αρχή της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών¹⁶⁸.

Ειδικότερα, ενώπιον του ΣτΕ εισήχθη αίτηση επανάληψης της διαδικασίας εκδίκασης της από 23.03.2004 αίτησης του αιτούντος περί αναίρεσης της υπ' αριθμ. 447/2003 απόφασης του Διοικητικού Εφετείου Πατρών, η οποία είχε απορριφθεί με την υπ'

σειράς ποινικής διαδικασίας εις βάρος του διοικουμένου). Επιπρόσθετη παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας θα αναφύεται μόνο στις περιπτώσεις που έχει λάβει χώρα αμετάκλητη ποινική αθώωση, η εξέτασή της όμως παρέλκει ενόψει του γενικότερου εύρους της αρχής *ne bis in idem* (βλ. Καλονόμος Κ., ό.π., σ. 87 επ.: ΣτΕ 1992/2016, σκ. 14)].

¹⁶⁷ Δημητρακόπουλος Ι., Πρόσφατες νομολογιακές εξελίξεις για την εφαρμογή του *ne bis in idem* στο πεδίο των φορολογικών παραβάσεων, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ΠοινΧρ 2017, σ. 561 επ.

¹⁶⁸ ΣτΕ 1993/2016, σκ. 10-11. Δημητρακόπουλος Ι., Η επιρροή της ποινικής δίκης στη διοικητική διαδικασία και δίκη για φορολογικές παραβάσεις, υπό το φως των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στην πρόσφατη νομολογία του ΣτΕ και του ΕΔΔΑ (ΣτΕ 1992-1993/2016, ΕΔΔΑ 15.11.2016 Α και Β κατά Νορβηγίας), διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ΠοινΧρ 2017, σ. 561 επ.

αριθμ. **3616/2011** απόφαση του ΣτΕ. Με την αναιρεσιβληθείσα απόφαση δεν είχε τελεσφορήσει έφεση του αιτούντος κατά της υπ' αριθμ. 424/1998 απόφασης του Διοικητικού Πρωτοδικείου Πατρών, με την οποία είχε απορριφθεί προσφυγή κατά πράξεως καταλογισμού εις βάρος του πολλαπλών τελών για λαθρεμπορία καυσίμων, καθώς και των διαφυγόντων δασμών. Μετά την εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων ο αιτών είχε ασκήσει ενώπιον του ΕΔΔΑ την υπ' αριθμ. 42941/12 προσφυγή, επί της οποίας εκδόθηκε η από 30.04.2015 απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Καπετάνιος και λοιποί*, με την οποία διαπιστώθηκε παραβίαση των δικαιωμάτων του αιτούντος κατά το άρθρο 4 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου και κατά το άρθρο 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, στο πλαίσιο της προαναφερόμενης διοικητικής δίκης¹⁶⁹.

Διευκρινίζεται ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας με την υπ' αριθμ. **3616/2011** απόφασή του είχε απορρίψει την ασκηθείσα τότε αίτηση αναιρέσεως, κρίνοντας εμμέσως, πλην σαφώς, ότι **δεν** ετίθετο ζήτημα εφαρμογής και, συνακόλουθα, παραβίασης του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, διότι ο αναιρεσειών είχε επικαλεσθεί και προσκομίσει απαραδέκτως τη σχετική αθωωτική ποινική απόφαση τόσο ενώπιον του δικάσαντος Διοικητικού Εφετείου (με υπόμνημα υποβληθέν μετά από τη συζήτηση της υπόθεσης) όσο και ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας¹⁷⁰.

Η (έμμεση) κρίση της απόφασης **3616/2011** του ΣτΕ ότι δεν ετίθετο, εν προκειμένω, ζήτημα εφαρμογής του κανόνα *ne bis in idem*, συνεπεία της अपαράδεκτης επίκλησης και προσκόμισης από τον αναιρεσειόντα της απόφασης του ποινικού δικαστηρίου, τόσο ενώπιον του εκδόσαντος την αναιρεσιβληθείσα απόφαση Διοικητικού Εφετείου όσο και ενώπιον του ίδιου του ΣτΕ αποτέλεσε **βασικό αμυντικό ισχυρισμό** της ελληνικής κυβέρνησης, ενώπιον του ΕΔΔΑ¹⁷¹.

Ο ισχυρισμός αυτός απορρίφθηκε από το ΕΔΔΑ το οποίο έκρινε ότι αφ' ης στιγμής έχει γίνει επίκληση της αθωωτικής ποινικής απόφασης ενώπιον του διοικητικού δικαστηρίου, απόκειται σε αυτό να εξετάσει αυτεπαγγέλτως την επιρροή που μπορεί να έχει η απόφαση αυτή στην κρίση του επί της υπόθεσης **διότι**, άλλως, θα ανεχόταν

¹⁶⁹ ΣτΕ 1993/2016, σκ. 1.

¹⁷⁰ ΣτΕ 1993/2016, σκ. 14.

¹⁷¹ ΣτΕ 1993/2016, σκ. 15.

εκουσίως μια κατάσταση στην εσωτερική έννομη τάξη που ενδέχεται να είναι αντίθετη προς την αρχή *ne bis in idem*¹⁷².

Ωστόσο, παρά την προηγηθείσα αυτή κρίση του ΕΔΔΑ, το ΣτΕ με την απόφαση **1993/2016** ενέμεινε στην απαίτηση της τήρησης διαδικαστικών προϋποθέσεων για τη λειτουργία της αρχής, και ειδικότερα στη θέση του για το βάρος που φέρει ο διάδικος (καθού η καταλογιστική πράξη) να επικαλεσθεί και να προσκομίσει ενώπιον του διοικητικού δικαστή, εντός ορισμένης προθεσμίας, αποδεικτικά έγγραφα περί της ύπαρξης και του αμετάκλητου σχετικής αθωωτικής ποινικής απόφασης¹⁷³.

Ειδικότερα, το ΣτΕ έκανε δεκτό ότι η ανωτέρω κρίση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Καπετάνιος και λοιποί* παραβλέπει τη θεμελιώδη δικονομική αρχή της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών, δυνάμει της οποίας απόκειται καταρχήν σε κάθε κράτος μέλος να θεσπίσει τους δικονομικούς κανόνες κατ' εφαρμογή των οποίων θα παρέχεται έννομη προστασία των προβλεπομένων από το ευρωπαϊκό δίκαιο και την ΕΣΔΑ δικαιωμάτων. Σύμφωνα με το ΣτΕ, η υποχρέωση που βαρύνει τον καθού να επικαλεσθεί και να προσκομίσει, εντός ορισμένης προθεσμίας, αποδεικτικά έγγραφα περί της ύπαρξης και του αμετάκλητου σχετικής ποινικής απόφασης, εφόσον δεν προκύπτει ότι ήταν αδύνατη (ή υπερβολικά δυσχερής) η επίκληση και η τεκμηρίωση, ενώπιον του δικάσαντος Διοικητικού Εφετείου, της ύπαρξης σχετικής αθωωτικής ποινικής απόφασης, προς στήριξη της άσκησης των ως άνω θεμελιωδών δικαιωμάτων του από την ΕΣΔΑ, **δεν** καθιστά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που του χορηγεί το ευρωπαϊκό δίκαιο, εν προκειμένω του δικαιώματος που απορρέει από το άρθρο 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου και, συνεπώς, δεν ανακύπτει ζήτημα παραβίασης της αρχής της αποτελεσματικότητας η οποία θα μπορούσε να **περιορίσει** την αρχή της δικονομικής αυτονομίας. Προς επίρρωση των ανωτέρω το ΣτΕ επικαλείται και το άρθρο 35 παρ. 1 της ΕΣΔΑ από το οποίο προκύπτει ότι

¹⁷² βλ. ΕΔΔΑ, *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδα*, ό.π., παρ. 66.

¹⁷³ Δημητρακόπουλος Ι., Η επιρροή της ποινικής δίκης στη διοικητική διαδικασία και δίκη για φορολογικές παραβάσεις, υπό το φως των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στην πρόσφατη νομολογία του ΣτΕ και του ΕΔΔΑ (ΣτΕ 1992-1993/2016, ΕΔΔΑ 15.11.2016 Α και Β κατά Νορβηγίας), διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ΠοινΧρ 2017, σ. 561 επ.

προϋπόθεση του παραδεκτού της προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ είναι η σχετική αιτίαση περί παραβίασης θεμελιώδους δικαιώματος που απορρέει από αυτήν να έχει προβληθεί ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, με τήρηση των προθεσμιών και λοιπών τυπικών προϋποθέσεων που ορίζονται στο εθνικό δίκαιο¹⁷⁴.

Το μοναδικό επιχείρημα που επικαλέστηκε το ΕΔΔΑ για να στηρίξει την κρίση του ότι, δηλαδή, θα ήταν σαν μία εκούσια ανοχή μιας κατάστασης στο εσωτερικό ενός κράτους που παραγνωρίζει την επίμαχη αρχή είναι, σύμφωνα με το ΣτΕ, προδήλως ανεπαρκές για τη θεμελίωση της υποχρέωσης του διοικητικού δικαστή για αυτεπάγγελτη εξέταση του ζητήματος, δεδομένου ότι, σε αρκετές περιπτώσεις, η εφαρμογή των δικονομικών κανόνων που προβλέπονται στο εθνικό ή και στο ευρωπαϊκό δίκαιο έχει ως αναπόφευκτη συνέπεια τη διατήρηση στην οικεία έννομη τάξη (με την εκούσια ανοχή των οργάνων που είναι αρμόδια για την προστασία της) καταστάσεων που ενδέχεται να παραβιάζουν κάποιο θεμελιώδες δικαίωμα, όπως λ.χ. σε περίπτωση εκπρόθεσμης άσκησης του προβλεπόμενου ενδίκου βοηθήματος ή μέσου¹⁷⁵.

Στη θεωρητική συζήτηση επισημάνθηκε ότι η απόφαση ΣτΕ **1993/2016** προβαίνει σε μια δίκαιη στάθμιση, αφενός, της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνουν οι παραπάνω διατάξεις της ΕΣΔΑ και, αφετέρου, των αναγκών της ομαλής διεξαγωγής της διοικητικής δίκης και της κατά το δυνατόν ταχείας επίλυσης των φορολογικών/τελωνειακών διαφορών και ανοίγει ένα νέο δρόμο αναφορικά με τη σχέση μεταξύ ΣτΕ και ΕΔΔΑ καθώς καθιστά σαφές ότι η συμμόρφωση του ΣτΕ προς τις δικαιοδοτικές κρίσεις του ΕΔΔΑ προϋποθέτει, μεταξύ άλλων, ότι η οικεία απόφαση του ΕΔΔΑ είναι επαρκώς αιτιολογημένη και σέβεται βασικές αρχές της ευρωπαϊκής και της εθνικής έννομης τάξης, όπως η αρχή της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών¹⁷⁶.

¹⁷⁴ ΣτΕ 1993/2016, σκ. 11· Δημητρακόπουλος Ι., Η επιρροή της ποινικής δίκης στη διοικητική διαδικασία και δίκη για φορολογικές παραβάσεις, υπό το φως των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στην πρόσφατη νομολογία του ΣτΕ και του ΕΔΔΑ (ΣτΕ 1992-1993/2016, ΕΔΔΑ 15.11.2016 Α και Β κατά Νορβηγίας), διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

¹⁷⁵ ΣτΕ 1993/2016, σκ. 16.

¹⁷⁶ Δημητρακόπουλος Ι., Η επιρροή της ποινικής δίκης στη διοικητική διαδικασία και δίκη για φορολογικές παραβάσεις, υπό το φως των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στην πρόσφατη νομολογία του ΣτΕ

Σύμφωνα, ωστόσο, με άλλη άποψη, η αναγνώριση της αρχής *ne bis in idem* ως θεμελιώδους δικαιώματος τόσο από την ΕΣΔΑ όσο και το Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ επιβάλλει να υπηρετείται **η ουσία** στην προστασία του θεμελιώδους δικαιώματος που απορρέει από την αρχή αυτή, ανεξάρτητα από το ειδικότερο είδος και τις ρυθμίσεις της διαδικασίας στην οποία τίθεται θέμα εφαρμογής της. Σύμφωνα με την εν λόγω προσέγγιση, όσο υπάρχει ακόμη περιθώριο δικαστικής κρίσης, όπως θα συνέβαινε στην κριθείσα περίπτωση, η έστω και εκπρόθεσμη, με βάση τους κανόνες του εθνικού δικονομικού δικαίου, επίκληση αμετάκλητης απόφασης ποινικού δικαστηρίου για το αδίκημα της λαθρεμπορίας θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη προκειμένου να υπηρετηθεί η ουσία της αρχής. Οι αρνητικές συνέπειες που θα μπορούσε να έχει η μη λήψη υπόψη από το διοικητικό δικαστή της πρώτης ποινικής απόφασης καθιστούν την απόφαση του ΕΔΔΑ επαρκώς αιτιολογημένη, αντίθετα με όσα έκρινε το ΣτΕ κατόπιν των διαδικαστικών επιφυλάξεων που εξέφρασε σχετικά¹⁷⁷. Με άλλα λόγια, σε καμία περίπτωση, η δικονομική αυτονομία των κρατών μελών **δεν** επιτρέπεται να συνεπάγεται παραβίαση των θεμελιωδών κανόνων της Σύμβασης¹⁷⁸.

2.6 Η απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Α και Β κατά Νορβηγίας και η προϋπόθεση του «επαρκούς συνδέσμου»

Περίπου ένα μήνα μετά από τη δημοσίευση των αποφάσεων ΣτΕ 1992 και 1993/2016 εξεδόθη η απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Α και Β κατά Νορβηγίας*, με την οποία απορρίφθηκε ως **αβάσιμος** λόγος προσφυγής περί παραβίασης του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ λόγω επιβολής στους προσφεύγοντες κύρωσης από ποινικό δικαστήριο, για παράβαση φοροδιαφυγής για την οποία τους είχε ήδη επιβληθεί από τη Διοίκηση χρηματική κύρωση με αμετάκλητη πράξη¹⁷⁹.

και του ΕΔΔΑ (ΣτΕ 1992-1993/2016, ΕΔΔΑ 15.11.2016 Α και Β κατά Νορβηγίας), διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

¹⁷⁷ Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ΠοινΧρ 2017, σ. 561 επ.

¹⁷⁸ Μαθιουδάκης Ι. Η διαδοχή ποινικών και διοικητικών κυρώσεων στη διεκτυστίνδα μεταξύ ΕΔΔΑ και ΣτΕ, Αρμ 2016, σ. 1245 επ.

¹⁷⁹ ΕΔΔΑ (τμήμα ευρείας σύνθεσης), απόφαση της 15^{ης} Νοεμβρίου 2016 στην υπόθεση *Α και Β κατά Νορβηγίας* (προσφυγές υπ' αριθμ. 24130/11 και 29758/11)· [Στο πλαίσιο των εθνικών διαδικασιών

Με την απόφαση αυτή, το ΕΔΔΑ αφού ενέμεινε στην εφαρμογή των τριών κριτηρίων *Engel* όσον αφορά την εκτίμηση του «ποινικού» χαρακτήρα της διοικητικής διαδικασίας (ή δίκης) περί επιβολής διοικητικών χρηματικών κυρώσεων για παραβάσεις της φορολογικής νομοθεσίας¹⁸⁰ και επιβεβαίωσε την «ποινική» φύση τέτοιων κυρώσεων, που ανέρχονται σε σημαντικό ποσό και προβλέπονται ως ποσοστό των διαφυγόντων φόρων, έκρινε ότι το άρθρο 4 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ δεν απαγορεύει τη διπλή, ποινική και διοικητική (κατά το εθνικό δίκαιο), διαδικασία επιβολής κυρώσεων για φορολογικές παραβάσεις, εάν οι δύο διαδικασίες συνδέονται στενά μεταξύ τους, τόσο κατ' ουσίαν όσο και κατά χρόνον, ώστε να αποτελούν **ένα συνεκτικό σύνολο**, καθόσον εξυπηρετούν διαφορετικούς σκοπούς και αντιμετωπίζουν διαφορετικές όψεις/πτυχές της διωκόμενης παραβατικής συμπεριφοράς και, μάλιστα, κατά τρόπο προβλέψιμο και χωρίς να επιβάλλεται δυσανάλογο βάρος στον καθού¹⁸¹.

Το ΕΔΔΑ θεώρησε ότι τα κριτήρια που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για να εξεταστεί ο κατ' ουσίαν σύνδεσμος μεταξύ των δύο διαδικασιών είναι, ιδίως, τα εξής¹⁸²: **α)** κατά πόσον οι διαφορετικές διαδικασίες επιδιώκουν συμπληρωματικούς σκοπούς και, επομένως, αντιμετωπίζουν, όχι μόνο *in abstracto* αλλά και *in concreto*, διαφορετικές πτυχές της σχετικής παραβατικής συμπεριφοράς, **β)** κατά πόσον η δυαδικότητα των σχετικών διαδικασιών είναι μια προβλέψιμη συνέπεια, τόσο βάσει του νόμου όσο και στην πράξη, της ίδιας της επίμαχης συμπεριφοράς, **γ)** κατά πόσον οι διαδικασίες

επιβλήθηκε στους προσφεύγοντες χρηματική διοικητική κύρωση, λόγω παράλειψης δήλωσης φορολογητέου εισοδήματος, ανερχόμενη στο 30 % του διαφυγόντος φόρου, ενώ, ακολούθως, αφού η κύρωση αυτή κατέστη αμετάκλητη, επιβλήθηκε σε βάρος τους ποινή φυλάκισης ενός έτους για φορολογική απάτη. Το Ανώτατο Δικαστήριο της Νορβηγίας, μολοντί αναγνώρισε ότι αμφότερες οι διαδικασίες αφορούσαν τα ίδια πραγματικά περιστατικά και ήταν «ποινικές», κατά την έννοια του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, έκρινε ότι δεν είχε παραβιασθεί η εν λόγω διάταξη, διότι υπήρχε επαρκής σύνδεση ως προς την ουσία και τον χρόνο μεταξύ των δύο διαδικασιών, η κίνηση των οποίων ήταν προβλέψιμη για τους εμπλεκόμενους (παρ. 20-22 και 29-30 της αποφάσεως): Δημητρακόπουλος Ι., Η επιρροή της ποινικής δίκης στη διοικητική διαδικασία και δίκη για φορολογικές παραβάσεις, υπό το φως των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στην πρόσφατη νομολογία του ΣτΕ και του ΕΔΔΑ (ΣτΕ 1992-1993/2016, ΕΔΔΑ 15.11.2016 Α και Β κατά Νορβηγίας), διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr].

¹⁸⁰ ΕΔΔΑ, *A και B κατά Νορβηγίας*, ό.π., παρ. 105-107.

¹⁸¹ ΕΔΔΑ, *A και B κατά Νορβηγίας*, ό.π., παρ. 130.

¹⁸² ΕΔΔΑ, *A και B κατά Νορβηγίας*, ό.π., παρ. 132.

διεξάγονται με τέτοιο τρόπο ώστε να αποφεύγονται, στο μέτρο του δυνατού, επαναλήψεις κατά τη συλλογή και εκτίμηση των αποδεικτικών στοιχείων, ιδίως μέσω της συνεργασίας των αρμόδιων αρχών, κατά τρόπο ώστε η κρίση περί του πραγματικού στη μία διαδικασία να χρησιμοποιείται και στην άλλη, και δ) κατά πόσον η επιβληθείσα στο πλαίσιο της πρώτης διαδικασίας κύρωση συνεκτιμάται κατά την επιβολή της κύρωσης στο πλαίσιο της δεύτερης διαδικασίας, κατά τρόπο ώστε η επιβαλλόμενη στον καθού κύρωση να μην επάγεται υπερβολικό βάρος, πράγμα το οποίο είναι λιγότερο πιθανό στην περίπτωση που υπάρχει μηχανισμός με σκοπό τη διασφάλιση της αναλογικότητας των συνολικά καταλογιζόμενων ποινών. Ενώ, περαιτέρω, το ΕΔΔΑ διευκρίνισε ότι όταν η σύνδεση είναι αρκούντως ισχυρή ως προς την ουσία, πρέπει επιπλέον να πληρούται και η απαίτηση του στενού χρονικού συνδέσμου των δύο διαδικασιών¹⁸³.

Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, το ΕΔΔΑ στην *A και B κατά Νορβηγίας* διέγνωσε μία αρκούντως στενή σχέση μεταξύ της ποινικής και της διοικητικής διαδικασίας η οποία στάθηκε ικανή **να αποτρέψει** την προσβολή της αρχής *ne bis in idem*¹⁸⁴.

¹⁸³ ΕΔΔΑ, *A και B κατά Νορβηγίας*, ό.π., παρ. 134 [Σημειώνεται ότι το Δικαστήριο του Στρασβούργου στην απόφασή του επί της υπόθεσης *A και B κατά Νορβηγίας* αναφέρθηκε στην υπόθεση *Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδα* ως παράδειγμα υπόθεσης όπου ελλείπει η επαρκής χρονική σύνδεση των δύο διαδικασιών. Επισημάνθηκε, ωστόσο, ότι ενώ το ΕΔΔΑ με την παραπομπή στην υπόθεση *Καπετάνιος* φαίνεται να προκρίνει ως κρίσιμα χρονικά σημεία, για τη διαπίστωση της συνδρομής της προϋπόθεσης του επαρκούς χρονικού συνδέσμου ανάμεσα στις δύο διαδικασίες, τον χρόνο που περατώθηκε αμετάκλητα η πρώτη και η δεύτερη διαδικασία (βλ. παρ. 67 της *Καπετάνιος*), στην *A και B κατά Νορβηγίας*, κατά την υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης στην έννοια του επαρκούς χρονικού συνδέσμου, το ΕΔΔΑ οδηγήθηκε στην κατάφαση της συνδρομής της εν λόγω προϋπόθεσης λαμβάνοντας υπόψη αφενός τον χρόνο που περατώθηκε αμετάκλητα η πρώτη διαδικασία και αφετέρου τον χρόνο δημοσίευσης της **πρωτοβάθμιας** απόφασης στη δεύτερη διαδικασία, ήτοι, εν προκειμένω, της πρωτόδικης ποινικής απόφασης (ΕΔΔΑ, *A και B κατά Νορβηγίας*, ό.π., παρ. 16-17 και 145)]· βλ. Δημητρακόπουλος Ι., Η επιρροή της ποινικής δίκης στη διοικητική διαδικασία και δίκη για φορολογικές παραβάσεις, υπό το φως των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στην πρόσφατη νομολογία του ΣτΕ και του ΕΔΔΑ (ΣτΕ 1992-1993/2016, ΕΔΔΑ 15.11.2016 Α και Β κατά Νορβηγίας), διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

¹⁸⁴ ΕΔΔΑ, *A και B κατά Νορβηγίας*, ό.π., παρ. 147· Καλονόμος Κ., ΣτΕ 1992/2016: Μια επιτυχημένη ρήξη με την εσωστρέφεια της ελληνικής έννομης τάξεως, ΕφαρμογέςΔΔ Ι/2017, σ. 87 επ.

2.7 Η απόφαση ΣτΕ 680/2017 στο πλαίσιο συμμόρφωσης προς την απόφαση του ΕΔΔΑ, Σισμανίδης και Σιταρίδης κατά Ελλάδας

Ακολούθησε η απόφαση ΣτΕ 680/2017, με την οποία έγινε δεκτή αίτηση επανάληψης της διαδικασίας εκδίκασης της από 17.07.2003 αίτησης του αιτούντος περί αναίρεσης της 208/2003 απόφασης του Διοικητικού Εφετείου Πειραιά, η οποία είχε απορριφθεί με την 1734/2009 απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Η αίτηση ασκήθηκε κατ' επίκληση του άρθρου 105Α του ΚΔΔ και της από 9.6.2016 απόφασης του ΕΔΔΑ επί της υπόθεσης *Σισμανίδης και Σιταρίδης*, ειδικότερα, δε, του σκέλους της με το οποίο διαπιστώθηκε παραβίαση των δικαιωμάτων του αιτούντος κατά το άρθρο 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου, στο πλαίσιο της προαναφερόμενης διοικητικής δίκης που είχε ως αντικείμενο την αμφισβήτηση καταλογισμού πολλαπλού τέλους λόγω λαθρεμπορίας¹⁸⁵. Διευκρινίζεται ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε παραδεκτή την αίτηση αυτή και κατ' εφαρμογή του άρθρου 69Α του ΠΔ 18/1989, το οποίο περιέχει ρύθμιση παρόμοια με εκείνη του άρθρου 105Α του ΚΔΔ, και ίσχυε κατά τον χρόνο συζήτησης της υπόθεσης¹⁸⁶.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας, στο πλαίσιο ελέγχου των προϋποθέσεων που θα πρέπει να πληρούνται προκειμένου να κριθεί **βάσιμη** αίτηση επανάληψης της διαδικασίας ενώπιόν του, και συγκεκριμένα της **πέμπτης** και της **έκτης** των προϋποθέσεων αυτών, σύμφωνα με τις οποίες η απόφαση του ΕΔΔΑ θα πρέπει να είναι επαρκώς αιτιολογημένη και, περαιτέρω, η διαπίστωση των επίμαχων παραβάσεων που δέχεται η σχετική απόφαση του ΕΔΔΑ δεν θα πρέπει να κλονίζεται συνεπεία οπιγενών στοιχείων, που απορρέουν είτε από απόφαση του ίδιου του ΕΔΔΑ είτε από απόφαση του ΔΕΕ είτε, τέλος, από απόφαση ανώτατου δικαστηρίου της χώρας, με την οποία

¹⁸⁵ ΣτΕ 680/2017, σκ. 2.

¹⁸⁶ ΣτΕ 680/2017, σκ. 3-4· βλ. σχετικά Κατσίγιαννη Σ., Η αρχή *ne bis in idem* και η συμμόρφωση της Ελληνικής Πολιτείας στην απόφαση του ΕΔΔΑ Σισμανίδης και Σιταρίδης, Με αφορμή την απόφαση ΣτΕ 680/2017, ΘΠΔΔ 10/2017, σ. 1016 επ.: [Με το άρθρο 16 του ν 4446/2016 θεσπίστηκε **το άρθρο 69Α στο ΠΔ 18/1989** το οποίο προβλέπει την δυνατότητα άσκησης αίτησης επανάληψης της διαδικασίας ενώπιον του δικαστικού σχηματισμού του Συμβουλίου της Επικρατείας που εξέδωσε απόφαση, για την οποία κρίθηκε με απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ότι εκδόθηκε κατά παραβίαση δικαιώματος που αφορά το δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας που τηρήθηκε ή διάταξης ουσιαστικού δικαίου της Σύμβασης].

γίνεται ερμηνεία ή/και εφαρμογή του εθνικού δικαίου ικανή να θεμελιώσει το συμπέρασμα ότι, με βάση το νεότερο αυτό νομολογιακό δεδομένο, το ΕΔΔΑ δεν θα ενέμενε στην κρίση του περί συνδρομής της αποδοθείσας στην Ελλάδα παράβασης της ΕΣΔΑ, **εξέτασε** εάν η απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *A και B κατά Νορβηγίας* συνιστά **οψιγενές στοιχείο**, ικανό να θεμελιώσει το συμπέρασμα ότι, με βάση το νεότερο αυτό νομολογιακό δεδομένο, το ΕΔΔΑ **δεν** θα ενέμενε στη κρίση του περί συνδρομής της αποδοθείσας στην Ελλάδα παράβασης στην υπόθεση *Σισμανίδης και Σιταρίδης κατά Ελλάδας*.

Στην απόφασή του, το Συμβούλιο της Επικρατείας υπογραμμίζει αρχικά ότι το ΕΔΔΑ με την απόφασή του επί της υπόθεσης *A και B κατά Νορβηγίας* **ενέμεινε** στην εφαρμογή των κριτηρίων *Engel*, στο πλαίσιο του άρθρου 4 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου, όσον αφορά την εκτίμηση του «ποινικού» χαρακτήρα της διοικητικής διαδικασίας (ή δίκης) περί επιβολής διοικητικών χρηματικών κυρώσεων για παραβάσεις της φορολογικής νομοθεσίας και, περαιτέρω, **επιβεβαίωσε** την «ποινική» φύση τέτοιων κυρώσεων, που ανέρχονται σε σημαντικό ποσό και προβλέπονται ως ποσοστό των διαφυγόντων φόρων, όπως το επίμαχο πολλαπλό τέλος που επιβλήθηκε στον νυν αιτούντα την επανάληψη της διαδικασίας. Ωστόσο, παρατηρεί το ΣτΕ, το ΕΔΔΑ στην *A και B κατά Νορβηγίας* δέχτηκε ότι η σώρευση διώξεων και κυρώσεων φορολογικού και ποινικού χαρακτήρα για την πάταξη της ίδιας παραβάσεως της φορολογικής νομοθεσίας δεν παραβιάζει την αρχή *ne bis in idem* που κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, οσάκις μεταξύ των επίμαχων φορολογικών και ποινικών διαδικασιών υφίσταται αρκούντως στενός ουσιαστικός και χρονικός σύνδεσμος, προέκρινε δε και τέσσερα κριτήρια τα οποία θα πρέπει να λαμβάνονται, ιδίως, υπόψη προκειμένου να διαπιστωθεί η κατ' ουσίαν σύνδεση των δύο κυρωτικών διαδικασιών¹⁸⁷.

Ακολούθως και με ενδελεχή προς τούτο αιτιολογία το Συμβούλιο της Επικρατείας εφάρμοσε τα ως άνω κριτήρια του ΕΔΔΑ και διέγνωσε **τη μη ad hoc συνδρομή ουσιαστικού συνδέσμου** μεταξύ της διοικητικής και της ποινικής διαδικασίας και δίκης επιβολής κυρώσεων για την επίδικη παράβαση λαθρεμπορίας¹⁸⁸.

¹⁸⁷ ΣτΕ 680/2017, σκ. 17.

¹⁸⁸ βλ. ΣτΕ 680/2017, σκ. 17· Καλονόμος Κ., ό.π., σ. 87 επ.

Πιο συγκεκριμένα, το Συμβούλιο της Επικρατείας παρατηρεί ότι, **πρώτον**, οι δύο επίμαχες διαδικασίες προβλέπονται από την κείμενη νομοθεσία **ως αυτοτελείς** μεταξύ τους (με εξαίρεση, σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 2 του ΚΔΔ, την περίπτωση, που δεν συνέτρεξε στην παρούσα υπόθεση, της αμετάκλητης καταδίκης για το ποινικό αδίκημα¹⁸⁹), με συνέπεια η κύρωση που τυχόν επιβάλλεται στη μία διαδικασία να μην λαμβάνεται, κατά νόμο, υπόψη για την επιμέτρηση της ποινής που καταλογίζεται στην άλλη διαδικασία και, επομένως, να μην πληρούται το **τέταρτο** των κριτηρίων που έχει εισαγάγει σχετικά το ΕΔΔΑ¹⁹⁰.

Δεύτερον, σημειώνει το ΣτΕ, οι δύο επίμαχες διαδικασίες/δίκες κατέληξαν, εν προκειμένω, σε διαφορετικό αποτέλεσμα, κατόπιν διαφορετικής εκτίμησης από τον ποινικό και από τον διοικητικό δικαστή της ουσίας της υπόθεσης (περί της τέλεσης ή μη της παράβασης από τον αιτούντα), στοιχείο που ανάγεται στο **τρίτο** των κριτηρίων που έχει θέσει το ΕΔΔΑ¹⁹¹ και το οποίο παρίσταται, καταρχήν, **αρκετό** και **ικανό** να στηρίξει το συμπέρασμα περί έλλειψης κατ' ουσίαν σχέσης μεταξύ των δύο διαδικασιών. Εξάλλου, επισημαίνει το ΣτΕ, η ανυπαρξία στενής σύνδεσης στην υπόθεση *Σισμανίδης επιβεβαιώθηκε* και από το ίδιο το ΕΔΔΑ το οποίο στην *A και B*

¹⁸⁹ Σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 2 του ΚΔΔ, όπως ίσχυε τότε, τα διοικητικά δικαστήρια δεσμεύονται μόνο από τις αμετάκλητες καταδικαστικές αποφάσεις των ποινικών δικαστηρίων ως προς την ενοχή του δράστη.

¹⁹⁰ Προκειμένου να διαπιστωθεί εάν υφίσταται αρκούντως στενός ουσιαστικός σύνδεσμος μεταξύ των δύο διαδικασιών πρέπει να λαμβάνεται υπόψη εάν η επιβληθείσα στο πλαίσιο της πρώτης διαδικασίας κύρωση συνεκτιμάται κατά την επιβολή της κύρωσης στο πλαίσιο της δεύτερης διαδικασίας, κατά τρόπο ώστε η επιβαλλόμενη στον καθού κύρωση να μην επάγεται υπερβολικό βάρος, πράγμα το οποίο είναι λιγότερο πιθανό στην περίπτωση που υπάρχει μηχανισμός με σκοπό τη διασφάλιση της αναλογικότητας των συνολικά καταλογιζόμενων ποινών (**τέταρτο** κριτήριο) (βλ. ΕΔΔΑ, *A και B κατά Νορβηγίας*, ό.π., παρ. 132).

¹⁹¹ Για τη διαπίστωση της κατ' ουσίαν σύνδεσης των δύο διαδικασιών θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη εάν οι διαδικασίες διεξάγονται με τέτοιο τρόπο ώστε να αποφεύγονται, στο μέτρο του δυνατού, επαναλήψεις κατά τη συλλογή και εκτίμηση των αποδεικτικών στοιχείων, ιδίως μέσω της συνεργασίας των αρμόδιων αρχών, κατά τρόπο ώστε η κρίση περί του πραγματικού στη μία διαδικασία να χρησιμοποιείται και στην άλλη (**τρίτο** κριτήριο) (βλ. ΕΔΔΑ, *A και B κατά Νορβηγίας*, ό.π., παρ. 132).

κατά *Νορβηγίας* παρέπεμψε στην υπόθεση *Σισμανίδης και Σιταρίδης* ως **διακριτό παράδειγμα** της έλλειψης ουσιαστικής σύνδεσης¹⁹².

Τρίτον, το άρθρο 100 του Τελωνειακού Κώδικα ορίζει με τον ίδιο τρόπο την τελωνειακή παράβαση της λαθρεμπορίας και το ποινικό αδίκημα της λαθρεμπορίας, το δε πολλαπλό τέλος λαθρεμπορίας (έστω κι αν θεωρηθεί ότι στοχεύει, σε κάποιο βαθμό, και στην κάλυψη των δαπανών στις οποίες προβαίνει το κράτος για τον εντοπισμό των παραβάσεων λαθρεμπορίας¹⁹³) έχει ως βασικό σκοπό, τονίζει το ΣτΕ, **όπως και η αντίστοιχα προβλεπόμενη ποινική κύρωση, τόσο την αποτελεσματική αποτροπή από τη διάπραξη στο μέλλον τέτοιων παραβάσεων (προς εξασφάλιση του δημοσιονομικού συμφέροντος του Κράτους και της τήρησης της ισότητας ενώπιον των φορολογικών βαρών, δια της πληρωμής/είσπραξης των οικείων φόρων) όσο και τον κολασμό του παραβάτη, ο οποίος μπορεί να είναι μόνο φυσικό (όχι και νομικό) πρόσωπο, λαμβανομένου υπόψη ότι, για την επιβολή του πολλαπλού τέλους, απαιτείται να του καταλογισθεί άμεσος δόλος σε σχέση με τη μη καταβολή των οφειλόμενων φόρων, τα ανωτέρω δε στοιχεία, τα οποία ανάγονται στο **πρώτο** των κριτηρίων που έχει εισαγάγει σχετικά το ΕΔΔΑ¹⁹⁴, **επιρωννύουν** τη θέση ότι οι δύο επίμαχες διαδικασίες επιβολής κυρώσεων επιδιώκουν, καταρχήν, κοινούς σκοπούς και **δεν** αφορούν σε διαφορετικές όψεις της επίμαχης παραβατικής συμπεριφοράς που αποδόθηκε στον νυν αιτούντα την επανάληψη της διαδικασίας.**

¹⁹² Το Δικαστήριο του Στρασβούργου στην σκέψη 116 της απόφασής του στην υπόθεση *A και B κατά Νορβηγίας* αναφέρθηκε στις υποθέσεις **Καπετάνιος** και **Σισμανίδης** ως παραδείγματα περιπτώσεων όπου ελλείπει ο ουσιαστικός σύνδεσμος των δύο διαδικασιών, επισημαίνοντας ότι, στις εν λόγω υποθέσεις, τα διοικητικά δικαστήρια επέβαλαν στους προσφεύγοντες διοικητικά πρόστιμα (που είχαν τον χαρακτήρα 'ποινής' κατά την αυτόνομη έννοια της ΕΣΔΑ) παραλείποντας να λάβουν υπόψη τους την αθώωση των προσφευγόντων σε προηγούμενες ποινικές διαδικασίες που αφορούσαν την ίδια κατ' ουσίαν συμπεριφορά (βλ. σκέψεις 116 και 145 της *A και B κατά Νορβηγίας*) (βλ. και Παπαδοπούλου Δ., Σκέψεις με αφορμή την απόφαση του ΕΔΔΑ της 15.11.2016 στην υπόθεση *A και B κατά Νορβηγίας* – Απομάκρυνση του Δικαστηρίου από την πρόσφατη κρίση του επί της *Σισμανίδης και Σιταρίδης* κατά Ελλάδος;, ΘΠΔΔ 7/2017, σ. 640 επ.).

¹⁹³ βλ. ΣτΕ Ολ 1741/2015.

¹⁹⁴ Για τη διαπίστωση της κατ' ουσίαν σύνδεσης των δύο διαδικασιών θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη εάν οι επίμαχες διαδικασίες επιδιώκουν συμπληρωματικούς σκοπούς και, επομένως, αφορούν, όχι μόνο *in abstracto* αλλά και *in concreto*, διαφορετικές όψεις/πτυχές της σχετικής παραβατικής συμπεριφοράς (**πρώτο** κριτήριο) (βλ. ΕΔΔΑ, *A και B κατά Νορβηγίας*, ό.π., παρ. 132).

Υπό τα ανωτέρω δεδομένα, το Συμβούλιο της Επικρατείας θεώρησε ότι η από 15.11.2016 απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *A και B κατά Νορβηγίας* δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι κλονίζει το σκεπτικό της από 9.6.2016 απόφασης του ΕΔΔΑ επί της προσφυγής του αιτούντος (*Σισμανίδης και Σιταρίδης*), βάσει της οποίας ζητείται η επανάληψη της διαδικασίας με την επίδικη αίτηση, και δεν παρίσταται ικανή να στηρίξει το συμπέρασμα ότι, με βάση αυτήν, το ΕΔΔΑ δεν θα ενέμενε στην κρίση του περί παραβίασης του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ στην περίπτωση του αιτούντος¹⁹⁵. Με τις σκέψεις αυτές κατέληξε σε θετική κρίση ως προς τη συνδρομή της **πέμπτης** και **έκτης** των προϋποθέσεων του βασίμου της αίτησης επανάληψης της διαδικασίας¹⁹⁶ και, ακολούθως, αφού διαπίστωσε τη συνδρομή και των λοιπών προϋποθέσεων, **ενέμεινε** κατ' ουσίαν στα καταληκτικά πορίσματα της υπ' αριθμ. **1992/2016** αποφάσεώς του¹⁹⁷.

¹⁹⁵ ΣτΕ 680/2017, σκ. 17.

¹⁹⁶ ΣτΕ 680/2017, σκ. 18.

¹⁹⁷ Ειδικότερα, το ΣτΕ έκανε δεκτή ως βάσιμη την ασκηθείσα αίτηση επανάληψης της διαδικασίας και εξαφάνισε την ΣτΕ 1734/2009 καθότι διέγνωσε ότι η προσβαλλόμενη απόφαση του ΣτΕ ενέχει παραβίαση του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ κατά το σκέλος της που αφορά στη διαφορά από την επιβολή σε βάρος του αιτούντος πολλαπλού τέλους λαθρεμπορίας, βάσει των κριθέντων με την από 9.6.2016 απόφαση του ΕΔΔΑ. Ακολούθως, κράτησε και εκδίκασε την εκκρεμή πλέον και απορριφθείσα αρχικώς σχετική αίτηση αναίρεσης και την έκανε δεκτή, καθότι τα αρμόδια διοικητικά δικαστήρια συνεκτίμησαν την αμετάκλητη ποινική αθώωση κατά τρόπο που παραβιάζει τον κανόνα *ne bis in idem*, όπως αυτός κατοχυρώνεται στη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ. Στη συνέχεια αναίρεσε την υπ' αριθμ. 208/2003 απόφαση του Διοικητικού Εφετείου Πειραιά, κατά το μέρος της που αφορά στην αποδοχή της έφεσης του Ελληνικού Δημοσίου κατά του κεφαλαίου της 3467/1998 απόφασης του Διοικητικού Πρωτοδικείου Πειραιά με το οποίο είχε ακυρωθεί η πράξη περί καταλογισμού σε βάρος του αιτούντος του πολλαπλού τέλους λόγω λαθρεμπορίας. Δεδομένου, δε, ότι η υπόθεση δεν έχρηζε διευκρινίσεως κατά το οικείο πραγματικό της, τη διακράτησε κατά το αναιρούμενο σκέλος της, τη δίκασε και απέρριψε την ασκηθείσα έφεση του Ελληνικού Δημοσίου με συνέπεια την αναβίωση της 3467/1998 απόφασης του Διοικητικού Πρωτοδικείου Πειραιά, κατά το σκέλος της με το οποίο είχε γίνει δεκτή η προσφυγή του αιτούντος κατά της ανωτέρω διοικητικής πράξης περί καταλογισμού σε βάρος του πολλαπλού τέλους λαθρεμπορίας και αυτή ακυρώθηκε, κατά το μέρος που τον αφορούσε (ΣτΕ 680/2017, σκ. 19-20).

2.8 Η ερμηνεία της αρχής *ne bis in idem* από το ΔΕΕ

2.8.1 Η απόφαση του τμήματος μείζονος σύνθεσης του ΔΕΕ στην υπόθεση *Åklagaren κατά Hans Åkerberg Fransson*

Η πρώτη υπόθεση που τέθηκε ενώπιον του ΔΕΕ με προδικαστικό ερώτημα σχετικό με την εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem*¹⁹⁸ σε περίπτωση σώρευσης ποινικής διαδικασίας και διοικητικής κύρωσης για φορολογική παράβαση ήταν η C-617/10, *Åklagaren κατά Hans Åkerberg Fransson*¹⁹⁹.

¹⁹⁸ Η αρχή *ne bis in idem* κατοχυρώνεται στο άρθρο 50 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο ορίζει ότι: «Κανείς δεν διώκεται ούτε τιμωρείται ποινικά για αδίκημα για το οποίο έχει ήδη αθωωθεί ή καταδικασθεί εντός της Ένωσης με οριστική απόφαση ποινικού δικαστηρίου σύμφωνα με το νόμο». Σύμφωνα με το άρθρο 50, ο κανόνας του δεδικασμένου δεν ισχύει μόνο εντός της δικαιοδοσίας ενός και του αυτού κράτους, όπως προβλέπεται στην ΕΣΔΑ, αλλά επίσης μεταξύ των δικαιοδοσιών διαφόρων κρατών μελών [βλ. Επεξηγήσεις (2007/C 303/02) σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων].

¹⁹⁹ ΔΕΕ, απόφαση της 26^{ης} Φεβρουαρίου 2013 (τμήμα μείζονος σύνθεσης) στην υπόθεση C-617/10, *Åklagaren κατά Hans Åkerberg Fransson* [Κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος σουηδικού ποινικού δικαστηρίου, το ΔΕΕ κλήθηκε να αποφανθεί σχετικά με το εάν η αρχή *ne bis in idem*, που διαλαμβάνεται στο άρθρο 50 του Χάρτη, εμποδίζει ένα κράτος μέλος να ασκεί ποινική δίωξη για φοροδιαφυγή κατά προσώπου εις βάρος του οποίου έχει ήδη επιβληθεί φορολογική κύρωση για την ίδια πράξη φοροδιαφυγής στο φόρο εισοδήματος και στον ΦΠΑ. Σημειώνεται ότι οι επιβληθείσες φορολογικές κυρώσεις και η ασκηθείσα ποινική δίωξη είχαν ως έρεισμα εθνικά νομοθετήματα και όχι κάποια εσωτερική ρύθμιση που ελήφθη κατ' εφαρμογή συγκεκριμένης νομικής πράξης της Ένωσης. Επομένως, η εφαρμογή του Χάρτη στην υπό κρίση περίπτωση ήταν αμφισβητούμενη καθώς στο άρθρο 51, παράγραφος 1, του Χάρτη στο οποίο προσδιορίζεται το πεδίο εφαρμογής του, όσον αφορά τη δράση των κρατών μελών, προβλέπεται ότι οι διατάξεις του Χάρτη απευθύνονται στα κράτη μέλη, **μόνον** όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης (βλ. Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σ. 401 επ.). Το ΔΕΕ έκρινε, ωστόσο, ότι οι φορολογικές κυρώσεις και η ποινική δίωξη σε βάρος του *Hans Åkerberg Fransson* καθόσον συνδέονταν εν μέρει και με παραβάσεις των υποχρεώσεων του εν λόγω φορολογούμενου όσον αφορά τις δηλώσεις του στον τομέα του ΦΠΑ (για τον οποίο υφίσταται από το ενωσιακό δίκαιο υποχρέωση είσπραξης του εκ μέρους των κρατών μελών ως ιδίου πόρου της Ένωσης) συνιστούν εφαρμογή των άρθρων 2, 250 και 273 της οδηγίας 2006/112/ΕΚ σχετικά με το κοινό σύστημα του φόρου προστιθέμενης αξίας και του άρθρου 325 ΣΛΕΕ, και, συνεπώς, του ενωσιακού δικαίου υπό την έννοια του άρθρου 51, παράγραφος 1, του Χάρτη (και, ως εκ τούτου, πρέπει να σέβονται το θεμελιώδες δικαίωμα που κατοχυρώνεται στο άρθρο 50 του Χάρτη). Το συμπέρασμα αυτό δεν μπορεί

Με την απόφαση αυτή κρίθηκε ότι η αρχή *ne bis in idem* που διαλαμβάνεται στο άρθρο 50 του Χάρτη δεν εμποδίζει την εκ μέρους κράτους μέλους επιβολή, για την ίδια πράξη παραβάσεως των υποχρεώσεων που αφορούν την υποβολή δηλώσεων στον τομέα του ΦΠΑ, ενός συνδυασμού φορολογικών και ποινικών κυρώσεων. Συγκεκριμένα, προκειμένου να εξασφαλίζουν την είσπραξη του συνόλου των εσόδων από ΦΠΑ και, κατ' επέκταση, την προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, τα κράτη μέλη διαθέτουν ελευθερία επιλογής των κυρώσεων που επιβάλλουν. Οι κυρώσεις αυτές μπορούν, συνεπώς, να λαμβάνουν τη μορφή διοικητικών ή ποινικών κυρώσεων ή ενός συνδυασμού των δύο. Μόνον όταν η φορολογική κύρωση έχει ποινικό χαρακτήρα, κατά την έννοια του άρθρου 50 του Χάρτη, και έχει καταστεί απρόσβλητη, η εν λόγω διάταξη **εμποδίζει** την άσκηση ποινικής δίωξης για την ίδια πράξη κατά του ίδιου

να αμφισβητηθεί, κατά το Δικαστήριο, από το γεγονός ότι οι σχετικές εθνικές διατάξεις στις οποίες ερείδονται οι εν λόγω φορολογικές κυρώσεις και η ποινική δίωξη δεν θεσπίστηκαν προς μεταφορά στο εσωτερικό δίκαιο της οδηγίας 2006/112, καθόσον η εφαρμογή τους αποσκοπεί στον κολασμό μιας παραβάσεως των διατάξεων της εν λόγω οδηγίας και, συνεπώς, αποβλέπει στην εφαρμογή της υποχρεώσεως που η Συνθήκη επιβάλλει στα κράτη μέλη να επιβάλλουν αποτελεσματικές κυρώσεις για τις συμπεριφορές που θίγουν τα οικονομικά συμφέροντα της Ένωσης. Έτσι, εφόσον εφαρμοστέο τυγχάνει το δίκαιο της Ένωσης, το ίδιο ισχύει και για τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο Χάρτη αυτής. Συνακόλουθα, το ΔΕΕ αποφάνθηκε θετικά επί της αρμοδιότητάς του να απαντήσει στα υποβληθέντα προδικαστικά ερωτήματα (βλ. σκ. 24 έως 31 της αποφάσεως· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., ό.π., σ. 401 επ· Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., ό.π., σ. 561 επ· Κοφίνης Σ., Η εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem* στις φορολογικές κυρώσεις, ΕΕΕυρΔ 1/2013, σ. 93 επ.]. Πρβλ. όμως στο σημείο αυτό την **προειδοποίηση** που απηύθυνε στο ΔΕΕ το **Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας** ως προς την έκταση της δέσμευσης των κρατών μελών από τον Χάρτη σε μια απόφαση σχετικά με την τήρηση αρχείου προς τον σκοπό της καταπολέμησης της τρομοκρατίας, στην οποία έγινε δεκτό ότι η απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση *Åkerberg Fransson* **δεν** θα έπρεπε να γίνει αντιληπτή και να εφαρμοσθεί ως εάν για τη δέσμευση των κρατών μελών από τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων να αρκεί οποιαδήποτε σχέση του θέματος που ρυθμίζει μια διάταξη με το αφηρημένο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης ή να αρκούν απλώς εν τοις πράγμασιν επιπτώσεις σε αυτό (BVerfG, απόφαση του Πρώτου Τμήματος της 24^{ης} Απριλίου 2013 – 1 BvR 1215/07, παρ. 91)· βλ. αναλυτικά σε Αντωνίου Θ., Η εφαρμογή του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα κράτη μέλη μετά την έκδοση των αποφάσεων *Åkerberg Fransson* και *Melloni* από το Δικαστήριο της Ένωσης, σε: Ένωση Διοικητικών Δικαστών, Τιμητικός Τόμος για τα 50 χρόνια των Τακτικών Διοικητικών Δικαστηρίων, εκδόσεις Σάκκουλα, 2015, σ. 1115 επ· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., ό.π., σ. 408 επ· Voßkuhle A., «Ολοκλήρωση μέσω του δικαίου» Η συμβολή του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, ΤοΣ 3-4/2016, σ. 633 επ.

προσώπου²⁰⁰. Η εκτίμηση της ποινικής φύσης των φορολογικών κυρώσεων στηρίζεται, κατά το ΔΕΕ, στα τρία κριτήρια που έχει εισαγάγει σχετικά το ΕΔΔΑ: το νομικό χαρακτηρισμό της παράβασης κατά το εσωτερικό δίκαιο, τη φύση της παράβασης καθώς και τη φύση και τη σοβαρότητα της κύρωσης που ενδέχεται να επιβληθεί στον διαπράξαντα την παράβαση²⁰¹.

Ωστόσο, σε αντίθεση με το ΕΔΔΑ, το ΔΕΕ στην απόφασή του απέφυγε να λάβει θέση σχετικά με τον ποινικό ή μη χαρακτήρα της επίμαχης φορολογικής κύρωσης, αναθέτοντας το έργο αυτό στο αιτούν σουηδικό δικαστήριο, ενώ έθεσε και μία επιπλέον προϋπόθεση: το εθνικό δικαστήριο μπορεί να καταλήξει ότι η σώρευση φορολογικών κυρώσεων που επιβάλλονται ως διοικητικές άλλα έχουν ποινικό χαρακτήρα και ποινικής δίωξης για το ίδιο αδίκημα συνιστά παραβίαση της αρχής *ne bis in idem*, εφόσον πάντως οι εναπομένουσες κυρώσεις είναι αποτελεσματικές, ανάλογες των παραβάσεων και αποτρεπτικές²⁰². Όπως επισημάνθηκε στη θεωρία, με τον τρόπο αυτό το ΔΕΕ επιχείρησε να θέσει έναν «ευρωπαϊκό» περιορισμό στην προστασία του θεμελιώδους δικαιώματος της άπαξ δίωξης και τιμωρίας από το εθνικό δίκαιο και, εμμέσως, από την ΕΣΔΑ, καθόσον το εθνικό δικαστήριο καλείται μεν να εξετάσει, με την εφαρμογή επί της ουσίας των κριτηρίων *Engel*, τη συμβατότητα του εσωτερικού δυαδικού συστήματος κυρώσεων με την ΕΣΔΑ, αλλά εφόσον καταλήξει στο ότι η σώρευση αυτή αντιβαίνει στην αρχή *ne bis in idem* και επιβάλλεται για το λόγο αυτό να αποκλειστεί η εφαρμογή του ενός από τα δύο υποσυστήματα κυρώσεων,

²⁰⁰ σκ. 34 της αποφάσεως.

²⁰¹ σκ. 35 της αποφάσεως [η τελευταία αυτή σκέψη του ΔΕΕ διατυπώνεται με παραπομπή στη σκέψη 37 της απόφασης της 5^{ης} Ιουνίου 2012 (τμήμα μείζονος σύνθεσης) στην υπόθεση C-489/10, *Lukasz Marcin Bonda*, η οποία με τη σειρά της παραπέμπει στη νομολογία *Engel* και *Zolotukhin* του ΕΔΔΑ σχετικά με τα κριτήρια της 'ποινικής' διαδικασίας, κατά την έννοια του άρθρου 4 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ] (βλ. Δημητρακόπουλος Ι., Διοικητικές Κυρώσεις και Θεμελιώδη Δικαιώματα, Σύνταγμα – ΕΣΔΑ – Δίκαιο ΕΕ, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 81 επ.).

²⁰² σκ. 36 της αποφάσεως· βλ. Δημητρακόπουλος Ι., ό.π., σ. 81 επ.· Θεοχάρη Α./Μπουλταδάκη Δ., Η αρχή της *ne bis in idem* στο πεδίο των διοικητικών κυρώσεων, ΘΠΔΔ 12/2016, σ. 1135 επ.· Κοφίνης Σ., Η εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem* στις φορολογικές κυρώσεις, ΕΕΕυρΔ 1/2013, σ. 93 επ.

θα πρέπει (το εθνικό δικαστήριο) να διασφαλίσει ότι οι εναπομένουσες κυρώσεις είναι αποτελεσματικές, ανάλογες των παραβάσεων και αποτρεπτικές²⁰³.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι η ανάγκη διασφάλισης της υπεροχής και της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης δύναται **να περιορίσει** την εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem* καθώς οι εθνικές αρχές και τα εθνικά δικαστήρια δύνανται να καταλήξουν στη σύρρευση «διοικητικών και ποινικών κυρώσεων», αν οι εναπομένουσες, λόγω εφαρμογής της αρχής *ne bis in idem*, κυρώσεις δεν είναι αποτελεσματικές, ανάλογες των παραβάσεων ή αρκούντως αποτρεπτικές²⁰⁴.

2.8.2 Η απόφαση του τμήματος μείζονος σύνθεσης του ΔΕΕ στην υπόθεση Luca Menci

Πρόσφατα το ΔΕΕ ασχολήθηκε εκ νέου, κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος ιταλικού δικαστηρίου, με την εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem* στις περιπτώσεις σωρεύσεως φορολογικών και ποινικών κυρώσεων λόγω μη καταβολής ΦΠΑ²⁰⁵.

Όσον αφορά τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης της κύριας δίκης λεκτέα τα εξής: κατά του *L. Menci* κινήθηκε διοικητική διαδικασία στο πλαίσιο της οποίας του καταλογίστηκε ότι δεν κατέβαλε, ως ιδιοκτήτης της ομώνυμης ατομικής επιχειρήσεως, εντός της προβλεπόμενης από τον νόμο προθεσμίας, τον οφειόμενο ΦΠΑ βάσει της ετήσιας δηλώσεως για το φορολογικό έτος 2011, που ανερχόταν σε συνολικό ποσό ύψους 282.495, 76 ευρώ²⁰⁶. Η διαδικασία αυτή κατέληξε στην έκδοση αποφάσεως της φορολογικής διοικητικής αρχής της Ιταλίας, με την οποία η τελευταία διέταξε τον *L. Menci* να καταβάλει το ποσό του οφειόμενου ΦΠΑ και του επέβαλε περαιτέρω, βάσει του νομοθετικού διατάγματος 471/97, διοικητική κύρωση ύψους 84.748,74 ευρώ, η

²⁰³ Δημητρακόπουλος Ι., ό.π., σ. 81 επ.: Τσόλκα Ο., «Ne bis in idem» και εσωτερικό δυαδικό σύστημα κυρώσεων για την «αυτή παράβαση»: Μια σύνθετη προβληματική εν μέσω «διασταυρώσεων» της ΕΣΔΑ με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., ΠοινΧρ 2015, σ. 625 επ.

²⁰⁴ Δημητρακόπουλος Ι., ό.π., σ. 81 επ.: Πρεβεδούρου Ε., Σωρευτική επιβολή διοικητικών κυρώσεων – αρχή της αναλογικότητας – διάλογος ΣτΕ-ΔΕΕ και ΕΔΔΑ: ΣτΕ 3473/2017, ΘΠΔΔ 1/2018, σ. 30 επ.

²⁰⁵ ΔΕΕ, απόφαση της 20^{ης} Μαρτίου 2018 (τμήμα μείζονος σύνθεσης) στην υπόθεση C-524/15, *Luca Menci*.

²⁰⁶ σκ. 11 της αποφάσεως.

οποία αντιστοιχούσε στο 30 % της φορολογικής οφειλής²⁰⁷. Μετά την οριστική περάτωση αυτής της διοικητικής διαδικασίας, η εισαγγελική αρχή άσκησε κατά του *L. Menci* ποινική δίωξη για τα ίδια πραγματικά περιστατικά, με το σκεπτικό ότι η μη καταβολή του ΦΠΑ στοιχειοθετούσε το αδίκημα του νομοθετικού διατάγματος 74/2000²⁰⁸.

Στο πλαίσιο της ποινικής αυτής διαδικασίας, το ιταλικό δικαστήριο υπέβαλε στο ΔΕΕ προδικαστικό ερώτημα σχετικά με το αν εθνική ρύθμιση δυνάμει της οποίας ποινικές διώξεις μπορούν να ασκηθούν κατά προσώπου λόγω μη καταβολής του οφειλόμενου ΦΠΑ εντός των νόμιμων προθεσμιών, μολονότι στο πρόσωπο αυτό έχει ήδη επιβληθεί αμετάκλητη διοικητική κύρωση για τα ίδια πραγματικά περιστατικά, είναι **συμβατή** με το άρθρο 50 του Χάρτη, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 4 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ και της σχετικής νομολογίας του ΕΔΔΑ²⁰⁹.

Το πρώτο ζήτημα που αντιμετώπισε το ΔΕΕ ήταν κατά πόσον η διοικητική διαδικασία η οποία κινήθηκε κατά του *L. Menci* και το απρόσβλητο διοικητικό πρόστιμο που του επιβλήθηκε μετά το πέρας της διαδικασίας αυτής έχουν ή όχι ποινικό χαρακτήρα, κατά την έννοια του άρθρου 50 του Χάρτη. Στην απάντησή του το ΔΕΕ υπενθύμισε αρχικά ότι για την εκτίμηση του «ποινικού» χαρακτήρα της επίμαχης διοικητικής κύρωσης λαμβάνονται υπόψη τρία κριτήρια, τα οποία καθιερώθηκαν με την απόφαση *Bonda* και είναι όμοια με τα κριτήρια *Engel* του ΕΔΔΑ (νομικός χαρακτηρισμός της παράβασης κατά το εθνικό δίκαιο, φύση της παράβασης και βαθμός αυστηρότητας της κύρωσης η οποία ενδέχεται να επιβληθεί στον ενδιαφερόμενο), ενώ, ακολούθως, προέβη στην

²⁰⁷ σκ. 12 της αποφάσεως.

²⁰⁸ σκ. 13 της αποφάσεως: [κατά την ιταλική νομοθεσία, τιμωρείται με ποινή φυλακίσεως έξι μηνών έως δύο ετών όποιος δεν καταβάλλει, εντός της προβλεπόμενης στο νόμο προθεσμίας, τον φόρο προστιθέμενης αξίας, ο οποίος οφείλεται βάσει της ετήσιας δηλώσεως, εάν αυτός υπερβαίνει το ποσό των πενήντα χιλιάδων ευρώ σε ορισμένο φορολογικό έτος (βλ. σκ. 7 της αποφάσεως)].

²⁰⁹ σκ. 17 της αποφάσεως: Καραγκούνη Β., Περιορισμοί της αρχής *ne bis in idem* από το ΔΕΕ – Προϋποθέσεις σφραγισμένων διοικητικών διώξεων ή κυρώσεων «ποινικού» χαρακτήρα και ποινικών διώξεων ή κυρώσεων, ΘΠΔΔ 7/2018.

παροχή διευκρινίσεων προκειμένου να καθοδηγήσει το εθνικό δικαστήριο ως προς τον τρόπο ερμηνείας και εφαρμογής τους στην υπό κρίση περίπτωση²¹⁰.

Συναφώς το ΔΕΕ διευκρίνισε ότι, μολονότι το εθνικό δίκαιο χαρακτηρίζει τη διαδικασία που κατέληξε στην επιβολή του διοικητικού προστίμου ως διοικητική διαδικασία (και, επομένως, δεν πληρούνται το πρώτο από τα κριτήρια που υπομνήσθηκαν ανωτέρω), εντούτοις, η εφαρμογή του άρθρου 50 του Χάρτη δεν περιορίζεται μόνο στις διώξεις και τις κυρώσεις που χαρακτηρίζονται ως «ποινικές» κατά το εθνικό δίκαιο, αλλά εκτείνεται σε διώξεις και κυρώσεις οι οποίες πρέπει να θεωρηθούν ως έχουσες ποινικό χαρακτήρα βάσει των δύο λοιπών κριτηρίων²¹¹.

Όσον αφορά το δεύτερο κριτήριο που αφορά αυτή καθ' εαυτήν τη φύση της παραβάσεως, το ΔΕΕ έκρινε ότι κύρωση που επιδιώκει **κατασταλτικό** σκοπό έχει «ποινικό» χαρακτήρα, κατά την έννοια του άρθρου 50 του Χάρτη, και ότι το γεγονός και μόνον ότι επιδιώκει και προληπτικό σκοπό δεν δύναται να αναιρέσει τον χαρακτηρισμό της κύρωσης ως «ποινικής», ενώ αντίθετα ένα μέτρο που περιορίζεται στην επανόρθωση της ζημίας την οποία προκάλεσε η οικεία παράβαση δεν έχει ποινικό χαρακτήρα. Εν προκειμένω, με την επίμαχη διοικητική κύρωση, η οποία αθροίζεται στα ποσά του ΦΠΑ που πρέπει να καταβάλει ο υποκείμενος στον φόρο σε περίπτωση παραλείψεως καταβολής του εντός των νόμιμων προθεσμιών, **τιμωρείται** η εκπρόθεσμη καταβολή του οφειλόμενου ΦΠΑ και, συνεπώς, φαίνεται ότι η ίδια αυτή κύρωση επιδιώκει **κατασταλτικό** σκοπό, ενώ, περαιτέρω, η επίμαχη διοικητική κύρωση ενέχει και αυξημένο βαθμό αυστηρότητας (πρόστιμο ανερχόμενο στο 30 % του οφειλόμενου ΦΠΑ, το οποίο αθροίζεται στον καταβαλλόμενο φόρο), ο οποίος δύναται να συνηγορεί υπέρ της εκτιμήσεως ότι η κύρωση αυτή είναι ποινικού χαρακτήρα κατά την έννοια του άρθρου 50 του Χάρτη (πλήρωση τρίτου κριτηρίου). Με βάση τα ανωτέρω, το ΔΕΕ προέκρινε, υπό την επιφύλαξη της εξακριβώσεως από

²¹⁰ σκ. 26-28 της αποφάσεως: Δημητρακόπουλος Ι., Πρόσφατες νομολογιακές εξελίξεις για την εφαρμογή του ne bis in idem στο πεδίο των φορολογικών παραβάσεων, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

²¹¹ σκ. 29-30 της αποφάσεως.

το αιτούν δικαστήριο, ότι η επίμαχη διοικητική κύρωση που επιβλήθηκε στον *L. Menci* είναι ποινικού χαρακτήρα²¹².

Επομένως, καταλήγει το ΔΕΕ, φαίνεται ότι η επίμαχη στο πλαίσιο της κύριας δίκης εθνική ρύθμιση επιτρέπει την άσκηση ποινικών διώξεων κατά προσώπου, όπως είναι ο *L. Menci*, για παράβαση συνιστάμενη στη μη καταβολή του οφειλόμενου ΦΠΑ βάσει της γενόμενης για ένα φορολογικό έτος δηλώσεως, μετά την επιβολή στο ίδιο αυτό πρόσωπο, για τα ίδια πραγματικά περιστατικά, απρόσβλητης διοικητικής κυρώσεως **ποινικού χαρακτήρα** κατά την έννοια του άρθρου 50 του Χάρτη. Μια τέτοια σώρευση διώξεων και κυρώσεων συνιστά **περιορισμό** του θεμελιώδους δικαιώματος που κατοχυρώνεται στο άρθρο αυτό, ο οποίος, όμως, δύναται, σύμφωνα με το Δικαστήριο, να δικαιολογηθεί βάσει του άρθρου 52, παράγραφος 1, του Χάρτη²¹³.

Σύμφωνα με το άρθρο 52, παράγραφος 1, εδάφιο α, του Χάρτη, κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται με τον Χάρτη πρέπει να προβλέπεται από το νόμο και να σέβεται το βασικό περιεχόμενο των εν λόγω δικαιωμάτων και ελευθεριών. Ενώ, κατά το εδάφιο β της παραγράφου 1 του εν λόγω άρθρου, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται μόνο εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά σε σκοπούς γενικούς συμφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση. Στην υπό κρίση περίπτωση, διευκρινίζει το ΔΕΕ, η δυνατότητα σώρευσης διώξεων και ποινικών κυρώσεων καθώς και διώξεων και διοικητικών κυρώσεων ποινικού χαρακτήρα προβλέπεται **από το νόμο**, ενώ, περαιτέρω, η επίμαχη εθνική ρύθμιση επιτρέπει μια τέτοια σώρευση διώξεων και κυρώσεων υπό προϋποθέσεις που καθορίζονται περιοριστικά,

²¹² σκ. 31-33 της αποφάσεως: [ως προς το στοιχείο του *idem* το ΔΕΕ έκρινε ότι κρίσιμο κριτήριο προκειμένου να εκτιμηθεί η ύπαρξη μίας και της αυτής παράβασης είναι αυτό της ταυτότητας των πραγματικών περιστατικών, ενώ ο νομικός χαρακτηρισμός, κατά το εθνικό δίκαιο, των πραγματικών περιστατικών, καθώς και το ότι για την επιβολή της ποινικής κύρωσης απαιτείται επιπλέον ένα υποκειμενικό στοιχείο, εν αντιθέσει προς την εν λόγω διοικητική κύρωση ποινικού χαρακτήρα, δεν δύναται να θέσει εν αμφιβόλω την ταυτότητα των συναφών πραγματικών περιστατικών (σκ. 34 έως 38 της αποφάσεως)]: (βλ. και Δημητρακόπουλος Ι., Πρόσφατες νομολογιακές εξελίξεις για την εφαρμογή του *ne bis in idem* στο πεδίο των φορολογικών παραβάσεων, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr).

²¹³ σκ. 39-40 της αποφάσεως.

διασφαλίζοντας με τον τρόπο αυτόν ότι το δικαίωμα που κατοχυρώνεται στο εν λόγω άρθρο 50 δεν αναιρείται κατά την ουσία του²¹⁴.

Περαιτέρω, το επίμαχο εθνικό μέτρο ανταποκρίνεται, κατά το ΔΕΕ, σε σκοπό γενικού συμφέροντος (διασφάλιση της εισπράξεως του συνόλου του οφειλόμενου ΦΠΑ), ικανό να δικαιολογήσει μια τέτοια σώρευση διώξεων και κυρώσεων ποινικού χαρακτήρα, εφόσον οι επίμαχες διώξεις και κυρώσεις επιδιώκουν συμπληρωματικούς σκοπούς και έχουν ως αντικείμενο διαφορετικές πλευρές της αυτής επίμαχης παραβατικής συμπεριφοράς. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, είναι θεμιτό ένα κράτος μέλος να επιδιώκει, *αφενός*, να αποτρέψει και να καταστείλει κάθε παράβαση, είτε εκ προθέσεως είτε όχι, των κανόνων περί δηλώσεως και εισπράξεως του ΦΠΑ επιβάλλοντας διοικητικές κυρώσεις οριζόμενες, ενδεχομένως, κατ' αποκοπήν και, *αφετέρου*, να αποτρέψει και να καταστείλει σοβαρές παραβάσεις των κανόνων αυτών που είναι ιδιαίτερος αρνητικές για την κοινωνία και οι οποίες δικαιολογούν την επιβολή αυστηρότερων «ποινικών» κυρώσεων²¹⁵.

Ως προς την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, σημειώνει το ΔΕΕ, αυτή απαιτεί η σώρευση διώξεων και κυρώσεων, την οποία προβλέπει μια εθνική ρύθμιση, να μην υπερβαίνει τα όρια του κατάλληλου και αναγκαίου για την επίτευξη των σκοπών που νομίμως επιδιώκονται με τη ρύθμιση αυτή, υπό την έννοια ότι, εφόσον υφίσταται επιλογή μεταξύ περισσοτέρων κατάλληλων μέτρων, πρέπει να επιλέγεται το λιγότερο καταναγκαστικό και τα προξενούμενα μειονεκτήματα δεν πρέπει να είναι δυσανάλογα προς τους επιδιωκόμενους σκοπούς. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, τα κράτη μέλη διαθέτουν ελευθερία επιλογής των κυρώσεων που πρέπει να επιβάλλονται προκειμένου να εξασφαλίζουν την είσπραξη του συνόλου των εσόδων από τον ΦΠΑ. Ελλείψει εναρμονίσεως του δικαίου της Ένωσης στον τομέα αυτόν, τα κράτη μέλη έχουν την ευχέρεια να θεσπίσουν *είτε* ένα καθεστώς στο πλαίσιο του οποίου οι παραβάσεις της νομοθεσίας περί ΦΠΑ να μην μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο διώξεων και κυρώσεων παρά μόνον *άπαξ*, *είτε* ένα καθεστώς το οποίο να επιτρέπει τη σώρευση διώξεων και κυρώσεων. Υπό τις συνθήκες αυτές, η αναλογικότητα μιας εθνικής

²¹⁴ σκ. 41-43 της αποφάσεως.

²¹⁵ σκ. 44-45 της αποφάσεως· Καραγκούνη Β., Περιορισμοί της αρχής *ne bis in idem* από το ΔΕΕ – Προϋποθέσεις σώρευσης διοικητικών διώξεων ή κυρώσεων «ποινικού» χαρακτήρα και ποινικών διώξεων ή κυρώσεων, ΘΠΔΔ 7/2018.

ρυθμίσεως, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, **δεν** αναιρείται από το γεγονός και μόνον ότι το οικείο κράτος μέλος επέλεξε να προβλέψει τη δυνατότητα μιας τέτοιας σωρεύσεως, άλλως το κράτος μέλος στερείται αυτήν την ελευθερία επιλογής²¹⁶.

Κατά το ΔΕΕ, μολονότι η επίμαχη στο πλαίσιο της υποθέσεως της κύριας δίκης εθνική ρύθμιση επιτρέπει την άσκηση ποινικών διώξεων ακόμη και μετά την επιβολή διοικητικής κυρώσεως ποινικού χαρακτήρα με την οποία παύει οριστικά η διοικητική διαδικασία, η ρύθμιση αυτή φαίνεται **να περιορίζει** τις ποινικές διώξεις στις σχετικά σοβαρές παραβάσεις, ήτοι στις παραβάσεις για ποσό μη καταβληθέντος ΦΠΑ άνω των πενήντα χιλιάδων ευρώ, για τις οποίες ο εθνικός νομοθέτης προέβλεψε ποινή φυλακίσεως, των οποίων η σοβαρότητα φαίνεται να δικαιολογεί την ανάγκη κινήσεως, για την επιβολή μιας τέτοιας ποινής, ποινικής διαδικασίας ανεξάρτητης από τη διοικητική διαδικασία ποινικού χαρακτήρα²¹⁷.

Επιπρόσθετα, σημειώνει το ΔΕΕ, η σώρευση κυρώσεων ποινικού χαρακτήρα πρέπει να συνοδεύεται από κανόνες που να εξασφαλίζουν ότι η αυστηρότητα του συνόλου των επιβαλλόμενων κυρώσεων ανταποκρίνεται στη σοβαρότητα της παραβάσεως, δεδομένου ότι μια τέτοια απαίτηση απορρέει όχι μόνον από το άρθρο 52, παράγραφος 1, του Χάρτη, **αλλά και** από την αρχή της αναλογικότητας των ποινών που κατοχυρώνεται στο άρθρο 49, παράγραφος 3, του Χάρτη²¹⁸. Όσον αφορά την εν λόγω απαίτηση, σύμφωνα με το ΔΕΕ, στην ιταλική νομοθεσία προβλέπεται ότι, **πρώτον**, κατά τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας αναστέλλεται η εκτέλεση της διοικητικής κύρωσης ποινικού χαρακτήρα, ενώ, **δεύτερον**, η εκτέλεση αυτή εμποδίζεται οριστικά μετά την ποινική καταδίκη του οικείου προσώπου, και, **τρίτον**, η εκούσια καταβολή της διοικητικής κύρωσης που επιβλήθηκε στο οικείο πρόσωπο συνιστά ειδική ελαφρυντική περίπτωση, η οποία συνεκτιμάται στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας,

²¹⁶ σκ. 46-47 της αποφάσεως.

²¹⁷ σκ. 54 της αποφάσεως.

²¹⁸ σκ. 55 της αποφάσεως.

με συνέπεια να πληρούνται οι επιταγές της αρχής της αναλογικότητας των ποινών που κατοχυρώνεται στο άρθρο 49, παράγραφος 3, του Χάρτη²¹⁹.

Βάσει των προεκτεθέντων, το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 50 του Χάρτη **δεν** αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση δυνάμει της οποίας μπορούν να ασκηθούν ποινικές διώξεις κατά προσώπου λόγω μη καταβολής του οφειλόμενου ΦΠΑ εντός των νόμιμων προθεσμιών, μολονότι στο πρόσωπο αυτό έχει ήδη επιβληθεί, για τα ίδια πραγματικά περιστατικά, απρόσβλητη διοικητική κύρωση ποινικού χαρακτήρα κατά την έννοια του εν λόγω άρθρου 50, υπό την προϋπόθεση ότι η ρύθμιση αυτή επιδιώκει σκοπό γενικού συμφέροντος (προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης), είναι κατάλληλη και αναγκαία για την επίτευξη του εν λόγω σκοπού και συνοδεύεται από κανόνες που εξασφαλίζουν ότι η αυστηρότητα του συνόλου των επιβαλλόμενων κυρώσεων ανταποκρίνεται στη σοβαρότητα της παραβάσεως²²⁰.

Τέλος, το ΔΕΕ παρατήρησε ότι, σύμφωνα και με την *αρχή της ομοιογένειας* του άρθρου 52, παράγραφος 3, του Χάρτη, το προστατευόμενο στο άρθρο 50 του Χάρτη δικαίωμα δεν είναι δυνατό να αποσυνδεθεί, κατά την ερμηνεία του, από το άρθρο 4 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ. Στο πλαίσιο αυτό, το ΔΕΕ έκρινε ότι οι απαιτήσεις από τις οποίες εξαρτά το άρθρο 50 του Χάρτη, σε συνδυασμό με το άρθρο 52, παράγραφος 1, την ενδεχόμενη σώρευση ποινικών διώξεων και ποινικών κυρώσεων καθώς και διοικητικών διώξεων και διοικητικών κυρώσεων ποινικού χαρακτήρα παρέχουν επίπεδο προστασίας της αρχής *ne bis in idem* το οποίο **δεν** παραβιάζει αυτό που κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, όπως αυτό ερμηνεύθηκε από το ΕΔΔΑ στην απόφαση της 15^{ης} Νοεμβρίου 2016 στην υπόθεση ***A και B κατά Νορβηγίας***²²¹.

Συνεπώς, παρατηρείται **ευθυγράμμιση** της νομολογίας του ΔΕΕ με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, ιδίως μετά τη συντελεσθείσα νομολογιακή μεταστροφή που σημειώθηκε στη

²¹⁹ σκ. 56 της αποφάσεως: Δημητρακόπουλος Ι., Πρόσφατες νομολογιακές εξελίξεις για την εφαρμογή του *ne bis in idem* στο πεδίο των φορολογικών παραβάσεων, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

²²⁰ σκ. 63 της αποφάσεως.

²²¹ σκ. 60-62 της αποφάσεως: Δημητρακόπουλος Ι., Πρόσφατες νομολογιακές εξελίξεις για την εφαρμογή του *ne bis in idem* στο πεδίο των φορολογικών παραβάσεων, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

νομολογία του δεύτερου με την απόφαση *A και B κατά Νορβηγίας*, η οποία αποδέχτηκε τον περιορισμό της αρχής *ne bis in idem*, οσάκις μεταξύ των επίμαχων φορολογικών και ποινικών κυρώσεων υφίσταται αρκούντως στενός ουσιαστικός και χρονικός σύνδεσμος.

Περαιτέρω, το ΔΕΕ στην υπόθεση *C-537/16 Garlsson Real Estate SA κ.λπ. κατά Consob* (εθνική επιτροπή κεφαλαιαγοράς, Ιταλία)²²² έκρινε ότι μολονότι ο σκοπός της προστασίας της ακεραιότητας των χρηματοπιστωτικών αγορών της Ένωσης και της εμπιστοσύνης του κοινού στα χρηματοπιστωτικά μέσα δύναται να δικαιολογήσει τη σώρευση διώξεων και κυρώσεων ποινικού χαρακτήρα²²³, εντούτοις, το άρθρο 50 του Χάρτη **αντιτίθεται** σε εθνική ρύθμιση η οποία επιτρέπει την εξακολούθηση διαδικασίας επιβολής διοικητικού προστίμου ποινικού χαρακτήρα λόγω παράνομων ενεργειών που συνιστούν χειραγώγηση της αγοράς κατά προσώπου εις βάρος του οποίου υπάρχει **ήδη** αμετάκλητη ποινική καταδίκη, στον βαθμό που η καταδίκη αυτή μπορεί, λαμβανομένης υπόψη της ζημίας που προκλήθηκε στην κοινωνία από τη διαπραχθείσα παράβαση, να καταστείλει αυτήν την παράβαση κατά τρόπο αποτελεσματικό, αναλογικό και αποτρεπτικό. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, στην περίπτωση που έχει εκδοθεί καταδικαστική ποινική απόφαση κατόπιν ποινικής διαδικασίας, η εξακολούθηση της διαδικασίας επιβολής διοικητικού προστίμου ποινικού χαρακτήρα **βαίνει πέραν των ορίων του απολύτως αναγκαίου** για την επίτευξη του σκοπού της

²²² ΔΕΕ, απόφαση της 20^{ης} Μαρτίου 2018 (τμήμα μείζονος σύνθεσης) στην υπόθεση *C-537/16 Garlsson Real Estate SA κ.λπ. κατά Consob* [όσον αφορά τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης της κύριας δίκης λεκτέα τα εξής: Το 2007, η εθνική επιτροπή κεφαλαιαγοράς της Ιταλίας επέβαλε στον Stefano Ricucci διοικητική κύρωση για χειραγώγηση της αγοράς. Ο S. Ricucci προσέβαλε την απόφαση αυτή ενώπιον των ιταλικών δικαστηρίων. Στο πλαίσιο της αναιρέσεώς του ενώπιον του Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου προέβαλε ότι είχε **ήδη** καταδικασθεί με αμετάκλητη απόφαση του 2008, για τα ίδια πραγματικά περιστατικά, και ότι του είχε επιβληθεί ποινική κύρωση, η οποία ήρθη λόγω αμνηστίας. Το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ σχετικά με το αν εθνική ρύθμιση η οποία επιτρέπει την εξακολούθηση διαδικασίας για την επιβολή διοικητικού προστίμου κατά προσώπου λόγω παράνομης συμπεριφοράς χειραγωγήσεως της αγοράς για την οποία υπάρχει ήδη αμετάκλητη ποινική καταδίκη σε βάρος του είναι **συμβατή** με το άρθρο 50 του Χάρτη, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 4 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ (σκ. 21 της αποφάσεως)].

²²³ σκ. 46 της αποφάσεως.

προστασίας της ακεραιότητας των χρηματοπιστωτικών αγορών της Ένωσης και της εμπιστοσύνης του κοινού στα χρηματοπιστωτικά μέσα²²⁴.

Ενώ στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-596/16 *Enzo Di Puma κατά Consob* και C-597/16 *Consob κατά Antonio Zecca*²²⁵ το ΔΕΕ έκρινε ότι μολονότι ο σκοπός της προστασίας της ακεραιότητας των χρηματοπιστωτικών αγορών και της εμπιστοσύνης του κοινού στα χρηματοπιστωτικά μέσα μπορεί να δικαιολογήσει τη σώρευση διώξεων και κυρώσεων ποινικού χαρακτήρα²²⁶, εντούτοις, το άρθρο 50 του Χάρτη **δεν αντιτίθεται** σε εθνική ρύθμιση κατά την οποία δεν μπορεί να εξακολουθήσει διαδικασία για την επιβολή διοικητικού προστίμου ποινικού χαρακτήρα κατόπιν αμετάκλητης αθωωτικής αποφάσεως ποινικού δικαστηρίου με την οποία διαπιστώνεται ότι δεν στοιχειοθετείται η παράβαση, η οποία επισύρει τη διοικητική κύρωση²²⁷, λαμβανομένης υπόψη της σημασίας την οποία έχει η αρχή του δεδουλευμένου τόσο στην έννομη τάξη της Ένωσης όσο και στις εθνικές έννομες τάξεις²²⁸. Οσάκις υφίσταται αμετάκλητη αθωωτική απόφαση ποινικού δικαστηρίου **με την οποία διαπιστώνεται η ανυπαρξία παραβάσεως**, η εξακολούθηση της διαδικασίας για την επιβολή διοικητικού προστίμου ποινικού χαρακτήρα θα ήταν

²²⁴ σκ. 59 και 63 της αποφάσεως.

²²⁵ ΔΕΕ, απόφαση της 20^{ης} Μαρτίου 2018 (τμήμα μείζονος σύνθεσης) στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-596/16 *Enzo Di Puma κατά Consob* και C-597/16 *Consob κατά Antonio Zecca* [όσον αφορά τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης λεκτέα τα εξής: Το 2012, η Consob επέβαλε διοικητικές κυρώσεις στον Enzo di Puma και στον Antonio Zecca για πράξεις καταχρηστικής εκμετάλλευσης εμπιστευτικών πληροφοριών. Με τις αναιρέσεις που άσκησαν ενώπιον του Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου υποστήριξαν ότι, στην ποινική διαδικασία για τα ίδια πραγματικά περιστατικά η οποία είχε κινηθεί παράλληλα με τη διοικητική διαδικασία, το ποινικό δικαστήριο είχε διαπιστώσει ότι οι πράξεις καταχρηστικής εκμεταλλεύσεως εμπιστευτικών πληροφοριών δεν είχαν αποδειχθεί. Η ισχύς του δεδουλευμένου αυτής της αμετάκλητης αθωωτικής αποφάσεως ποινικού δικαστηρίου απαγορεύει, κατά το εθνικό δικονομικό δίκαιο, την εξακολούθηση της διοικητικής διαδικασίας για τα ίδια πραγματικά περιστατικά. Στο πλαίσιο αυτό, το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο ερωτά το Δικαστήριο εάν, λαμβανομένης υπόψη της αρχής *ne bis in idem*, η οδηγία περί χρηματοπιστωτικών αγορών, η οποία επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να προβλέψουν αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές διοικητικές κυρώσεις για τις παραβάσεις της απαγορεύσεως των πράξεων καταχρηστικής εκμεταλλεύσεως εμπιστευτικών πληροφοριών, **αντιτίθεται** σε μια τέτοια εθνική ρύθμιση].

²²⁶ σκ. 42 της αποφάσεως.

²²⁷ σκ. 46 της αποφάσεως.

²²⁸ σκ. 31 της αποφάσεως.

ασυμβίβαστη με την αρχή *ne bis in idem* καθώς θα έβαινε προδήλως πέραν του αναγκαίου για την επίτευξη του σκοπού της προστασίας της ακεραιότητας των χρηματοπιστωτικών αγορών της Ένωσης και της εμπιστοσύνης του κοινού στα χρηματοπιστωτικά μέσα²²⁹.

2.9 Η αξιοποίηση της πρόσφατης νομολογίας του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ από το ΣτΕ

Στην απόφαση ΣτΕ **951/2018**, το Β Τμήμα δέχτηκε ότι το άρθρο 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ **αντιτίθεται**, καταρχήν, στην εκκίνηση και εξακολούθηση διοικητικής, κατά το εθνικό δίκαιο, διαδικασίας και δίκης περί της επιβολής διοικητικής χρηματικής κύρωσης για φορολογική/τελωνειακή παράβαση, όταν για την ίδια κατ' ουσίαν παράβαση έχει **ήδη** περατωθεί αμετάκλητα η αντίστοιχη ποινική, κατά το εθνικό δίκαιο, διαδικασία, **επιβεβαιώνοντας** με τον τρόπο αυτό την προηγηθείσα νομολογία του (βλ. ΣτΕ 1992/2016, 680/2017). Ενώ διευκρίνισε, περαιτέρω, ότι ανάλογο κανονιστικό περιεχόμενο έχουν και οι διατάξεις των άρθρων 50 και 52, παράγραφος 1, του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, λαμβανόμενου υπόψη ότι η εξακολούθηση διαδικασίας ή δίκης για την επιβολή διοικητικού προστίμου ποινικού χαρακτήρα για παράβαση της φορολογικής ή τελωνειακής νομοθεσίας βαίνει, καταρχήν, προδήλως πέραν των όσων απαιτούνται για την επίτευξη του σκοπού της καταπολέμησης της δασμοφοροδιαφυγής και της είσπραξης των οφειλόμενων φόρων ή/και δασμών, εφόσον υπάρχει **είτε** αμετάκλητη **αθωωτική** απόφαση **ποινικού** δικαστηρίου, που διαπιστώνει ότι δεν στοιχειοθετείται η επίμαχη φορολογική παράβαση (κρίση του ΔΕΕ στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-596/16 *Enzo di Puma κατά Consob* και C-597/16 *Consob κατά Antonio Zecca*), **είτε** αμετάκλητη **καταδικαστική** απόφαση **ποινικού** δικαστηρίου, δυνάμενη να καταστείλει τη διαπραχθείσα παράβαση κατά τρόπο αποτελεσματικό, αναλογικό και αποτρεπτικό (κρίση του ΔΕΕ στην υπόθεση C-537/16 *Garlsson Real Estate SA κ.λπ. κατά Consob*)²³⁰.

²²⁹ σκ. 44 της αποφάσεως.

²³⁰ ΣτΕ 951/2018, σκ. 5· βλ. Δημητρακόπουλος Ι., Πρόσφατες νομολογιακές εξελίξεις για την εφαρμογή του *ne bis in idem* στο πεδίο των φορολογικών παραβάσεων, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

Ακολούθως, και αφού διαπίστωσε ότι ο ανωτέρω κανόνας είναι συμβατός με το Σύνταγμα²³¹, έκρινε ότι, ερμηνεύοντας τη νέα διάταξη του άρθρου 5 παρ. 2 εδάφιο β του ΚΔΔ, στο πλαίσιο διοικητικής διαφοράς από την επιβολή στον προσφεύγοντα πολλαπλών τελών λαθρεμπορίας, η αμετάκλητη **αθωωτική** ποινική απόφαση, για την ίδια λαθρεμπορική παράβαση, παράγει δέσμευση όσον αφορά τη νομιμότητα του καταλογισμού σε βάρος του πολλαπλών τελών, πράγμα που οδηγεί στην ακύρωσή τους από το διοικητικό δικαστήριο, ήτοι σε αποτέλεσμα που **αντανακλά** τις επιταγές του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, όπως έχει ερμηνευθεί από το ΕΔΔΑ, αλλά και τις απαιτήσεις των άρθρων 50 και 52, παράγραφος 1, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως έχουν ερμηνευθεί από το ΔΕΕ. Η τελευταία αυτή κρίση του Συμβουλίου της Επικρατείας διατυπώνεται με παραπομπή στις συναφείς επί του θέματος σκέψεις της απόφασης του ΔΕΕ στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-596/16 *Enzo di Puma κατά Consob* και C-597/16 *Consob κατά Antonio Zecca*²³².

Ενώ με την απόφαση ΣτΕ **1102/2018**, το Δικαστήριο, διευκρινίζοντας περαιτέρω την προϋπόθεση της ύπαρξης αμετάκλητης αθωωτικής [εν προκειμένω] απόφασης κατά την πρότερη δίκη για την ενεργοποίηση της προβλεπόμενης στο άρθρο 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ απαγόρευσης (*ne bis in idem*), έκανε δεκτό ότι αμετάκλητο βούλευμα δικαστικού συμβουλίου περί οριστικής παύσης της ποινικής δίωξης, λόγω παραγραφής του ποινικού αδικήματος για το οποίο αυτή είχε ασκηθεί, δεν αποτελεί αμετάκλητη απόφαση με την οποία “αθώωθηκε” ο διωχθείς και, ως εκ τούτου, **δεν** δεσμεύει τα διοικητικά όργανα όταν επιβάλλουν κυρώσεις για τελωνειακή/φορολογική παράβαση, καθώς και τα διοικητικά δικαστήρια, δεδομένου ότι τέτοιο βούλευμα ερείδεται στην εξάλειψη του αξιοποίνου της πράξης, συνεπεία της παραγραφής, **και όχι** σε εκτίμηση για τη διάπραξη ή μη του αδικήματος. Αντίθετη δε ερμηνευτική εκδοχή (περί “αθώωσης” του διωχθέντος, κατά την έννοια των παραπάνω διατάξεων της ΕΣΔΑ και του Χάρτη ΘΔΕΕ, και σε περίπτωση αμετάκλητου βουλεύματος περί οριστικής παύσης της εναντίον του ποινικής δίωξης, λόγω παραγραφής του αδικήματος) δεν μπορεί να γίνει δεκτή, **διότι (α)** ενέχει επεκτατική ερμηνεία της

²³¹ ΣτΕ 951/2018, σκ. 9· βλ. Δημητρακόπουλος Ι., Πρόσφατες νομολογιακές εξελίξεις για την εφαρμογή του *ne bis in idem* στο πεδίο των φορολογικών παραβάσεων, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

²³² ΣτΕ 951/2018, σκ. 10.

έννοιας της ‘αθώωσης’, (β) κείται εκτός της ως άνω προστατευτικής λειτουργίας της αρχής *ne bis in idem*, καθόσον το δεδικασμένο ενός τέτοιου βουλεύματος δεν καλύπτει το ζήτημα της διάπραξης ή μη από τον διωχθέντα της σχετικής ποινικής παράβασης, (γ) ουδόλως επιβάλλεται από την αρχή της αναλογικότητας, δεδομένου ότι (σε αντίθεση προς την υπόθεση που οδήγησε στην έκδοση της απόφασης του ΔΕΕ της 20^{ης} Μαρτίου 2018 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις **C-596/16 Enzo Di Puma κατά Consob** και **C-597/16 Consob κατά Antonio Zecca**) **δεν** υπάρχει αμετάκλητη κρίση του αρμόδιου οργάνου της ποινικής δικαιοσύνης ότι δεν στοιχειοθετείται (ή ότι δεν τεκμηριώνεται επαρκώς) το οικείο ποινικό αδίκημα, **αλλά μόνον** απόφασή του περί παύσης της ποινικής δίωξης, λόγω παραγραφής, (δ) σε περίπτωση που με πράξη της φορολογικής διοίκησης έχει διαπιστωθεί η παράβαση (οπότε και μόνον μπορεί να ανακύψει ζήτημα στοιχειοθέτησης ποινικού αδικήματος έχοντας σχέση με φοροδιαφυγή), **προσक्रούει** στην προαναφερόμενη ανάγκη για αποτελεσματική πρόληψη και καταστολή αυτής, η οποία εξυπηρετείται μέσω της επιβολής (και της εκτέλεσης) των οριζόμενων στο νόμο διοικητικών κυρώσεων (μόνων εναπομενουσών μετά την οριστική παύση της σχετικής ποινικής δίωξης, λόγω παραγραφής του αδικήματος, και της συνακόλουθης αδυναμίας επιβολής κύρωσης από τον ποινικό δικαστή) για την αντίστοιχη τελωνειακή/φορολογική παράβαση και, **σταθμιζόμενη προς την ανάγκη προστασίας των έννομων συμφερόντων του προσώπου που θίγεται από τη σύρρευση “ποινικών” διώξεων σε βάρος του**, δικαιολογεί τον καταλογισμό ή/και τη διατήρηση των ως άνω διοικητικών κυρώσεων, σε περίπτωση που η *stricto sensu* ποινική διαδικασία εναντίον του προσώπου αυτού έπαυσε λόγω παραγραφής του οικείου ποινικού αδικήματος²³³. Η τελευταία αυτή κρίση του Συμβουλίου της Επικρατείας διατυπώνεται με παραπομπή στην σκέψη 36 της απόφασης του ΔΕΕ της 26^{ης} Φεβρουαρίου 2013 στην υπόθεση **C-617/10 Åklagaren κατά Hans Åkerberg Fransson** με την οποία είχε γίνει δεκτό ότι η αρχή *ne bis in idem* μπορεί να υποχωρήσει μπροστά στην υποχρέωση των κρατών μελών για επιβολή αποτελεσματικών, αναλογικών και αποτρεπτικών κυρώσεων για παραβάσεις της ενωσιακής φορολογικής νομοθεσίας²³⁴.

²³³ ΣτΕ 1102/2018, σκ. 9.

²³⁴ ΣτΕ 1102/2018, σκ. 9· βλ. και Δημητρακόπουλος Ι., Πρόσφατες νομολογιακές εξελίξεις για την εφαρμογή του *ne bis in idem* στο πεδίο των φορολογικών παραβάσεων, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

Τα ανωτέρω στοιχούν, κατά το ΣτΕ, **αφενός**, προς το σκοπό και τη λειτουργία της αρχής *ne bis in idem*, ως εκδήλωσης των θεμελιωδών αρχών του κράτους δικαίου, της αναλογικότητας και, ιδίως, του δεδικασμένου, που εξυπηρετεί την (επίσης θεμελιώδους σημασίας) ανάγκη για ασφάλεια και σταθερότητα της έννομης κατάστασης των προσώπων και, **αφετέρου**, προς την αναγόμενη στο δημόσιο συμφέρον ανάγκη να προαχθεί η πρόληψη και η καταστολή των παραβάσεων φοροδιαφυγής, ιδίως, δε, των πλέον σοβαρών, η οποία, σύμφωνα με την πρόσφατη νομολογία της μείζονας σύνθεσης **τόσο** του ΕΔΔΑ **όσο** και του ΔΕΕ, συνιστά **θεμιτό λόγο περιορισμού της κανονιστικής εμβέλειας της απαγόρευσης *ne bis in idem*** και μπορεί να δικαιολογήσει τη σύρρευση ποινικής και διοικητικής δίωξης και κύρωσης για την ίδια παράβαση της τελωνειακής/φορολογικής νομοθεσίας²³⁵.

²³⁵ ΣτΕ 1102/2018, σκ. 9· βλ. κατωτέρω υπό τον τίτλο «**ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**» τις παρατηρήσεις μας επί του ανωτέρου δια-δικαιοδοτικού διαλόγου.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

3. Η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης και ο έμμεσος «διάλογος» του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης με το γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

3.1 Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως όριο στην εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης

Ακρογωνιαίος λίθος της δικαστικής συνεργασίας εντός του χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης είναι η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης²³⁶. Ειδικότερα, η εισαγωγή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης στο πεδίο της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις υπαγορεύθηκε από την ανάγκη διαχείρισης του προβλήματος της διαφορετικότητας των νομικών παραδόσεων των κρατών μελών σε έναν τομέα που βρίσκεται στην καρδιά της κρατικής κυριαρχίας²³⁷. Η αρχή αυτή θα μπορούσαμε να πούμε σχηματικά ότι προωθεί μια περίπου αυτόματη αναγνώριση των δικαστικών αποφάσεων άλλου κράτους μέλους μέσω της τήρησης ενός ελάχιστου τύπου και στο πλαίσιο περιορισμένων δυνατοτήτων για άρνηση εκτέλεσής τους²³⁸, με σκοπό την επιτάχυνση και ενίσχυση της δικαστικής συνεργασίας.

Ως δικαιολογητική βάση προτάσσεται η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών ως προς το ότι οι αντίστοιχες εθνικές έννομες τάξεις τους είναι σε θέση να παρέχουν ισοδύναμη και αποτελεσματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων²³⁹. Αυτό το τεκμήριο της ισοδύναμης (αλλά όχι όμοιας) προστασίας στο

²³⁶ Σημειώνεται ότι στη θεωρία έχει αμφισβητηθεί η ταυτότητα της αμοιβαίας αναγνώρισης ως δικαιοσύνης αρχής [βλ. Μυλωνόπουλος Χ., Το Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, ΠοινΧρ 2011, σ. 88 επ., όπου επισημαίνεται ότι η αμοιβαία αναγνώριση δεν συνιστά αρχή του δικαίου, η οποία ακολουθείται επειδή αξιόνεται από την ιδέα της δικαιοσύνης, αλλά πολιτική (policy) που επιδιώκει τη διευκόλυνση και επιτάχυνση της διεθνούς συνεργασίας στις ποινικές υποθέσεις μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης προκειμένου να επιτευχθεί η αποτελεσματική καταστολή των διασυνοριακών εγκλημάτων].

²³⁷ Μουζάκης Δ., Το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2009, σ. 124 επ.

²³⁸ Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου και της ενσωμάτωσής του στην ελληνική έννομη τάξη, εκδόσεις Σάκκουλα, 2016, σ. 339 επ.

²³⁹ ΔΕΕ, απόφαση της 5^{ης} Απριλίου 2016 (τμήμα μείζονος σύνθεσης) στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-404/15 και C-659/15 PPU, σκ. 77.

οποίο βασίζεται η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης εδράζεται στη θεμελιώδη παραδοχή ότι όλα τα κράτη μέλη της Ένωσης – που ταυτόχρονα είναι και συμβαλλόμενα μέρη της ΕΣΔΑ – μοιράζονται μια σειρά κοινών αξιών, όπως είναι ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου, καθώς και ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου²⁴⁰.

Ωστόσο, μολονότι η αμοιβαία εμπιστοσύνη συνεπάγεται ότι τα κράτη μέλη είναι δυνατό να υποχρεωθούν να εκλάβουν ως δεδομένο τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων από τα λοιπά κράτη μέλη, ανοιχτό παραμένει το ζήτημα αν η ισχύς της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης έχει ως όριο τον κλονισμό της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών, λόγω ενδεχόμενης προσβολής των θεμελιωδών δικαιωμάτων τα οποία, τα κράτη μέλη, κατά τεκμήριο οφείλουν να σέβονται. Με άλλα λόγια, δηλαδή, ανοιχτό παραμένει το ζήτημα του κατά πόσον το τεκμήριο της αμοιβαίας εμπιστοσύνης που ισχύει ανάμεσα στα κράτη μέλη και το οποίο δικαιολογεί την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης είναι **μαχητό**²⁴¹.

Στο ερώτημα αυτό θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στη βάση του παραδείγματος του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης που αποτελεί την πρώτη περίπτωση συγκεκριμένης εφαρμογής, στον τομέα του ποινικού δικαίου, της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης²⁴². Σκοπός της εν λόγω απόφασης-πλαίσιο είναι η αντικατάσταση του πολυμερούς συστήματος εκδόσεως μεταξύ των κρατών μελών από ένα σύστημα παραδόσεως, μεταξύ δικαστικών αρχών, των προσώπων που έχουν καταδικαστεί ή

²⁴⁰ βλ. σημ. 112 των προτάσεων του ΓΕ *Y. Bot* της 3^{ης} Μαρτίου 2016 στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-404/15 και C-659/15· σημ. 76 των προτάσεων του ΓΕ *M. Bobek* της 20^{ης} Δεκεμβρίου 2017 στην υπόθεση C-571/17 PPU.

²⁴¹ σημ. 80 των προτάσεων του ΓΕ *M. Bobek* της 20^{ης} Δεκεμβρίου 2017 στην υπόθεση C-571/17 PPU· βλ. σχετικά Τσόλκα Ό., Αμοιβαία αναγνώριση ποινικών αποφάσεων και προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Ο «διάλογος» μεταξύ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠoinXp 2018, σ. 425 επ.

²⁴² Απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της 13^{ης} Ιουνίου 2002 για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και τις διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών, ΕΕ L 190/1 της 18.7.2002.

είναι ύποπτα, με σκοπό την εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων ή την άσκηση διώξεων, σύστημα το οποίο βασίζεται στην αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης²⁴³.

Στον ρυθμιζόμενο από την απόφαση-πλαίσιο τομέα, η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης δηλώνεται ρητά στο άρθρο 1, παράγραφος 2, σύμφωνα με το οποίο τα κράτη μέλη καταρχήν υποχρεούνται να εκτελούν κάθε ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης. Επομένως, κάθε εθνική δικαστική αρχή εκτέλεσης οφείλει, **δυνάμει της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης και εξαιτίας του κλίματος αμοιβαίας εμπιστοσύνης**, να αναγνωρίζει την αίτηση παράδοσης προσώπου, την οποία υποβάλλει η δικαστική αρχή έκδοσης άλλου κράτους μέλους, με σκοπό την άσκηση ποινικής δίωξης ή την εκτέλεση ποινής. Δικαιούται, δε, ή υποχρεούται, να αρνηθεί αιτιολογημένα την εκτέλεση του εντάλματος σε ορισμένες μόνο περιπτώσεις που αναφέρονται **περιοριστικά** στο σώμα της ενωσιακής πράξης²⁴⁴. Στο σημείο αυτό διευκρινίζεται ότι η παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του καταζητούμενου προσώπου **δεν** συγκαταλέγεται ρητά μεταξύ των λόγων άρνησης εκτέλεσης ενός ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης²⁴⁵. Έτσι, το ερμηνευτικό ζήτημα που ανέκυψε αφορούσε στο αν η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων μπορούσε να θέσει όρια στην υποχρέωση εκτέλεσης ενός ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης και, ως εκ τούτου, **όρια** στην εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης.

Το Δικαστήριο, επιλαμβανόμενο προδικαστικών ερωτημάτων, στο πλαίσιο της θέσεως σε εφαρμογή του μηχανισμού του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, **ενέμενε** επί μακρόν στον εξαντλητικό χαρακτήρα των λόγων υποχρεωτικής και προαιρετικής μη

²⁴³ ΔΕΕ, απόφαση της 3^{ης} Μαΐου 2007 στην υπόθεση C-303/05 (*Advocaten voor de Wereld VZW κατά Leden van de Ministerraad*), σκ. 28.

²⁴⁴ βλ. ΔΕΕ, απόφαση της 5^{ης} Απριλίου 2016 (τμήμα μείζονος σύνθεσης) στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-404/15 και C-659/15 PPU, σκ. 79 και 80· Κυριτσάκη Ι., Η πρακτική εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης στο πεδίο της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις, ΠοινΔικ 6-7/2009, σ. 759 επ.

²⁴⁵ Bovend Eerd K., The Joined Cases Aranyosi and Căldăraru: A New Limit to the Mutual Trust Presumption in the Area of Freedom, Security and Justice? *Utrecht Journal of International and European Law*, 2016 32(83), 112-121· Κυριτσάκη Ι., ό.π., σ. 759 επ· Mackarel M., Human Rights as a Barrier to Surrender, σε: Keijzer/van Sliedregt, *The European Arrest Warrant in Practice*, 2009, 139-156.

εκτέλεσης, απορρίπτοντας αιτιάσεις βασιζόμενες σε φερόμενες παραβιάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων που δεν καλύπτονταν από τους λόγους αυτούς²⁴⁶.

Στην κατεύθυνση αυτή ενδεικτική είναι η απόφαση της 29^{ης} Ιανουαρίου 2013 στην υπόθεση C-396/11²⁴⁷ με την οποία το Δικαστήριο έκανε δεκτό ότι οι δικαστικές αρχές εκτέλεσης δεν μπορούν να αρνηθούν να εκτελέσουν ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης που έχει εκδοθεί στο πλαίσιο άσκησης ποινικής δίωξης, για τον λόγο ότι πριν την έκδοση του εντάλματος αυτού δεν παρασχέθηκε στον καταζητούμενο δυνατότητα ακρόασης στο κράτος μέλος έκδοσης του εντάλματος, καθώς η παροχή μιας τέτοιας δυνατότητας δεν καταλέγεται μεταξύ των **ρητώς** προβλεπόμενων στην απόφαση-πλαίσιο (υποχρεωτικών ή προαιρετικών) λόγων μη εκτέλεσης²⁴⁸. Εξάλλου, σημείωσε το Δικαστήριο, η παροχή μιας τέτοιας δυνατότητας «θα υπονόμευε αναπόφευκτα την ίδια την ουσία του συστήματος παράδοσης που θεσπίζει η απόφαση-πλαίσιο και, ως εκ τούτου, την πραγμάτωση του χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, δεδομένου ότι, ιδίως προκειμένου να αποτραπεί το ενδεχόμενο φυγής του ενδιαφερόμενου προσώπου, το ένταλμα σύλληψης πρέπει να χαρακτηρίζεται από ένα στοιχείο αιφνιδιασμού»²⁴⁹.

Σε αντίθεση, ωστόσο, με το Δικαστήριο, η ΓΕ *E. Sharpston* κατέληξε σε διαφορετικά συμπεράσματα αναφορικά με τη δυνατότητα της δικαστικής αρχής εκτέλεσης να αρνηθεί την εκτέλεση ενός ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης ενώπιον του κινδύνου

²⁴⁶ βλ. αποφάσεις του ΔΕΕ της 1^{ης} Δεκεμβρίου 2008 στην υπόθεση C-388/08 PPU (*Leymann και Pustovarov*), σκ. 51 και της 6^{ης} Οκτωβρίου 2009 στην υπόθεση C-123/08 (*Wolzenburg*), σκ. 57· Τσόλκα Ο., Αμοιβαία αναγνώριση ποινικών αποφάσεων και προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Ο «διάλογος» μεταξύ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠοινΧρ 2018, σ. 425 επ.

²⁴⁷ ΔΕΕ, απόφαση της 29^{ης} Ιανουαρίου 2013 (τμήμα μείζονος σύνθεσης) στην υπόθεση C-396/11 (*Radu*).

²⁴⁸ σκ. 38 της απόφασης· Bose M., Human Rights Violations and Mutual Trust: Recent Case Law on the European Arrest Warrant σε: Ruggeri S., Human Rights in European Criminal Law, 2015, 135-145· Doobay A., The right to a fair trial in light of the recent ECtHR and CJEU case-law, ERA Forum, 2013, 251-262· Τόγιας Σ., Η επίδραση της πρόσφατης νομολογίας του ΔΕΕ στο δικαίωμα υπερασπίσεως (με αφορμή τις υποθέσεις Radu, Melloni και Spasic), σε: 7^ο Συνέδριο Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων, Το δικαίωμα υπερασπίσεως στην ποινική δίκη. Όψεις και όρια, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 291 επ.· Τσόλκα Ο., ό.π., σ. 425 επ.

²⁴⁹ σκ. 40 της απόφασης.

παραβίασεως των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ενδιαφερόμενου προσώπου στο κράτος μέλος εκδόσεως του εντάλματος²⁵⁰. Σύμφωνα με τη ΓΕ, από τη διατύπωση του άρθρου 1 παρ. 3 της απόφασης-πλαίσιο, στην οποία προβλέπεται ότι «η απόφαση-πλαίσιο δεν θίγει την υποχρέωση σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των θεμελιωδών νομικών αρχών που κατοχυρώνονται με το άρθρο 6 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση» συνάγεται ότι η υποχρέωση σεβασμού των ως άνω δικαιωμάτων **διαπνέει** την απόφαση-πλαίσιο στο σύνολό της. Επομένως, δέχεται η ΓΕ, «χωρίς να προβλέπεται ρητώς, εννοείται ότι τα δικαιώματά αυτά μπορούν να ληφθούν υπόψη προς αιτιολόγηση μιας απόφασης να μην εκτελεστεί συγκεκριμένο ένταλμα. Οποιαδήποτε άλλη ερμηνεία θα καθιστούσε τη διάταξη του άρθρου 1, παράγραφος 3, κενή περιεχομένου – εκτός αν πρόκειται απλώς για μια κομψή κοινοτοπία»²⁵¹. Με βάση αυτές τις σκέψεις, η ΓΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι δικαστικές αρχές του κράτους μέλους εκτέλεσης θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως αυτά κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ και στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατά την εκτίμηση του ζητήματος αν πρέπει να εκτελέσουν ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης²⁵², **σε αρμονία και με τη νομολογία του ΕΔΔΑ στο πεδίο της έκδοσης**²⁵³.

²⁵⁰ βλ. προτάσεις της ΓΕ E. Sharpston της 18^{ης} Οκτωβρίου 2012 στην υπόθεση C-396/11, σημ. 63 επ.

²⁵¹ σημ. 70 των προτάσεων της ΓΕ E. Sharpston της 18^{ης} Οκτωβρίου 2012 στην υπόθεση C-396/11· βλ. και Τόγιας Σ., ό.π., σ. 291 επ.

²⁵² σημ. 73 των προτάσεων της ΓΕ E. Sharpston της 18^{ης} Οκτωβρίου 2012 στην υπόθεση C-396/11.

²⁵³ βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 7^{ης} Ιουλίου 1989 στην υπόθεση *Soering* κατά *Ηνωμένου Βασιλείου* (προσφυγή υπ' αριθμ. 14038/88), η οποία αποτελεί την πρώτη απόφαση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου με την οποία αναγνωρίστηκε η υποχρέωση σεβασμού των δικαιωμάτων του εκζητούμενου κατά τη διαδικασία εκδόσεώς του μέσω της αναγνώρισεως της δυνατότητας επικλήσεως συγκεκριμένων διατάξεων της ΕΣΔΑ και πρωτίστως του άρθρου 3 αυτής. Μολονότι το ΕΔΔΑ περιορίστηκε κατά κύριο λόγο στο άρθρο 3 της ΕΣΔΑ, εντούτοις προσέθεσε ότι, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, είναι δυνατή επίκληση και του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ στην διαδικασία της εκδόσεως, όταν ο εκζητούμενος υπέστη ή υπάρχει κίνδυνος να υποστεί **μια κατάφορη άρνηση του δικαιώματός του σε δίκαιη δίκη στο εκζητούν κράτος** (παρ. 113 της αποφάσεως) (βλ. Χρυσικός Δ., Η έκδοση ως θεσμός του ποινικού δικαίου. Ανάλυση και ερμηνεία υπό το πρίσμα της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, σε: Ποινικά Χρονικά – Μελέτες 7, εκδόσεις Δίκαιο & Οικονομία – Π.Ν. Σάκκουλας, 2003, σ. 194 επ.). Επομένως, συγκεκριμένα δικαιώματα του ανθρώπου, όπως αυτά κατοχυρώνονται σε διεθνείς συμβάσεις περιφερειακής ή και ευρύτερης ισχύος δύνανται να εκληφθούν ως επιμέρους πτυχές και συνιστώσες μιας «**διεθνούς δημόσιας τάξεως**» συνεκτιμητέας στο πλαίσιο παροχής της συγκεκριμένης μορφής δικαστικής αρωγής (βλ. Χρυσικός Δ., ό.π., σ. 295). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο

Έτσι, με σημείο αναφοράς τη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 3 της απόφασης-πλαίσιο, στην οποία βρίσκεται την έκφρασή της στην απόφαση-πλαίσιο **η ευρωπαϊκή δημόσια τάξη**, υποστηρίχθηκε η άποψη ότι η απαρίθμηση των λόγων άρνησης εκτέλεσης **δεν** είναι εξαντλητική και ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα του καταζητούμενου προσώπου λειτουργούν **ως επιπρόσθετος λόγος** άρνησης εκτέλεσης ενός ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης²⁵⁴. Ποιο είναι όμως το δέον κριτήριο για την άρνηση εκτέλεσης ενός ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης; Με άλλα λόγια, ποιες περιστάσεις δύνανται να δικαιολογήσουν την κάμψη της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης προς εξασφάλιση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων;

καταλογισμός ευθύνης στο εκδίδον κράτος (εν προκειμένω Ηνωμένο Βασίλειο) καθώς με την αποδοχή της αίτησης εκδόσεως των ΗΠΑ εξέθεσε τον εκζητούμενο στον κίνδυνο υποβολής σε απάνθρωπη μεταχείριση και τιμωρία, κατά την έννοια του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ (παρ. 91 της αποφάσεως). Με την εν λόγω απόφαση το Δικαστήριο δέχτηκε, δηλαδή, ότι ένα κράτος που εκδίδει ένα πρόσωπο **φέρει συνευθύνη** για τυχόν παραβιάσεις προστατευτικών για τα δικαιώματα του ανθρώπου διατάξεων της Σύμβασης, έστω και αν αυτές λάβουν χώρα εκτός των ορίων δικαιοδοσίας του (παρ. 86 και 87 της αποφάσεως· βλ. συναφώς Keijzer N., *Extradition and Human Rights: A Dutch Perspective* σε: Blekxtoon/van Ballegooij, *Handbook on the European Arrest Warrant*, 2005, σ. 182 επ.). Περαιτέρω, με την εν λόγω απόφαση έγινε δεκτή και μία **εξωεδαφική διεύρυνση** της ισχύος της Συμβάσεως καθώς κρίθηκε ότι υφίσταται μια συμφυής και εγγενής υποχρέωση του συμβαλλόμενου μέρους (Ηνωμένο Βασίλειο) να μην προβεί στην παράδοση του εκζητουμένου στο εκζητούν κράτος (ΗΠΑ), όταν υπάρχει βάσιμος λόγος να πιστεύει κανείς ότι το άτομο κινδυνεύει να υποβληθεί σε βασανιστήρια ή κακομεταχείριση στο εκζητούν κράτος, ακόμη και αν το τελευταίο δεν είναι συμβαλλόμενο μέρος της Σύμβασης (Garlik P. *The European Arrest Warrant and the ECHR*, σε: Blekxtoon/van Ballegooij, *Handbook on the European Arrest Warrant*, 2005, σ. 167 επ.). Η απόρριψη από το Δικαστήριο του επιχειρήματος του Ηνωμένου Βασιλείου ότι ενδεχόμενη απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση του εκζητουμένου θα ελάμβανε χώρα σε τρίτο έδαφος, και μάλιστα σε χώρα που δεν είναι συμβαλλόμενο μέρος στο πλαίσιο εφαρμογής της ΕΣΔΑ (παρ. 83) κατέστησε σαφές ότι η έκδοση **δεν** αποτελεί μια ουδέτερη πράξη δικαστικής συνδρομής αλλά ότι το εκζητούμενο κράτος **συμπράττει ουσιαστικά** στην άσκηση της αλλοδαπής δικαιοδοτικής εξουσίας. Έκτοτε, το ΕΔΔΑ, σταθερό στην ανωτέρω νομολογία του, αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στην τήρηση της διάταξης του άρθρου 3 της Σύμβασης (Χρυσικός Δ., *ό.π.*, σ. 194 επ.).

²⁵⁴ Bovend Eerd K., *The Joined Cases Aranyosi and Căldăraru: A New Limit to the Mutual Trust Presumption in the Area of Freedom, Security and Justice?* *Utrecht Journal of International and European Law*, 2016 32(83), 112-121· Μουζάκης Δ., *ό.π.*, σ. 358 επ.· Garlik P., *The European Arrest Warrant and the ECHR* σε: Blekxtoon/van Ballegooij, *Handbook on the European Arrest Warrant*, 2005, 167-182· Keijzer N., *Extradition and Human Rights: A Dutch Perspective* σε: Blekxtoon/van Ballegooij, *Handbook on the European Arrest Warrant*, 2005, 183-194.

Για την επιφύλαξη της *ευρωπαϊκής δημόσιας τάξης* ως όριο στην παράδοση ενός προσώπου στο κράτος μέλος έκδοσης του εντάλματος ιδιαίτερα διαφωτιστικές κρίνονται οι συναφείς θέσεις του ΕΔΔΑ αναφορικά με το θεσμό της έκδοσης.

Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ στο πεδίο της έκδοσης έχει κάνει δεκτό ότι το εκζητούμενο κράτος υποχρεούται να αρνηθεί την παροχή της συγκεκριμένης μορφής δικαστικής αρωγής σε περίπτωση παραβίασης από το εκζητούν κράτος του άρθρου 3 που προβλέπει την απαγόρευση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης, ενώ, περαιτέρω, το ΕΔΔΑ αφήνει περιθώρια ευδοκίμησης επιχειρημάτων που σχετίζονται με την παραβίαση του άρθρου 6 που προβλέπει το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, υπό αυστηρότερες, ωστόσο, προϋποθέσεις (εφόσον διαπιστώνεται «*κατάφωρη άρνηση*» του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη στο εκζητούν κράτος). Σύμφωνα, λοιπόν, με το ΕΔΔΑ οι παρεκκλίσεις από τη χρηστή δίκη δύνανται να αποτελέσουν αρνητική προϋπόθεση για την έκδοση ενός προσώπου **αλλά μόνο** σε εξαιρετικές περιπτώσεις²⁵⁵.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να γίνει αναφορά και στην απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Stapleton κατά Ιρλανδίας*²⁵⁶, στο πλαίσιο της οποίας το Δικαστήριο του Στρασβούργου κλήθηκε για πρώτη φορά να εξετάσει το ζήτημα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ κατά τη διαδικασία έκδοσης και εκτέλεσης ενός ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης²⁵⁷. Στη συγκεκριμένη υπόθεση ο προσφεύγων προέβαλε τον ισχυρισμό ότι, καθώς η εναντίον του διαδικασία είχε κινηθεί με σημαντική καθυστέρηση (οι αποδιδόμενες σε βάρος του πράξεις αφορούσαν τη χρονική περίοδο 1978 έως 1982, ενώ το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης εκδόθηκε μόλις το 2005) από το Ηνωμένο Βασίλειο (κράτος έκδοσης του εντάλματος), η προσαγωγή (παράδοσή) του σε αυτό από την Ιρλανδία (κράτος εκτέλεσης του εντάλματος) θα είχε ως αποτέλεσμα την προσβολή του δικαιώματός του σε δίκαιη δίκη

²⁵⁵ ΕΔΔΑ, απόφαση της 7^{ης} Ιουλίου 1989 στην υπόθεση *Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (προσφυγή υπ' αριθμ. 14038/88).

²⁵⁶ ΕΔΔΑ, απόφαση της 4^{ης} Μαΐου 2010 στην υπόθεση *Stapleton κατά Ιρλανδίας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 56588/07).

²⁵⁷ βλ. Τσόλκα Ό., Αμοιβαία αναγνώριση ποινικών αποφάσεων και προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Ο «διάλογος» μεταξύ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠoinΧρ 2018, σ. 425 επ.

που προβλέπεται από το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ²⁵⁸. Ο προσφεύγων υποστήριξε, περαιτέρω, ότι το Ανώτατο Δικαστήριο της Ιρλανδίας κάνοντας δεκτό το αίτημα παράδοσής του στο Ηνωμένο Βασίλειο ενήργησε ενάντια στις απορρέουσες από την ΕΣΔΑ υποχρεώσεις του καθώς, κατά την άποψή του, οι αιτιάσεις ενός καταζητούμενου προσώπου που αφορούν σε προσβολή θεμελιώδους δικαιώματος, όπως του δικαιώματος που κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, θα πρέπει να δύνανται να εξεταστούν από το κράτος εκτέλεσης του εντάλματος²⁵⁹.

Το Δικαστήριο αφού υπενθύμισε σε μία πρώτη φάση, λαμβάνοντας υπόψη τη συναφή νομολογία του στο πεδίο της έκδοσης, τη θεωρητική δυνατότητα της εν γένει επικλήσεως της διατάξεως του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όταν δηλαδή έχει χωρήσει ή υπάρχει κίνδυνος να χωρήσει κατάφωρη προσβολή του δικαιώματος για δίκαιη δίκη στο εκζητούν κράτος, απεφάνθη αρνητικά ως προς την ύπαρξη ουσιαστικών λόγων που να δικαιολογούν την πεποίθηση ότι υφίστατο για τον προσφεύγοντα ένας πραγματικός κίνδυνος κατάφωρης προσβολής των εγγυήσεων του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ²⁶⁰. Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι ο ισχυρισμός του προσφεύγοντος ότι το κράτος εκτέλεσης θα πρέπει να δύναται να προβεί σε έλεγχο ενδεχόμενων παραβιάσεων του δικαιώματος του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ και στις περιπτώσεις εκείνες όπου η αποδιδόμενη στο κράτος έκδοσης του εντάλματος παράβαση δεν πληροί τους όρους μιας «κατάφωρης» προσβολής, θα πρέπει να απορριφθεί καθώς κάτι τέτοιο θα ερχόταν σε αντίθεση με τις αρχές που καθιέρωσε το Δικαστήριο με την απόφασή του στην υπόθεση *Soering* στο πεδίο της έκδοσης²⁶¹. Επί αιτιάσεως του καταζητούμενου προσώπου για προσβολή του δικαιώματός του σε δίκαιη δίκη από το κράτος έκδοσης του εντάλματος που έχει προκληθεί από την σημαντική καθυστέρηση της διαδικασίας, αρμόδιο να κρίνει είναι το δικαστήριο του κράτους όπου θα διεξαχθεί η ποινική δίκη, δηλαδή το κράτος έκδοσης του εντάλματος²⁶². Επομένως, κατά το ΕΔΔΑ, η ευθύνη της διαδικασίας που διανοίγεται στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης καθώς και η υποχρέωση διασφάλισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ενδιαφερόμενου προσώπου

²⁵⁸ παρ. 21 της απόφασης.

²⁵⁹ παρ. 23 της απόφασης.

²⁶⁰ παρ. 25-26 της απόφασης· Τσόλκα Ό., ό.π., σ. 425 επ.

²⁶¹ παρ. 27-28 της απόφασης.

²⁶² παρ. 29 της απόφασης.

επιμερίζεται μεταξύ του κράτους έκδοσης και του κράτους εκτέλεσης του εντάλματος. Συναφώς, η ΓΕ *E. Sharpston*, με τις προτάσεις της στην προαναφερθείσα υπόθεση C-396/11 (*Radu*), τόνισε ότι η επίκληση λόγων αναγόμενων στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του καταζητούμενου προσώπου για την άρνηση εκτέλεσης ενός εντάλματος μπορεί να γίνεται μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, ενώ, ειδικότερα, όσον αφορά τη δυνατότητα της δικαστικής αρχής εκτέλεσης να αρνηθεί να εκτελέσει ένα ένταλμα όταν τίθεται ζήτημα προσβολής των θεμελιωδών **δικονομικών** δικαιωμάτων του ενδιαφερόμενου προσώπου, προέκρινε, ως το πλέον ενδεδειγμένο, ένα κριτήριο στηριζόμενο στη διαπίστωση ότι το δικονομικό ελάττωμα είναι τέτοιας σοβαρότητας, ώστε να καταργεί ουσιαστικά τον δίκαιο χαρακτήρα της όλης διαδικασίας²⁶³.

3.2 Η απόφαση του τμήματος μείζονος σύνθεσης του ΔΕΕ στην υπόθεση *Melloni*

Στο ερώτημα αν μπορεί η εσωτερική δημόσια τάξη²⁶⁴ να αποτελέσει λόγο άρνησης εκτέλεσης ενός ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, η απάντηση δόθηκε με την απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην υπόθεση C-399/11²⁶⁵ με την οποία κρίθηκε ότι, *κατ' εφαρμογή των αρχών της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της αμοιβαίας αναγνώρισης*, ο αυτόματος χαρακτήρας της παραδόσεως είναι επιβεβλημένος ακόμη και όταν οι συνταγματικής φύσεως διατάξεις του εθνικού δικαίου (του κράτους μέλους εκτέλεσεως) απονέμουν υψηλότερο επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε σχέση με το απορρέον από τις διατάξεις της απόφασης-πλαίσιο.

Ειδικότερα, στην υπόθεση *Melloni* το ισπανικό Συνταγματικό Δικαστήριο, στο πλαίσιο προδικαστικής παραπομπής δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, ζήτησε από το ΔΕΕ να ερμηνεύσει το άρθρο 4α, παράγραφος 1, της απόφασης-πλαίσιο, σύμφωνα με το οποίο **δεν** επιτρέπεται η άρνηση εκτέλεσης ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψεως που έχει εκδοθεί με σκοπό την εκτέλεση ποινής στερητικής της ελευθερίας αν το πρόσωπο δεν

²⁶³ σημ. 81-83 των προτάσεων της ΓΕ *E. Sharpston* της 18^{ης} Οκτωβρίου 2012 στην υπόθεση C-396/11.

²⁶⁴ Η επιφύλαξη της «*εσωτερικής δημόσιας τάξης*» αφορά τις θεμελιώδεις αντιλήψεις που διαπερνούν την έννομη τάξη του εν λόγω κράτους, όπως είναι, κατά κύριο λόγο, οι συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνουν θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα (Χρυσικός Δ., ό.π., σ. 295 επ.).

²⁶⁵ ΔΕΕ, απόφαση της 26^{ης} Φεβρουαρίου 2013 (τμήμα μείζονος σύνθεσης) στην υπόθεση C-399/11 *Stefano Melloni κατά Ministerio Fiscal*.

εμφανίσθηκε αυτοπροσώπως στη δίκη η οποία κατέληξε στην έκδοση της αποφάσεως, **καθόσον** ο ενδιαφερόμενος τελούσε εν γνώσει της προγραμματισμένης δίκης, είχε δώσει εντολή σε δικηγόρο να τον εκπροσωπήσει στη δίκη και εκπροσωπήθηκε όντως από αυτόν κατά τη διάρκειά της. Ειδικότερα, το ισπανικό Συνταγματικό Δικαστήριο έθεσε στο ΔΕΕ το ερώτημα αν η παραπάνω ενωσιακή πρόβλεψη είναι συμβατή με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, όπως αυτό κατοχυρώνεται στα άρθρα 47 και 48 του Χάρτη, και, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, εάν ηδύνατο η Ισπανία να παράσχει υψηλότερο επίπεδο προστασίας στο δικαίωμα αυτό **με βάση το άρθρο 53 του Χάρτη**, θέτοντας ως προϋπόθεση της παράδοσης του προσώπου τη δυνατότητα αναθεώρησης της ερήμην καταδικαστικής απόφασης στο κράτος έκδοσης του εντάλματος²⁶⁶.

Σημειώνεται ότι στη συνταγματική τάξη του κράτους μέλους εκτελέσεως (Ισπανία) ίσχυαν απαιτητικότερες προδιαγραφές ως προς το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, καθώς αυτό περιελάμβανε οπωσδήποτε το δικαίωμα του κατηγορουμένου να παρίσταται **αυτοπροσώπως** στη δίκη του²⁶⁷, ενώ κατά την έννοια που έχει στο άρθρο 47 του Χάρτη – και στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ – ο κατηγορούμενος μπορεί να μην παραστεί εξ ίδιας βουλήσεως, παραιτούμενος έτσι από το δικαίωμά του²⁶⁸. Επομένως, σύμφωνα με το ισπανικό Συνταγματικό Δικαστήριο η εκτέλεση ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης εκδοθέντος με σκοπό την εκτέλεση αποφάσεως που έχει εκδοθεί κατόπιν δίκης στην οποία δεν παρέστη αυτοπροσώπως ο ενδιαφερόμενος θα πρέπει να εξαρτάται πάντα από την **επιπλέον** προϋπόθεση, που είναι σύμφυτη με το ουσιώδες περιεχόμενο του συνταγματικού δικαιώματος για δίκαιη δίκη, ότι το καταδικασθέν πρόσωπο μπορεί να δικαστεί εκ νέου στο κράτος μέλος εκδόσεως του εντάλματος²⁶⁹.

Το Δικαστήριο έκρινε συναφώς ότι ερμηνεία του άρθρου 53 του Χάρτη, η οποία θα επέτρεπε σε ένα κράτος μέλος να επικαλεσθεί το υψηλότερο επίπεδο προστασίας των

²⁶⁶ βλ. ιδίως σκ. 23 και 26 της αποφάσεως· Περάκης Μ., Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σ. 185 επ· Bose M., Human Rights Violations and Mutual Trust: Recent Case Law on the European Arrest Warrant σε: Ruggeri S., Human Rights in European Criminal Law, 2014, 135-145· Doobay A., The right to a fair trial in light of the recent ECtHR and CJEU case-law, ERA Forum, 2013, 251-262.

²⁶⁷ σκ. 20-21 της αποφάσεως.

²⁶⁸ σκ. 49 της αποφάσεως· Περάκης Μ., ό.π., σ. 185 επ.

²⁶⁹ βλ. προτάσεις του ΓΕ *Y Bot* της 2ας Οκτωβρίου 2012 στην υπόθεση C-399/11, σημ. 2· σκ. 21 της αποφάσεως.

θεμελιωδών δικαιωμάτων δυνάμει της συνταγματικής έννομης τάξεώς του προκειμένου να θέσει προϋποθέσεις ως προς την παράδοση καταδικασθέντος προσώπου, **δεν** μπορεί να γίνει δεκτή γιατί θα προσέβαλε την αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, καθόσον θα παρείχε σε κράτος μέλος τη δυνατότητα να παρεμποδίσει την εφαρμογή πράξεων του δικαίου της Ένωσης απολύτως σύμφωνων προς τον Χάρτη και το μέτρο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων που αυτός κατοχυρώνει²⁷⁰.

Επιπλέον, το ΔΕΕ παρατήρησε ότι το επίπεδο προστασίας του δικαιώματος για δίκαιη δίκη προκειμένου για την εκτέλεση ευρωπαϊκού εντάλματος συλλήψεως εκδιδόμενου για την εκτέλεση ερήμην εκδοθείσας αποφάσεως έχει καθοριστεί στο επίπεδο της Ένωσης μέσω της θέσπισης του άρθρου 4α, παράγραφος 1, της αποφάσεως-πλαίσιο²⁷¹. Ο εν λόγω καθορισμός του επιπέδου προστασίας αντανακλά την ισορροπία μεταξύ της ανάγκης να εξασφαλιστεί η αποτελεσματικότητα της δράσης της Ένωσης και της ανάγκης να προστατευθούν επαρκώς τα θεμελιώδη δικαιώματα. Επομένως, καθόσον το άρθρο 4α, παράγραφος 1, **έχει εναρμονίσει** τις προϋποθέσεις εκτέλεσεως ευρωπαϊκού εντάλματος συλλήψεως σε περίπτωση ερήμην καταδίκης καθορίζοντας σε

²⁷⁰ σκ. 55-59 της αποφάσεως· Αναγνωσταράς Γ., Θεμελιώδη δικαιώματα και ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης: ο έμμεσος διάλογος του Δικαστηρίου της ΕΕ με το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο, ΕφημΔΔ 5/2016, σ. 570-582.

²⁷¹ Το άρθρο 4α της απόφασης-πλαίσιο 2002/584 προστέθηκε με το άρθρο 2 της απόφασης-πλαίσιο 2009/299 και φέρει τον τίτλο «Αποφάσεις οι οποίες εκδίδονται σε δίκες κατά τις οποίες το ενδιαφερόμενο πρόσωπο δεν εμφανίστηκε αυτοπροσώπως». Όπως προκύπτει από το γράμμα του άρθρου 4α, παράγραφος 1, της αποφάσεως-πλαίσιο 2002/584, η δικαστική αρχή εκτέλεσεως έχει τη δυνατότητα να αρνηθεί την εκτέλεση ευρωπαϊκού εντάλματος συλλήψεως που έχει εκδοθεί με σκοπό την εκτέλεση ποινής στερητικής της ελευθερίας ή μέτρου ασφαλείας στερητικού της ελευθερίας, εάν ο ενδιαφερόμενος δεν εμφανίστηκε αυτοπροσώπως στη δίκη που οδήγησε στην έκδοση της αποφάσεως, **εκτός εάν** στο ευρωπαϊκό ένταλμα συλλήψεως αναγράφεται ότι πληρούνται οι προϋποθέσεις που τίθενται στα στοιχεία α έως δ της ως άνω διατάξεως [βλ. ΔΕΕ, απόφαση της 10^{ης} Αυγούστου 2017 στην υπόθεση C-270/17 PPU (*Turikas*), σκ. 54]. Επομένως, το νέο άρθρο 4α **περιορίζει** τη δυνατότητα αρνήσεως εκτέλεσεως του ευρωπαϊκού εντάλματος συλλήψεως, απαριθμώντας, με συγκεκριμένο και ενιαίο τρόπο, τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες **δεν** χωρεί άρνηση αναγνωρίσεως και εκτέλεσεως αποφάσεως εκδοθείσας κατόπιν δίκης στην οποία ο ενδιαφερόμενος δεν παρέστη αυτοπροσώπως. Ο σκοπός που επιδιώκει η εν λόγω διάταξη συνίσταται στην παροχή στη δικαστική αρχή εκτέλεσεως της δυνατότητας να επιτρέψει την παράδοση **παρά την απουσία του καταζητούμενου προσώπου** από τη δίκη που οδήγησε στην καταδίκη του.

ποιες περιπτώσεις ένα πρόσωπο καταδικασθέν ερήμην πρέπει να παραδίδεται χωρίς αυτό να συνεπάγεται προσβολή του δικαιώματος για δίκαιη δίκη και των δικαιωμάτων υπερασπίσεως²⁷², η επίκληση εκ των υστέρων εκ μέρους κράτους μέλους της διατήρησης του υψηλότερου επιπέδου προστασίας του θεμελιώδους δικαιώματος θα είχε ως συνέπεια – θέτοντας υπό αμφισβήτηση την ομοιομορφία του βαθμού προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων ο οποίος προσδιορίζεται από την ανωτέρω απόφαση-πλαίσιο – **να θίξει τις αρχές της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της αμοιβαίας αναγνώρισης** στις οποίες στηρίζεται η εν λόγω απόφαση και, ως εκ τούτου, θα υπονόμευε την αποτελεσματικότητά της²⁷³.

Η απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση *Melloni* προκάλεσε την αντίδραση του γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, το οποίο εξέτασε ακολούθως τη συμβατότητα των προβλέψεων της απόφασης-πλαίσιο για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης με την **αρχή της ενοχής**, όπως την κατοχυρώνει το Γερμανικό Σύνταγμα, ως μια από τις θεμελιώδεις αρχές προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας²⁷⁴.

²⁷² Η δικαστική αρχή εκτελέσεως δεν μπορεί να αρνηθεί να εκτελέσει το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης **εφόσον** ο ενδιαφερόμενος είχε λάβει εν ευθέτω χρόνο γνώση της προγραμματισμένης δίκης και είχε ενημερωθεί σχετικά με το ενδεχόμενο εκδόσεως αποφάσεως σε περίπτωση μη εμφανίσεώς του ή **εφόσον** το πρόσωπό αυτό, έχοντας λάβει γνώση της προγραμματισμένης δίκης, είχε δώσει εντολή σε δικηγόρο να τον εκπροσωπήσει και εκπροσωπήθηκε όντως από τον δικηγόρο αυτόν στη δίκη [βλ. ΔΕΕ, απόφαση της 10^{ης} Αυγούστου 2017 στην υπόθεση C-270/17 PPU (*Turikas*), σκ. 56]. Ο νομοθέτης της Ένωσης επιβεβαίωσε, κατ' ουσίαν, ότι το εν λόγω πρόσωπο πρέπει να θεωρείται ότι επέλεξε να μην παραστεί στη δίκη του, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να προβάλει δικαίωμα για διεξαγωγή νέας δίκης. Το να παρέχεται γενικώς στην αρμόδια επί της εκτελέσεως δικαστική αρχή η δυνατότητα να εξαρτά, στις περιπτώσεις αυτές, την παράδοση του ενδιαφερομένου από τη δυνατότητα διεξαγωγής νέας δίκης θα ισοδυναμούσε με την αναγνώριση ενός πρόσθετου λόγου αρνήσεως εκτελέσεως του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης. Αυτό αντίκειται στη σαφώς διατυπούμενη βούληση του νομοθέτη της Ένωσης **να ορίσει με εξαντλητικό τρόπο**, για λόγους ασφάλειας δικαίου, τις περιπτώσεις στις οποίες πρέπει να θεωρείται ότι δεν παραβιάστηκαν τα δικονομικά δικαιώματα του προσώπου που δεν παρέστη αυτοπροσώπως στη δίκη του και ότι, επομένως, το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης πρέπει να εκτελεστεί. (βλ. σημ. 64 και 65 των προτάσεων του ΓΕ *Y Bot* της 2ας Οκτωβρίου 2012 στην υπόθεση C-399/11).

²⁷³ σκ. 61-63 της αποφάσεως· προτάσεις του ΓΕ *Y. Bot* της 2^{ης} Οκτωβρίου 2012 στην υπόθεση C-399/11, σημ. 123-126.

²⁷⁴ BVerfG, απόφαση του Δεύτερου Τμήματος της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2015 – 2 BvR 2735/14· βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: Η προστασία θεμελιωδών

3.3 Η αντίδραση του γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου

Ειδικότερα, με απόφαση ενός γερμανικού δικαστηρίου αποφασίστηκε η παράδοση στις αρχές της Ιταλίας ενός προσώπου συλληφθέντος στη Γερμανία με βάση ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, προκειμένου να εκτίσει ερήμην επιβληθείσα σε βάρος του στερητική της ελευθερίας ποινή διάρκειας 30 ετών. Ο προσφεύγων ενώπιον του γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου υποστήριξε ότι η εκτέλεση του εναντίον του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης θα παραβίαζε τα θεμελιώδη δικαιώματά του καθώς αυτός ουδέποτε είχε πληροφορηθεί τη διεξαγωγή της ποινικής σε βάρος του διαδικασίας ενώπιον των ιταλικών δικαστηρίων, ενώ περαιτέρω το ιταλικό δίκαιο δεν παρείχε επαρκείς εγγυήσεις για την, με αυτοπρόσωπη εμφάνισή του, επανεξέταση της ουσίας της υπόθεσης (η δυνατότητα προσκόμισης νέων αποδεικτικών μέσων σχετικά με την ενοχή του προβλεπόμενα μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις), μετά την προσαγωγή του στο κράτος μέλος έκδοσης του εντάλματος²⁷⁵.

Στην απόφασή του, το γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο υπενθύμισε αρχικά ότι, κατά κανόνα, κυριαρχικές πράξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης και πράξεις των γερμανικών κρατικών αρχών που διέπονται από το ενωσιακό δίκαιο δεν ελέγχονται, δυνάμει της αρχής της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, με μέτρο κρίσης τα προστατευόμενα στο γερμανικό Σύνταγμα θεμελιώδη δικαιώματα²⁷⁶.

Ωστόσο, η εφαρμογή της αρχής της υπεροχής **περιορίζεται** από τον απαραβίαστο πυρήνα του Συντάγματος (συνταγματική ταυτότητα), ο οποίος σύμφωνα με το άρθρο 23, παράγραφος 1, εδάφιο γ σε συνδυασμό με το άρθρο 79, παράγραφος 3, του

δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ΠoinXp 2017, σ. 561 επ.

²⁷⁵ βλ. BVerfG, απόφαση του Δεύτερου Τμήματος της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2015 – 2 BvR 2735/14, παρ. 25 και 27· Αναγνωσταράς Γ., Θεμελιώδη δικαιώματα και ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης: ο έμμεσος διάλογος του Δικαστηρίου της ΕΕ με το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο, ΕφημΔΔ 5/2016, σ. 570-582· Τόγιας Σ., ό.π., σ. 291 επ.

²⁷⁶ BVerfG, απόφαση του Δεύτερου Τμήματος της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2015 – 2 BvR 2735/14, παρ. 36· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σ. 462 επ.

Θεμελιώδους Νόμου²⁷⁷, τοποθετείται **τόσο** εκτός της διαδικασίας αναθεώρησης **όσο** και εκτός της διαδικασίας ολοκλήρωσης²⁷⁸. Στο σημείο αυτό ισχύει ότι εκείνο επί του οποίου **δεν** έχει εξουσία διαθέσεως ο αναθεωρητικός νομοθέτης, αποτελεί περαιτέρω στεγανό **και** έναντι της ολοκλήρωσης²⁷⁹. Η προστασία του απαραβίαστου και μη δυνάμενου να θιγεί πυρήνα διασφαλίζεται μέσω του «ελέγχου συνταγματικής ταυτότητας»²⁸⁰, στο πλαίσιο του οποίου εξετάζεται εάν το περιεχόμενο του αμετάβλητου πυρήνα του Θεμελιώδους Νόμου έχει διατηρηθεί αλώβητο, ενώ

²⁷⁷ Το άρθρο 23 του Θεμελιώδους Νόμου, στο οποίο εδράζεται η συμμετοχή της Γερμανίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, προβλέπει ότι: «για την οικοδόμηση μιας ενωμένης Ευρώπης, η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας συμπράττει για την ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης η οποία διέπεται από δημοκρατικές, δικαιοκρατικές, κοινωνικές, ομοσπονδιακές αρχές καθώς και από την αρχή της επικουρικότητας και διασφαλίζει την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά τρόπο ουσιαστικά παρεμφερή προς αυτόν του Θεμελιώδους Νόμου. Για τον σκοπό αυτόν, η Ομοσπονδία μπορεί να εκχωρήσει κυριαρχικά δικαιώματα με νόμο που υπόκειται στην έγκριση της Γερμανικής Ομοσπονδιακής Βουλής. Για τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και για τροποποιήσεις των ιδρυτικών συνθηκών της και παρεμφερών ρυθμίσεων μέσω των οποίων ο παρών Θεμελιώδης Νόμος τροποποιείται ή συμπληρώνεται ως προς το περιεχόμενό του ή παρέχεται η δυνατότητα τέτοιων τροποποιήσεων ή συμπληρώσεων, ισχύει το άρθρο 79, παράγραφοι 2 και 3». Η διάταξη του άρθρου 79 παρ. 3 του Θεμελιώδους Νόμου (γνωστή ως «**ρήτρα αιωνιότητας**») προβλέπει ότι: «δεν επιτρέπεται αναθεώρηση του παρόντος Θεμελιώδους Νόμου η οποία θίγει τη διάρθρωση της Ομοσπονδίας σε ομόσπονδα κράτη, τη θεμελιώδη αρχή της συμπράξεως των ομόσπονδων κρατών στο πλαίσιο της νομοθεσίας ή τις θεμελιώδεις αρχές που διατυπώνονται στα άρθρα 1 και 20».

²⁷⁸ BVerfG, απόφαση του Δεύτερου Τμήματος της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2015 – 2 BvR 2735/14, παρ. 41· [Από το άρθρο 23, παράγραφος 1, εδάφιο γ του γερμανικού Συντάγματος σε συνδυασμό με το άρθρο 79, παράγραφος 3, **τίθενται όρια** στην μεταβίβαση κυριαρχικών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, τα οποία αφορούν στην διαφύλαξη της εθνικής συνταγματικής ταυτότητας, στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και στην κατανομή των αρμοδιοτήτων (βλ. σχετικά Hatje A., Δίκαιο της Ένωσης και εθνικό δίκαιο. Η περίπτωση του Συντάγματος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, ΤοΣ 1/2016, σ. 194 επ.· Voßkuhle A., «Ολοκλήρωση μέσω του δικαίου». Η συμβολή του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, ΤοΣ 3-4/2016, σ. 633 επ.)].

²⁷⁹ Voßkuhle A., «Ολοκλήρωση μέσω του δικαίου». Η συμβολή του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, ΤοΣ 3-4/2016, σ. 633 επ.

²⁸⁰ Ως **όριο ισχύος** του ευρωπαϊκού δίκαιου νοούνται οι θεμελιώδεις διατάξεις του Συντάγματος που συνθέτουν τον πυρήνα, άλλως την ταυτότητά του, εξ ου και ο δικαστικός έλεγχος του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου περιορίζεται στον λεγόμενο «έλεγχο συνταγματικής ταυτότητας» (βλ. Παυλόπουλος Π., Οι πηγές του Δικαίου και η ιεραρχία της έννομης τάξης, ΔιΔικ 2/2017, σ. 161-168).

ευρωπαϊκές νομικές πράξεις που θίγουν το περιεχόμενο του σκληρού πυρήνα του Συντάγματος, θα πρέπει να κηρύσσονται **ανεπίδεκτες εφαρμογής** στη Γερμανία²⁸¹.

Εντούτοις, το γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο σπεύδει να υπογραμμίσει στην απόφασή του ότι οι ανωτέρω ελεγκτικές αρμοδιότητες ανήκουν κατά αποκλειστικότητα στο ίδιο **και όχι** σε άλλα εθνικά δικαστήρια και ότι ο έλεγχος της συνταγματικής ταυτότητας, όπως και ο *ultra vires* έλεγχος²⁸², έχει ως αποτέλεσμα μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις να κρίνεται το ενωσιακό δίκαιο ως μη εφαρμοστέο στη Γερμανία. Αυτό οφείλεται, μεταξύ άλλων, στο γεγονός ότι η άσκηση των ελεγκτικών του αρμοδιοτήτων υπόκειται στην *αρχή της φιλικότητας* προς το ευρωπαϊκό δίκαιο (φιλική προς το δίκαιο της Ένωσης ερμηνεία των συνταγματικών διατάξεων)²⁸³.

Το γερμανικό ανώτατο δικαστήριο υποστήριξε περαιτέρω ότι η άσκηση του συνταγματικού αυτού ελέγχου δεν έρχεται σε αντίθεση προς την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας που προβλέπεται στο άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ, ενώ, περαιτέρω, **θεμελίωσε** την αρμοδιότητά του και στο άρθρο 4, παράγραφος 2, ΣΕΕ, στο οποίο ορίζεται ότι: «*Η Ένωση σέβεται την ισότητα των κρατών μελών ενώπιον των Συνθηκών καθώς και την εθνική τους ταυτότητα που είναι συμφυής με τη θεμελιώδη πολιτική και*

²⁸¹ BVerfG, απόφαση του Δεύτερου Τμήματος της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2015 – 2 BvR 2735/14, παρ. 41 και 43· Voßkuhle A., «Ολοκλήρωση μέσω του δικαίου». Η συμβολή του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, ΤοΣ 3-4/2016, σ. 633 επ.

²⁸² Από τον έλεγχο σεβασμού της ταυτότητας **διακρίνεται** ο έλεγχος *ultra vires* («έλεγχος υπερβάσεως εξουσίας»), ο οποίος αφορά πράξεις των οργάνων της Ένωσης, οι οποίες εκδίδονται εκτός των ορίων αρμοδιότητάς της, ορθότερα **καθ' υπέρβαση εξουσίας** [βλ. σχετικά Hatje A., Δίκαιο της Ένωσης και εθνικό δίκαιο, Η περίπτωση του Συντάγματος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, ΤοΣ 1/2016, σ. 196 επ.]. Ο έλεγχος *ultra vires* βασίζεται στην σκέψη, ότι η Ένωση δεν μπορεί να δημιουργεί **ίδιες** αρμοδιότητες όπως ένα κράτος (βλ. συναφώς άρθρο 5 παρ. 2 εδάφιο α της ΣΕΕ). Κατά το BVerfG, ο έλεγχος περί υπέρβασης πράξεως της Ένωσης εκδοθείσας καθ' υπέρβαση εξουσίας πραγματοποιείται όταν η υπέρβαση αρμοδιοτήτων εκ μέρους των ευρωπαϊκών οργάνων είναι προφανής και οδηγεί σε μια δομικά σημαντική μετατόπιση εις βάρος των κρατών μελών (βλ. Voßkuhle A., ό.π., σ. 633 επ.: σημ. 18 των προτάσεων του ΓΕ P. Cruz Villalón της 14^{ης} Ιανουαρίου 2015 στην υπόθεση C-62/14 *Peter Gauweiler*).

²⁸³ βλ. BVerfG, απόφαση του Δεύτερου Τμήματος της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2015 – 2 BvR 2735/14, παρ. 43 και 46· Ηλιοπούλου-Στράγγα Γ., ό.π., σ. 462 επ.· Voßkuhle A., ό.π., σ. 633 επ.

συνταγματική τους δομή, στην οποία συμπεριλαμβάνεται η περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση»²⁸⁴.

Σύμφωνα με το Δικαστήριο η προστασία του δικαιώματος στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια που κατοχυρώνεται στο άρθρο 1, παράγραφος 1, του γερμανικού Συντάγματος²⁸⁵ και η αρχή της ενοχής, η οποία αποτελεί μια από τις θεμελιώδεις αρχές προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, συγκαταλέγονται ανάμεσα στα στοιχεία που συναπαρτίζουν τη γερμανική συνταγματική ταυτότητα²⁸⁶.

Επομένως, μπορεί η απόφαση-πλαίσιο για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης να έχει, κατά κανόνα, προτεραιότητα (υπεροχή) εφαρμογής στη γερμανική έννομη τάξη και, όπως προκύπτει από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, να ρυθμίζει διεξοδικά το σύνολο των πτυχών του ζητήματος της εκτέλεσης αποφάσεων οι οποίες εκδόθηκαν ερήμην του καταδικασθέντος, χωρίς να αφήνει κανένα περιθώριο στις εθνικές αρχές, αυτό, ωστόσο, **δεν** απαλλάσσει τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια από την υποχρέωση να εξασφαλίζουν ότι το δικαίωμα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, στην

²⁸⁴ βλ. BVerfG, απόφαση του Δεύτερου Τμήματος της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2015 – 2 BvR 2735/14, παρ. 44· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., ό.π., σ. 462 επ· Voßkuhle A., ό.π., σ. 633 επ· [Διευκρινίζεται, πάντως, ότι το γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο πριν από την έκδοση της συγκεκριμένης απόφασης δεχόταν ότι ο διενεργούμενος στο πλαίσιο του άρθρου 79, παράγραφος 3, του Θεμελιώδους Νόμου έλεγχος από το BVerfG ως προς το αν θίγεται ο σκληρός πυρήνας του Συντάγματος («έλεγχος συνταγματικής ταυτότητας») **διαφέρει ουσιαδώς** από τον έλεγχο που διεξάγει το ΔΕΕ με βάση το άρθρο 4, παράγραφος 2, ΣΕΕ. Σύμφωνα με το BVerfG, ο επιβαλλόμενος βάσει του άρθρου 4 παρ. 2 ΣΕΕ σεβασμός της εθνικής ταυτότητας ως συμφέρον δυνάμενο να αποτελέσει αντικείμενο στάθμισης **δεν** πληροί την απαίτηση προστασίας του απαραβίαστου και μη δυνάμενου να αποτελέσει αντικείμενο στάθμισης πυρήνα του Θεμελιώδους Νόμου κατά την έννοια του άρθρου 79 παρ. 3 αυτού, του οποίου η προστασία εναπόκειται αποκλειστικά στο BVerfG (BVerfG, απόφαση του Δεύτερου Τμήματος της 14^{ης} Ιανουαρίου 2014 – 2 BvR 2728/13, παρ. 29)· βλ. Πρεβεδούρου Ε., Ο σεβασμός της εθνικής ταυτότητας ως αρχή του Ενωσιακού Δικαίου σε: Συλλογικό Έργο, Το Δικαστήριο της ΕΕ. Εγγυητής της εύρυθμης λειτουργίας της Ένωσης και των δικαιωμάτων των πολιτών, εκδόσεις Σάκκουλα, 2016, σ. 45 επ. και Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., ό.π., σ. 473].

²⁸⁵ Το άρθρο 1 παρ. 1 του Θεμελιώδους Νόμου προβλέπει ότι: «Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι απαραβίαστη. Κάθε δημόσια αρχή οφείλει να τη σέβεται και να την προστατεύει».

²⁸⁶ BVerfG, απόφαση του Δεύτερου Τμήματος της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2015 – 2 BvR 2735/14, παρ. 48 και 53· Αναγνωσταράς Γ., ό.π., σ. 570 επ· Hatje A., Δίκαιο της Ένωσης και εθνικό δίκαιο. Η περίπτωση του Συντάγματος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, ΤοΣ 1/2016, σ. 194 επ· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., ό.π., σ. 462 επ· Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., ό.π., σ. 561 επ.

ειδικότερη εκδήλωσή του ως αρχή της ατομικής ενοχής, τυγχάνει επαρκούς προστασίας κατά την εκτέλεση των ευρωπαϊκών ενταλμάτων σύλληψης που βασίζονται στην εφαρμογή των οικείων ενωσιακών κανόνων²⁸⁷.

Το εθνικό δικαστήριο που εκτελεί το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης υποχρεούται να ελέγχει αν το κράτος μέλος έκδοσης του εντάλματος παρέχει επαρκείς εγγυήσεις για την περιφρούρηση της αρχής της ενοχής, η οποία αποτελεί μια από τις θεμελιώδεις αρχές προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, και σε διαφορετική περίπτωση υποχρεούται **να αρνείται** την εκτέλεση του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης. Όπως ειδικότερα έκρινε το Δικαστήριο, **η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης** που διέπει τις διαδικασίες παράδοσης των καταζητούμενων προσώπων εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης **δύναται να περιοριστεί** από την υποχρέωση εξασφάλισης της προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας²⁸⁸.

Στην υπό κρίση περίπτωση, ωστόσο, το Δικαστήριο έκρινε ότι **δεν** ήταν απαραίτητο να περιοριστεί η εφαρμογή της αρχής της υπεροχής προκειμένου να προστατευθεί η γερμανική συνταγματική ταυτότητα καθώς η απόφαση-πλαίσιο για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης δύναται να ερμηνευτεί κατά τρόπο που να λαμβάνει υπόψη το ελάχιστο επίπεδο συνταγματικών εγγυήσεων που απαιτεί το άρθρο 1, παράγραφος 1, του γερμανικού Συντάγματος να αναγνωρίζονται στο πρόσωπο για το οποίο ζητείται η παράδοσή του σε ένα άλλο κράτος μέλος²⁸⁹. Με άλλα λόγια, η υποχρέωση να εκτελεστεί ένα ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης θα πρέπει να θεωρείται ήδη με βάση το ενωσιακό δίκαιο περιορισμένη²⁹⁰. Επομένως, η ίδια η απόφαση-πλαίσιο για το

²⁸⁷ BVerfG, απόφαση του Δεύτερου Τμήματος της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2015 – 2 BvR 2735/14, παρ. 76-83· Αναγνωσταράς Γ., ό.π., σ. 570 επ· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., ό.π., σ. 462 επ.

²⁸⁸ βλ. BVerfG, απόφαση του Δεύτερου Τμήματος της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2015 – 2 BvR 2735/14, παρ. 83.

²⁸⁹ BVerfG, απόφαση του Δεύτερου Τμήματος της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2015 – 2 BvR 2735/14, παρ. 84· Αναγνωσταράς Γ., ό.π., σ. 570-582· Hong M., Human dignity, Identity Review of the European Arrest Warrant and the Court of Justice as a Listener in the Dialogue of the Courts: Solange III and Aranyosi, *European Constitutional Law Review*, 2016, 549-563.

²⁹⁰ βλ. BVerfG, απόφαση του Δεύτερου Τμήματος της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2015 – 2 BvR 2735/14, παρ. 85· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., ό.π., σ. 462 επ· Halberstam D., The Judicial Battle over Mutual Trust in the EU: Recent Cracks in the Façade, 2016, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://verfassungsblog.de> [βλ. σχετικά με την επιχειρηματολογία του Δικαστηρίου ιδίως τις σκέψεις 85 έως 108 της αποφάσεως. Το Δικαστήριο θεώρησε ότι το άρθρο 4α της απόφασης-πλαίσιο θα πρέπει να ερμηνεύεται με τρόπο ώστε

ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης επιβάλλει στα εθνικά δικαστήρια, πριν από την εκτέλεση ενός εντάλματος, τη διαπίστωση της συνδρομής των προϋποθέσεων που απορρέουν από το άρθρο 1, παράγραφος 1, του Θεμελιώδους Νόμου περί σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της αρχής της ενοχής, ως ιδιαίτερης έκφανσης αυτής²⁹¹.

Υπό τα δεδομένα της συγκεκριμένης υπόθεσης, το γερμανικό ανώτατο δικαστήριο έκρινε ότι η απόφαση του γερμανικού εφετείου για την παράδοση του προσφεύγοντος στις αρχές της Ιταλίας δεν ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις που θέτει η αρχή της ενοχής²⁹², τον σεβασμό της οποίας θέτει οπωσδήποτε ως προϋπόθεση και η απόφαση-πλαίσιο για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, και για το λόγο αυτό παρέπεμψε το ζήτημα προς εκ νέου εκδίκαση ενώπιον του γερμανικού εφετείου²⁹³. Εξάλλου, το Δικαστήριο επισήμανε στην απόφασή του ότι η ορθή εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου παρίσταται τόσο προφανής, ώστε να μην αφήνει περιθώριο για καμία εύλογη αμφιβολία ως προς τον τρόπο επιλύσεως του τεθέντος ζητήματος και, επομένως, δεν συνέτρεχε περίπτωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ²⁹⁴.

Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι σε περίπτωση που το γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο κατέληγε στο συμπέρασμα ότι οι εγγυήσεις που παρείχε η οικεία ενωσιακή

να επιτρέπει στην αρμόδια επί της εκτέλεσης δικαστική αρχή να αρνείται την εκτέλεση του εντάλματος σε περίπτωση που η ερήμην καταδικαστική απόφαση δεν δύναται να επανεξεταστεί στο κράτος μέλος έκδοσης του εντάλματος με τρόπο που να εκπληρώνει τις προϋποθέσεις που θέτει το άρθρο 4α. Αυτό σημαίνει ότι η άρνηση παράδοσης είναι δικαιολογημένη αν η δυνατότητα αναθεώρησης της απόφασης που προβλέπεται στο οικείο κράτος μέλος δεν συνιστά εκ νέου εκδίκαση της υπόθεσης ή εκδίκαση ένδικου μέσου με δυνατότητα προσκόμισης νέων αποδεικτικών στοιχείων που να μπορεί να οδηγήσει ενδεχομένως σε ανατροπή της αρχικής απόφασης (Hong M., Human dignity, Identity Review of the European Arrest Warrant and the Court of Justice as a Listener in the Dialogue of the Courts: Solange III and Aranyosi, *European Constitutional Law Review*, 2016, 549-563)].

²⁹¹ BVerfG, απόφαση του Δεύτερου Τμήματος της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2015 – 2 BvR 2735/14, παρ. 125.

²⁹² Το γερμανικό εφετείο εξέτασε ανεπαρκώς το αν, μετά την παράδοση του προσφεύγοντος, θα του αναγνωρίζονταν το δικαίωμα εκ νέου εκδίκασης της υποθέσεως με δυνατότητα προσκόμισης νέων αποδεικτικών στοιχείων (βλ. BVerfG, απόφαση του Δεύτερου Τμήματος της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2015 – 2 BvR 2735/14, παρ. 109-124).

²⁹³ βλ. σημείο 2 του διατακτικού της αποφάσεως.

²⁹⁴ βλ. BVerfG, απόφαση του Δεύτερου Τμήματος της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2015 – 2 BvR 2735/14, παρ. 125.

πράξη δεν πληρούσαν τις απαιτήσεις που απορρέουν από τις αντίστοιχες συνταγματικές επιταγές, θα είχε κηρύξει την απόφαση-πλαίσιο για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης **ανεφάρμοστη** για λόγους αναγόμενους στην προστασία της γερμανικής συνταγματικής ταυτότητας²⁹⁵. Με τον τρόπο αυτό το γερμανικό ανώτατο δικαστήριο φαίνεται να απορρίπτει τη θέση που είχε γίνει νωρίτερα δεκτή στην απόφαση του ΔΕΕ επί της υπόθεσης *Melloni*, σύμφωνα με την οποία τα κράτη μέλη δεν μπορούν να επικαλεστούν για τον προσδιορισμό του μέτρου προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων εθνικές συνταγματικές διατάξεις που παρέχουν μείζονα προστασία σε σχέση με την προβλεπόμενη από τον επίμαχο ενωσιακό κανόνα²⁹⁶. Σύμφωνα με τη συλλογιστική του ανώτατου γερμανικού δικαστηρίου, η προστασία του σκληρού πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων που άπτεται της γερμανικής συνταγματικής ταυτότητας συνιστά απόλυτο φραγμό στην εφαρμογή της αρχής της υπεροχής, ακόμα και σε εκείνα τα πεδία στα οποία ο ενωσιακός νομοθέτης έχει εναρμονίσει **πλήρως** τους εφαρμοστέους νομικούς κανόνες²⁹⁷.

Λίγους μήνες αργότερα εκδίδεται η απόφαση του ΔΕΕ στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις *Aranyosi και Căldăraru*, με την οποία γίνεται δεκτός, για πρώτη φορά, **ο περιορισμός της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης** προς εξασφάλιση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των καταζητούμενων προσώπων²⁹⁸.

²⁹⁵ Αναγνωσταράς Γ., ό.π., σ. 570-582.

²⁹⁶ Hong M., Human dignity, Identity Review of the European Arrest Warrant and the Court of Justice as a Listener in the Dialogue of the Courts: Solange III and Aranyosi, *European Constitutional Law Review*, 2016, 549-563.

²⁹⁷ Αναγνωσταράς Γ., ό.π., σ. 570-582· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., ό.π., σ. 462 επ· Sarmiento D., Awakenings: the “Identity Control” decision by the German Constitutional Court, 2016, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://verfassungsblog.de>.

²⁹⁸ Για τη σύνδεση της απόφασης του γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου με την απόφαση του ΔΕΕ στις συνεκδικασθείσες *Aranyosi και Căldăraru*: Αναγνωσταράς Γ., Θεμελιώδη δικαιώματα και ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης: ο έμμεσος διάλογος του Δικαστηρίου της ΕΕ με το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο, *ΕφημΔΔ* 5/2016, σ. 570 επ· Drinoczi T. και Mohay A., The Preliminary Ruling Procedure and the Identity Review, *EU and Comparative Issues and Challenges*, 192-209· Hong M., Human dignity, Identity Review of the European Arrest Warrant and the Court of Justice as a Listener in the Dialogue of Courts: Solange-III and Aranyosi, *European Constitutional Law Review*, 2016, 549-563.

3.4 Η απόφαση του τμήματος μείζονος σύνθεσης του ΔΕΕ στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις Aranyosi και Căldăraru

Οι αιτήσεις προδικαστικής απόφασης που υποβλήθηκαν στο ΔΕΕ από δικαστήριο της Γερμανίας αφορούσαν την ερμηνεία της απόφασης-πλαίσιο για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης (ιδίως το άρθρο 1, παράγραφος 3) και ειδικότερα το αν είναι επιτρεπτή ή όχι η παράδοση με σκοπό την ποινική δίωξη ή την εκτέλεση ποινής σε κράτος μέλος έκδοσης του εντάλματος (εδώ επρόκειτο για την Ουγγαρία και τη Ρουμανία αντίστοιχα) για το οποίο υφίστανται σοβαρές ενδείξεις ότι οι συνθήκες κράτησης δεν συνάδουν προς τα θεμελιώδη δικαιώματα του ενδιαφερόμενου προσώπου, ή αν η δικαστική αρχή εκτέλεσης δύναται ή οφείλει να εξαρτήσει την παράδοση από τη λήψη από το κράτος έκδοσης πληροφοριών δυνάμενων να παράσχουν εγγυήσεις ως προς τη συμμόρφωση των συνθηκών αυτών με τα θεμελιώδη δικαιώματα²⁹⁹.

Το Δικαστήριο με την απόφασή του έκρινε ότι τα άρθρα 1, παράγραφος 3, 5 και 6, παράγραφος 1, της απόφασης-πλαίσιο έχουν την έννοια ότι, εφόσον υπάρχουν αντικειμενικά, αξιόπιστα, συγκεκριμένα και δεόντως ενημερωμένα στοιχεία, τα οποία μαρτυρούν την ύπαρξη είτε συστημικών ή γενικευμένων πλημμελειών είτε πλημμελειών που επηρεάζουν ορισμένες ομάδες προσώπων ή ακόμη ορισμένα κέντρα κράτησης όσον αφορά τις συνθήκες κράτησης στο κράτος μέλος έκδοσης του εντάλματος, η δικαστική αρχή εκτέλεσης οφείλει να εκτιμήσει, αν συντρέχουν σοβαροί και αποδεδειγμένοι λόγοι να θεωρηθεί ότι το πρόσωπο σε βάρος του οποίου έχει

²⁹⁹ ΔΕΕ, απόφαση της 5^{ης} Απριλίου 2016 (τμήμα μείζονος σύνθεσης) στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις Aranyosi και Căldăraru (C-404/15 και C-659/15 PPU), σκ. 74· Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ΠοινΧρ 2017, σ. 561 επ.· [Σημειωτέον ότι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είχε ήδη διαπιστώσει, κατά τον χρόνο συζήτησης της υπόθεσης, με σειρά αποφάσεών του την ύπαρξη γενικευμένης δυσλειτουργίας των ρουμανικών και ουγγρικών σωφρονιστικών συστημάτων, οφειλόμενης, μεταξύ άλλων, στον γενικευμένο υπερπληθυσμό στα σωφρονιστικά ιδρύματα, εξαιτίας της οποίας οι κρατούμενοι εκτίθεντο ή κινδύνευαν να εκτεθούν κατά την κράτησή τους σε απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση, κατά παραβίαση των άρθρων 2, 3 και 5 της ΕΣΔΑ (βλ. την πιλοτική απόφαση του ΕΔΔΑ της 10^{ης} Μαρτίου 2015 στην υπόθεση Varga κ.λπ. κατά Ουγγαρίας (προσφυγές υπ' αριθμ. 14097/12, 45135/12, 73712/12, 34001/13, 44055/13 και 64586/13) όπου υπογραμμίζεται η γενικευμένη δυσλειτουργία του ουγγρικού σωφρονιστικού συστήματος κατόπιν σειράς καταδικών της Ουγγαρίας βάσει του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ)].

εκδοθεί ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης με σκοπό την άσκηση ποινικών διώξεων ή την εκτέλεση στερητικής της ελευθερίας ποινής θα διατρέξει, λόγω των συνθηκών κράτησής του στο κράτος μέλος έκδοσης του εντάλματος, πραγματικό κίνδυνο απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης, κατά την έννοια του άρθρου 4 του Χάρτη, σε περίπτωση παράδοσής του στο εν λόγω κράτος μέλος. Προς τον σκοπό αυτό, οφείλει να ζητήσει την προσκόμιση συμπληρωματικών πληροφοριών από την δικαστική αρχή έκδοσης (όσον αφορά τις συνθήκες υπό τις οποίες πρόκειται να κρατηθεί ο ενδιαφερόμενος στο εν λόγω κράτος μέλος), η οποία, αφού λάβει, εφόσον παραστεί ανάγκη, τη συνδρομή της κεντρικής αρχής ή μιας εκ των κεντρικών αρχών του κράτους μέλους έκδοσης, κατά την έννοια του άρθρου 7 της απόφασης-πλαίσιο, οφείλει να διαβιβάσει τις πληροφορίες αυτές εντός της προθεσμίας που τάσσεται σε τέτοιο αίτημα. Η δικαστική αρχή εκτέλεσης **οφείλει**, σύμφωνα με το Δικαστήριο, **να αναβάλει** την απόφασή της περί της παράδοσης του οικείου προσώπου έως ότου παραλάβει τις συμπληρωματικές πληροφορίες βάσει των οποίων μπορεί να αποκλείσει την ύπαρξη ενός τέτοιου κινδύνου, ενώ εάν η ύπαρξη του κινδύνου **δεν** μπορεί να αποκλειστεί εντός εύλογης προθεσμίας, η συγκεκριμένη αρχή οφείλει να αποφασίσει **εάν πρέπει να θέσει τέρμα στη διαδικασία παράδοσης**³⁰⁰.

Η ανωτέρω απόφαση του ΔΕΕ στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις *Aranyosi και Căldăraru* είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς μέσω αυτής το Δικαστήριο προβαίνει σε στάθμιση/εξισορρόπηση μεταξύ της υποχρέωσης σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ατόμου το οποίο παραδίδεται και των δύο βασικών αρχών που διέπουν τον χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης της ΕΕ, **δηλαδή της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης**³⁰¹. Το Δικαστήριο, διαφοροποιούμενο από τις προτάσεις του ΓΕ³⁰², έκανε δεκτό ότι η αρχή

³⁰⁰ σκ. 104 της αποφάσεως Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., ό.π., σ. 561 επ.

³⁰¹ Gáspár-Szilágyi S., *Converging Human Rights Standards, Mutual Trust and a New Ground for Postponing a European Arrest Warrant*, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 2016, 24 (2-3), 197-219· Περάκης Μ., *Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως εξαίρεση στην εφαρμογή του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης και ο σημαντικός ρόλος του εθνικού δικαστή*, *ΕφαρμογέςΔΔ Π/2016*, σ. 210 επ.

³⁰² Ο ΓΕ υποστήριξε με τις προτάσεις του ότι η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, η οποία συγκαταλέγεται ανάμεσα στις θεμελιώδεις αρχές του δικαίου της Ένωσης, αντιτίθεται στον εκ μέρους κράτους μέλους έλεγχο του αν άλλο κράτος μέλος πράγματι σεβάστηκε, σε συγκεκριμένη περίπτωση, τα θεμελιώδη δικαιώματα που εγγυάται η Ένωση, διότι τούτο θα διακύβευε την ισορροπία στην οποία

της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και η εξ αυτής απορρέουσα αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης **δεν** είναι απόλυτες και επιδέχονται περιορισμούς³⁰³, ένας εκ των οποίων ορίζεται από την ίδια την απόφαση-πλαίσιο στο άρθρο 1 παρ. 3 αυτής, και συνίσταται στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως αυτά κατοχυρώνονται στον Χάρτη³⁰⁴.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφέρουμε ότι το Δικαστήριο με την απόφασή του στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-411/10 και C-493/10³⁰⁵ στον τομέα του ασύλου είχε ήδη καταστήσει σαφές ότι το τεκμήριο της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών **δεν** είναι αμάχητο και είχε ταχθεί υπέρ της επικράτησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αποφαινόμενο ότι δεν επιτρέπεται η μεταφορά ενός αιτούντα άσυλο προς το οριζόμενο από τον Κανονισμό Δουβλίνο II ως «υπεύθυνο κράτος μέλος», όταν η μεταφορά δύναται να θέσει το πρόσωπο αυτό σε κίνδυνο απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης³⁰⁶. Με την απόφασή του στις συνεκδικασθείσες *Aranyosi και Căldăraru*, που αφορά αυτή τη φορά το πεδίο της

στηρίζεται η Ένωση (βλ. σημ. 106 έως 109 των προτάσεων του ΓΕ *Y. Bot* της 3^{ης} Μαρτίου 2016 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-404/15 και C-659/15 PPU).

³⁰³ Hong M., Human dignity, Identity Review of the European Arrest Warrant and the Court of Justice as a Listener in the Dialogue of the Courts: Solange III and Aranyosi, *European Constitutional Law Review*, 2016, 549-563.

³⁰⁴ Περάκης Μ., Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως εξαίρεση στην εφαρμογή του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης και ο σημαντικός ρόλος του εθνικού δικαστή, *ΕφαρμογέςΔΔ Π/2016*, σ. 210 επ.

³⁰⁵ βλ. ΔΕΕ, απόφαση της 21^{ης} Δεκεμβρίου 2011 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-411/10 και C-493/10 N.S. κ.λπ. με την οποία έγινε δεκτό ότι τα κράτη μέλη, συμπεριλαμβανομένων των εθνικών δικαστηρίων, οφείλουν να μην μεταφέρουν αιτούντα άσυλο στο κατά τον κανονισμό 343/2003 «υπεύθυνο κράτος μέλος», οσάκις είναι αδύνατο να αγνοούν, βάσει των μέσων που έχουν στη διάθεσή τους, ότι **οι συστημικές πλημμέλειες** όσον αφορά τη διαδικασία χορηγήσεως ασύλου και τις συνθήκες υποδοχής των αιτούντων άσυλο στο κράτος μέλος αυτό δύνανται να εκθέσουν τον αιτούντα σε απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση κατά την έννοια του άρθρου 4 του Χάρτη (βλ. ιδίως σκέψεις 86 έως 94 και 106 της αποφάσεως).

³⁰⁶ Στη θεωρία επισημάνθηκε ότι η απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση N.S. κ.λπ. συνιστά ένα σημείο καμπής στην εξέλιξη της διακρατικής συνεργασίας στο χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης και **σηματοδοτεί** το τέλος της αυτοματοποίησης αναφορικά με τα συστήματα συνεργασίας στο πεδίο του ποινικού και αστικού δικαίου (*Mitsilegas V., The Limits of Mutual Trust in Europe's Area of Freedom, Security and Justice: From Automatic Inter-State Cooperation to the Slow Emergence of the Individual*, *Yearbook of European Law*, 31(1), 2012, σ. 358).

δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις, το Δικαστήριο υιοθετεί παρόμοια θέση δεχόμενο ότι όταν υφίσταται κίνδυνος προσβολής των θεμελιωδών δικαιωμάτων που προστατεύονται από το Χάρτη, και ειδικότερα της απόλυτης απαγόρευσης απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης ενόψει των συνθηκών κράτησης ενός προσώπου, **η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης θα πρέπει να περιορίζεται**³⁰⁷.

Η απόφαση του ΔΕΕ στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις *Aranyosi και Căldăraru* εισάγει έναν έλεγχο δύο σταδίων, στον οποίο θα πρέπει να προβαίνει η αρμόδια δικαστική αρχή εκτέλεσης του εντάλματος. Το *πρώτο στάδιο* συνίσταται σε ένα γενικό έλεγχο του εάν υπάρχουν αντικειμενικά, αξιόπιστα, συγκεκριμένα και δεόντως ενημερωμένα στοιχεία, από τα οποία προκύπτει η ύπαρξη είτε συστημικών ή γενικευμένων πλημμελειών, είτε πλημμελειών που επηρεάζουν ορισμένες ομάδες προσώπων ή ακόμη ορισμένα κέντρα κράτησης, όσον αφορά τις συνθήκες κράτησης στο κράτος μέλος έκδοσης. Στη συνέχεια, εφόσον η απάντηση στο *πρώτο στάδιο* είναι θετική, η δικαστική αρχή εκτέλεσης οφείλει να ελέγχει ειδικώς την ενόπιόν της περίπτωση, και συγκεκριμένα εάν το πρόσωπο εις βάρος του οποίου έχει εκδοθεί ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης θα διατρέξει, λόγω των συνθηκών κράτησής του στο κράτος μέλος έκδοσης, πραγματικό κίνδυνο απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης κατά την έννοια του άρθρου 4 του Χάρτη³⁰⁸.

³⁰⁷ Περάκης Μ., Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως εξαίρεση στην εφαρμογή του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης και ο σημαντικός ρόλος του εθνικού δικαστή, ΕφαρμογέςΔΔ Π/2016, σ. 210 επ.· Willems A., Improving Detention Conditions in the EU – Aranyosi’s Contribution, EUSA Fifteenth Biennial International Conference, European Union Studies Association, May 4-6 2017, Miami (FL).

³⁰⁸ βλ. σκέψεις 89 έως 94 της αποφάσεως· Περάκης Μ., Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως εξαίρεση στην εφαρμογή του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης και ο σημαντικός ρόλος του εθνικού δικαστή, ΕφαρμογέςΔΔ Π/2016, σ. 210 επ.· [για τον έλεγχο των δύο σταδίων που καθιέρωσε η απόφαση βλ. επίσης: Gáspár-Szilágyi S., Converging Human Rights Standards, Mutual Trust and a New Ground for Postponing a European Arrest Warrant, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 2016, 24 (2-3), 197-219· Peers S., Human Rights and the European Arrest Warrant – Has the ECJ turned from poacher to gamekeeper?, 2016, διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://eulawanalysis.blogspot.com>· Rizcallah C., European and International Criminal Cooperation: A matter of trust? 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.coleurope.eu>· Τσόλκα Ο., ό.π., σ. 425 επ.· Willems A., Improving Detention Conditions in the EU – Aranyosi’s Contribution, EUSA Fifteenth Biennial International Conference, European Union Studies Association, May 4-6 2017, Miami (FL)].

Αυτός ο έλεγχος των δύο σταδίων, στον οποίο οφείλει να προβαίνει η δικαστική αρχή εκτέλεσης όταν έχει στοιχεία που υποδεικνύουν την ύπαρξη κινδύνου απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης, καθιστά ξεκάθαρο ότι η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης δεν μπορεί να ισχύει σε αφηρημένο επίπεδο, αλλά θα πρέπει η συνδρομή της να διαπιστώνεται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. «Ο εμπειρικά διαπιστούμενος σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε κάθε κράτος μέλος είναι τελικά ο μόνος που μπορεί να δικαιολογήσει την αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών μελών και να στηρίζει την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης»³⁰⁹.

Το Δικαστήριο αρνήθηκε να χαρακτηρίσει ρητά τη συνδρομή απαράδεκτων συνθηκών κράτησης στο κράτος έκδοσης του εντάλματος ως νέο (επιπρόσθετο) λόγο άρνησης εκτέλεσης ενός εντάλματος. Από την απόφαση προκύπτει ότι επί ύπαρξης τέτοιου κινδύνου η εκτέλεση του εντάλματος καταρχάς αναβάλλεται, αλλά αν ο κίνδυνος δεν μπορεί να αποκλειστεί εντός εύλογης προθεσμίας η δικαστική αρχή του κράτους εκτέλεσης αποφασίζει αν θα θέσει τέρμα στη διαδικασία παράδοσης. Η αναβολή, επομένως, ενδέχεται να καταλήξει σε μια *de facto* άρνηση εκτέλεσης, εάν ο κίνδυνος δεν μπορεί να αποκλειστεί σε εύλογο χρόνο³¹⁰.

Πάντως, δεν θα πρέπει να λησμονούμε ότι η υπόθεση που τέθηκε ενώπιον του Δικαστηρίου αφορούσε την προβλεπόμενη στο άρθρο 4 του Χάρτη απαγόρευση απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης, η οποία είναι απόλυτη καθόσον συνδέεται ευθέως με τον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας³¹¹ και, κατά συνέπεια, δεν μπορεί να συναχθεί με ασφάλεια κάποιο συμπέρασμα ως προς την μελλοντική αντιμετώπιση από το Δικαστήριο υποθέσεων που θα σχετίζονται ενδεχομένως με παραβιάσεις άλλων (μη απόλυτα προστατευόμενων) θεμελιωδών δικαιωμάτων³¹².

³⁰⁹ Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., ό.π., σ. 561 επ.

³¹⁰ Gáspár-Szilágyi S., ό.π., 197-219· Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., ό.π., σ. 561 επ· Willems A., Improving Detention Conditions in the EU – Aranyosi's Contribution, EUSA Fifteenth Biennial International Conference, May 4-6 2017, Miami (FI).

³¹¹ Το δικαίωμα που εγγυάται το άρθρο 4 του Χάρτη είναι **απόλυτο** δικαίωμα από το οποίο δεν χωρεί παρέκκλιση (βλ. σκ. 85 της αποφάσεως).

³¹² Gáspár-Szilágyi S., ό.π., 197-219· Willems A., Improving Detention Conditions in the EU – Aranyosi's Contribution, EUSA Fifteenth Biennial International Conference, European Union Studies Association, May 4-6 2017, Miami (FI).

Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, η απόφαση συνιστά σημαντική αλλαγή κατεύθυνσης στο ζήτημα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πλαίσιο εκτέλεσης ενός ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης.

3.5 Ευρύτερη σημασία της απόφασης του ΔΕΕ στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις *Aranyosi and Căldăraru*

Το Δικαστήριο με την απόφαση *Aranyosi και Căldăraru* προσεγγίζει διά της ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου τη νομολογία του ΕΔΔΑ σύμφωνα με την οποία η ευθύνη ενός κράτους παραμένει ακέραιη στις περιπτώσεις που υπάρχουν σοβαροί και διαπιστωμένοι λόγοι να πιστευτεί κανείς ότι η μεταφορά ενός αιτούντα άσυλο/ενός εκζητουμένου σε άλλο κράτος οδηγεί σε παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του³¹³. Επομένως, βάσει του άρθρου 1 παρ. 3 της απόφασης-πλαίσιο, **τόσο** το κράτος έκδοσης **όσο** και το κράτος εκτέλεσης του εντάλματος υποχρεούνται να σέβονται τα θεμελιώδη δικαιώματα, που κατοχυρώνει ιδίως ο ΧΘΔΕΕ³¹⁴.

³¹³ βλ. ΕΔΔΑ, *Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, αίτηση υπ' αριθμ. 14038/88, 07.07.1989, παρ. 90-91· ΕΔΔΑ, *M.S.S. κατά Βελγίου και Ελλάδας*, αίτηση υπ' αριθμ. 30696/09, 21.01.2011, παρ. 365· ΕΔΔΑ, *Tarakhel κατά Ελβετίας*, αίτηση υπ' αριθμ. 29217/12, 04.11.2014, παρ. 93· [Bovend Eerd K., *The Joined Cases Aranyosi and Căldăraru: A New Limit to the Mutual Trust Presumption in the Area of Freedom, Security and Justice?* *Utrecht Journal of International and European Law*, 2016, 32(83), 112-121]· [Θα πρέπει να επισημανθεί ότι το ΕΔΔΑ με την απόφαση *Tarakhel κατά Ελβετίας* (παρ. 104) έκανε δεκτό ότι προκειμένου να αναγνωριστεί εξαίρεση στην υποχρέωση επαναπροώθησης του αιτούντος άσυλο στο κράτος μέλος υποδοχής (**και άρα** εξαίρεση και στην εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης) **αρκεί** η διαπίστωση της ύπαρξης πραγματικού κινδύνου απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης σε βάρος του συγκεκριμένου προσώπου, ενώ το ΔΕΕ, με την υπό εξέταση απόφασή του, έθεσε αυστηρότερες προϋποθέσεις για την κάμψη του τεκμηρίου της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και την συνακόλουθη άρνηση εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης. Ωστόσο, από την απόφαση καθίσταται σαφές ότι περισσότερη έμφαση αποδίδει το ΔΕΕ στον πραγματικό κίνδυνο που διατρέχει το εμπλεκόμενο πρόσωπο και με τον τρόπο αυτό πλησιάζει την προαναφερθείσα προσέγγιση του ΕΔΔΑ (Gáspár-Szilágyi S., *ό.π.*, 197-219· Halberstam D., *The Judicial Battle over Mutual Trust in the EU: Recent Cracks in the Façade*, 2016, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://verfassungsblog.de>· Περάκης Μ., *Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σ. 106 επ.· Prechal S., *Mutual trust before the Court of Justice of the European Union*, *European Papers*, vol. 2, 2017, no. 1, 75-92· Τσόλκα Ό., *ό.π.*, σ. 425 επ.)].

³¹⁴ Τσόλκα Ό., *ό.π.*, σ. 425 επ.

Είναι, επίσης, σημαντικό να αναφερθεί ότι η απόφαση *Aranyosi και Căldăraru* ακολουθεί χρονικά την αρνητική γνωμοδότηση του Δικαστηρίου για την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ, με την οποία είχε γίνει δεκτό, μεταξύ άλλων, ως αιτία μη συμβατότητας του Σχεδίου Προσχώρησης της Ένωσης στην ΕΣΔΑ με το ενωσιακό δίκαιο, η διακύβευση της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης που ισχύει μεταξύ των κρατών μελών³¹⁵. Με την απόφαση *Aranyosi και Căldăraru* το Δικαστήριο καθιστά σαφές ότι σε κάθε περίπτωση η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης **δεν** δύναται να περιορίσει την υποχρέωση σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ένωση³¹⁶.

Επιπλέον, με την απόφασή του το ΔΕΕ επιδιώκει να στείλει το μήνυμα ότι η προστασία των απόλυτων θεμελιωδών δικαιωμάτων που συνδέονται ευθέως με τον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας είναι επαρκής σε ενωσιακό επίπεδο, απαντώντας εμμέσως και στην προηγηθείσα απόφαση του γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου.

Εν κατακλείδι, μπορεί να ειπωθεί ότι η απόφαση του ΔΕΕ στις συνεκδικασθείσες *Aranyosi και Căldăraru* αποτελεί ένα σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση που έχουν δείξει με τις αποφάσεις του το ΕΔΔΑ καθώς και το Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας σχετικά με την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων³¹⁷.

Με δεδομένο, ωστόσο, ότι στην *Aranyosi και Căldăraru* κρίθηκε η υποχρέωση της δικαστικής αρχής εκτέλεσης του εντάλματος να ελέγξει αν το κράτος μέλος έκδοσης τηρεί τις προϋποθέσεις που θέτει ενωσιακό μέτρο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και όχι το εθνικό, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι έχει ανατραπεί ο

³¹⁵ Γνωμοδότηση 2/13 της 18.12.2014 για την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ, σκ. 191 έως 194· βλ. σχετικά Gáspár-Szilágyi S., ό.π., 197-219· Peers S., *Human Rights and the European Arrest Warrant – Has the ECJ turned from poacher to gamekeeper?*, 2016, διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://eulawanalysis.blogspot.com>.

³¹⁶ βλ. σχετικά Περάκης Μ., ό.π., σ. 210 επ.· Gill-Pedro E. & Groussot X., *The Duty of Mutual Trust in EU Law and the Duty to Secure Human Rights: Can the EU's Accession to the ECHR Ease the Tension?*, *Nordic Journal of Human Rights*, vol. 35, no. 3, 258-274· Prechal S., *Mutual Trust before the Court of Justice of the European Union*, *European Papers*, vol. 2, 2017, no. 1, 75-92.

³¹⁷ Hong M., *Human dignity, Identity Review of the European Arrest Warrant and the Court of Justice as a Listener in the Dialogue of Courts: Solange-III and Aranyosi*, *European Constitutional Law Review*, 2016, 549-563.

κανόνας που απορρέει από την προηγηθείσα απόφαση *Melloni*, σύμφωνα με τον οποίο το κράτος μέλος εκτέλεσης του εντάλματος δεν μπορεί να επικαλεστεί το υψηλότερο επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων δυνάμει της συνταγματικής έννομης τάξεώς του προκειμένου να θέσει προϋποθέσεις ως προς την παράδοση ενός προσώπου³¹⁸.

3.6 Η απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Ανοτινις κατά Λετονίας*³¹⁹

Η μεταστροφή που σημειώθηκε στην προσέγγιση του ΔΕΕ με την απόφαση *Aranycsi και Căldăraru* επηρέασε σύντομα και τη σχέση του με το ΕΔΔΑ, το οποίο με την απόφαση *Ανοτινις κατά Λετονίας* **επεξέτεινε** την εφαρμογή του τεκμηρίου ισοδύναμης προστασίας και στον χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης³²⁰.

Η υπόθεση αυτή αφορούσε την αμοιβαία αναγνώριση και εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων σε αστικές υποθέσεις, κρίνεται, ωστόσο, επιβεβλημένη η παρουσίασή της καθώς το ΕΔΔΑ κλήθηκε για πρώτη φορά να εξετάσει τη συμβατότητα της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, όπως αυτό προβλέπεται στο άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ³²¹.

³¹⁸ Gáspár-Szilágyi S., ό.π., 197-219· [Στην απόφαση του Δικαστηρίου επισημαίνεται ότι η ύπαρξη πραγματικού κινδύνου παραβίασης των θεμελιωδών δικαιωμάτων του καταζητούμενου προσώπου θα πρέπει να εκτιμάται αποκλειστικά με βάση το μέτρο προστασίας που εγγυάται στα θεμελιώδη δικαιώματα το ενωσιακό δίκαιο, επιβεβαιώνοντας, ουσιαστικά, με τον τρόπο αυτό το σκεπτικό της απόφασης *Melloni* (σκ. 88 της αποφάσεως).· βλ. σχετικά Αναγνωσταράς Γ., ό.π., σ. 570 επ.· Περάκης Μ., ό.π., σ. 210 επ.].

³¹⁹ ΕΔΔΑ (τμήμα ευρείας σύνθεσης) απόφαση της 23^{ης} Μαΐου 2016 στην υπόθεση *Ανοτινις κατά Λετονίας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 17502/07).

³²⁰ βλ. σχετικά Gill-Pedro E. & Groussot X., *The Duty of Mutual Trust in EU Law and the Duty to Secure Human Rights: Can the EU's Accession to the ECHR Ease the Tension?*, *Nordic Journal of Human Rights*, vol. 35, no. 3, 258-274.

³²¹ παρ. 98 της απόφασης· βλ. σχετικά Μαφρέδας Γ./Σαρτζετάκη Ε./Τζίφα Α., *Αμοιβαία Εμπιστοσύνη: Βασική αρχή του ευρωπαϊκού δικαίου ή απειλή για την προστασία του θεμελιώδους δικαιώματος στην άμυνα εντός της ΕΕ ειδικά μετά τον κανονισμό 1215/2012, ΕΠολΔ 6/2017*, σ. 609 επ.· Τσόλκα Ο., *Αμοιβαία αναγνώριση ποινικών αποφάσεων και προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Ο «διάλογος» μεταξύ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, *ΠοινΧρ 2018*, σ. 425 επ.

Πιο συγκεκριμένα, ο προσφεύγων ενώπιον του ΕΔΔΑ επικαλέστηκε παραβίαση του δικαιώματός του σε δίκαιη δίκη, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, από ένα λετονικό δικαστήριο κατά την εφαρμογή του Κανονισμού 44/2001³²². Ειδικότερα, υποστήριξε ότι, ενώ σύμφωνα με το άρθρο 34 σημείο 2 του ΚανΒρ Ι απόφαση που εκδόθηκε ερήμην σε άλλο κράτος μέλος **δεν** πρέπει να αναγνωρίζεται εάν το εισαγωγικό έγγραφο της δίκης δεν έχει επιδοθεί ή κοινοποιηθεί στον ερημοδικήσαντα εναγόμενο εγκαίρως και κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί να αμυνθεί, ένα λετονικό δικαστήριο διέταξε την αναγνώριση και εκτέλεση μιας δικαστικής απόφασης κυπριακού δικαστηρίου, η οποία είχε εκδοθεί ερήμην του³²³. Σημειώνεται ότι το λετονικό δικαστήριο είχε απορρίψει τον ισχυρισμό του προσφεύγοντος ότι δεν είχε ειδοποιηθεί νομότυπα για τη συζήτηση της υπόθεσης σε δικαστήριο της αλλοδαπής, με την αιτιολογία ότι ο προσφεύγων είχε παραλείψει να ασκήσει ένδικο μέσο κατά της κυπριακής απόφασης ενώ είχε το σχετικό δικαίωμα³²⁴.

Επομένως, το Δικαστήριο του Στρασβούργου κλήθηκε να εξακριβώσει αν, κηρύσσοντας εκτελεστή την κυπριακή απόφαση, το δικαστήριο της Λετονίας ενήργησε σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης³²⁵.

Το ΕΔΔΑ, αφού επισήμανε σε μια πρώτη φάση ότι ο θεμελιωδέστερος λόγος ύπαρξης του τεκμηρίου ισοδύναμης προστασίας είναι να μην παραμελούνται οι διεθνείς

³²² Κανονισμός (ΕΚ) 44/2001 του Συμβουλίου της 22^{ης} Δεκεμβρίου 2000 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (Βρυξέλλες Ι) (ΚανΒρ Ι).

³²³ Το άρθρο 34 σημείο 2 (πλέον άρθρο 45 Ι στοιχείο β του Κανονισμού 1215/2012) προβλέπει ότι: «Απόφαση δεν αναγνωρίζεται: [...] 2. αν το εισαγωγικό έγγραφο της δίκης ή άλλο ισοδύναμο έγγραφο δεν έχει επιδοθεί ή κοινοποιηθεί στον ερημοδικήσαντα εναγόμενο εγκαίρως και κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί να αμυνθεί, **εκτός εάν** ο εναγόμενος παρέλειψε να ασκήσει προσφυγή κατά της αποφάσεως ενώ μπορούσε να το πράξει [...]».

³²⁴ Παρά την ανυπαρξία ή την πλημμελή επίδοση του εισαγωγικού δικογράφου, **δεν** εμποδίζεται η αναγνώριση ή εκτέλεση της αλλοδαπής αποφάσεως, αν ο ερημοδικασθείς εναγόμενος μολονότι είχε την ευχέρεια παρέλειψε να προσβάλει την ερήμην του εκδοθείσα απόφαση στο κράτος έκδοσής της. Προϋποτίθεται ασφαλώς ότι ο ερημοδικαζόμενος εναγόμενος είχε τη δυνατότητα ασκήσεως ενδίκων μέσων ή βοηθημάτων κατά της ερήμην αποφάσεως στο κράτος εκδόσεώς της (βλ. Νίκας Ν./Σαχκεκίδου Ε., Ευρωπαϊκή Πολιτική Δικονομία, Ερμηνεία κατ' άρθρον του Κανονισμού Βρυξέλλες Ια (1215/2012), εκδόσεις Σάκκουλα, 2016, άρθρο 45, αριθ. 61).

³²⁵ παρ. 97 της απόφασης.

υποχρεώσεις κανενός κράτους και, παράλληλα, να αποφεύγεται η δημιουργία ενός συστήματος διεθνών υποχρεώσεων που θα είχε «ανοσία» στην ΕΣΔΑ³²⁶, εξέτασε αν **το τεκμήριο ισοδύναμης προστασίας** που είχε αναγνωρίσει υπέρ της Ένωσης με την απόφασή του στην υπόθεση *Bosphorus κατά Ιρλανδίας*³²⁷ και *Michaud κατά Γαλλίας*³²⁸ μπορούσε να εφαρμοστεί και στην υπό κρίση περίπτωση³²⁹.

Στο σημείο αυτό διευκρινίζεται ότι η εφαρμογή του τεκμηρίου ισοδύναμης προστασίας στο νομικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης **υπόκειται σε δύο προϋποθέσεις**³³⁰: 1) *την έλλειψη οποιουδήποτε περιθωρίου ελιγμών από τις εθνικές αρχές του κράτους μέλους κατά την εκπλήρωση των ευρωπαϊκών του υποχρεώσεων και* 2) *την πλήρη αξιοποίηση των δυνατοτήτων του εποπτικού μηχανισμού που παρέχονται από το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.*

Όσον αφορά την **πρώτη προϋπόθεση**, το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι η κρίσιμη διάταξη, δηλαδή το άρθρο 34 σημείο 2 του ΚανΒρ I, **δεν** χορηγούσε καμία διακριτική ευχέρεια στο λετονικό δικαστήριο από το οποίο ζητήθηκε κήρυξη εκτελεστότητας καθώς (το εν λόγω άρθρο) επέτρεπε τη μη αναγνώριση ή εκτέλεση αλλοδαπής απόφασης **μόνον**

³²⁶ Μαφρέδας Γ./Σαρτζετάκη Ε./Τζίφα Α., ό.π., σ. 609 επ.

³²⁷ ΕΔΔΑ (τμήμα ευρείας σύνθεσης), απόφαση της 30^{ης} Ιουνίου 2005 στην υπόθεση *Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Sirketi κατά Ιρλανδίας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 45036/98).

³²⁸ ΕΔΔΑ, απόφαση της 6^{ης} Δεκεμβρίου 2012 στην υπόθεση *Michaud κατά Γαλλίας* (προσφυγή υπ' αριθμ. 12323/11).

³²⁹ Τα συμβαλλόμενα στην ΕΣΔΑ κράτη, ακόμα και όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εξακολουθούν να υπόκεινται στις υποχρεώσεις οι οποίες πηγάζουν από την ΕΣΔΑ, οι οποίες όμως εκτιμώνται **βάσει του τεκμηρίου της ισοδύναμης προστασίας** που το Δικαστήριο καθιέρωσε με την απόφασή του στην υπόθεση *Bosphorus κατά Ιρλανδίας*. Με την εν λόγω απόφαση, το Δικαστήριο ουσιαστικά απεφάνθη ότι η ενωσιακή έννομη τάξη παρέχει τόσο στο πεδίο των ουσιαστικών εγγυήσεων όσο και ως προς τον μηχανισμό ελέγχου του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων **ισοδύναμη προστασία** με αυτή που παρέχει το σύστημα της ΕΣΔΑ. Εφόσον, λοιπόν, κρίθηκε ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση παρέχει τέτοια ισοδύναμη προστασία, τεκμαίρεται ότι το κράτος δεν έχει αποστεί από τις απαιτήσεις της Σύμβασης όταν δεν κάνει τίποτα περισσότερο από το να εκπληρώνει έννομες υποχρεώσεις που απορρέουν από την ιδιότητά του ως μέλους του εν λόγω οργανισμού. Το τεκμήριο, όμως, αυτό, είναι **μαχητό** και δύναται να ανατραπεί όταν η προστασία που παρέχει ο διεθνής οργανισμός εμφανίζει, υπό τις περιστάσεις συγκεκριμένης υπόθεσης, πρόδηλη ανεπάρκεια, κάτι που εξετάζεται **ad hoc** (βλ. παρ. 101 έως 104 της απόφασης· Περάκης Μ., *Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σ. 75 επ.).

³³⁰ παρ. 105 της απόφασης.

εντός πολύ συγκεκριμένων ορίων και υπό ορισμένες προϋποθέσεις³³¹. Όσον αφορά τη **δεύτερη προϋπόθεση**, αφού τόνισε ότι η εν λόγω προϋπόθεση θα πρέπει να εφαρμόζεται **χωρίς υπερβολικό φORMALIΣΜΟ**, έκρινε ότι, μολονότι το λετονικό (ανώτατο) δικαστήριο δεν είχε ζητήσει προδικαστική απόφαση από το ΔΕΕ σχετικά με την ερμηνεία και την εφαρμογή του άρθρου 34 σημείο 2 του ΚανΒρ I, το γεγονός αυτό **δεν** συνιστούσε καθοριστικό παράγοντα δεδομένου ότι ο προσφεύγων **δεν** είχε προβάλλει κανένα συγκεκριμένο επιχείρημα σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 34 σημείο 2 του ΚανΒρ I και **δεν** είχε υποβάλει κανένα σχετικό αίτημα στο λετονικό δικαστήριο προκειμένου να ζητηθεί η έκδοση προδικαστικής απόφασης από το ΔΕΕ³³².

Κατόπιν των ανωτέρω συλλογισμών, το Δικαστήριο συμπέρανε ότι το τεκμήριο ισοδύναμης προστασίας τύγχανε εφαρμογής στην υπό κρίση υπόθεση. Επομένως, το καθήκον του Δικαστηρίου περιοριζόταν τώρα στο να εξακριβώσει αν η προστασία των δικαιωμάτων που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ εμφάνιζε στη συγκεκριμένη περίπτωση **πρόδηλη ανεπάρκεια** ικανή να ανατρέψει το τεκμήριο αυτό³³³.

³³¹ παρ. 106 της απόφασης: [Στη θεωρία, ωστόσο, επισημάνθηκε ότι το επιχείρημα του ΕΔΔΑ στην απόφαση *Anotihđ* ότι το δικαστήριο ενώπιον του οποίου ζητείται η εκτέλεση στερείται κάθε διακριτικής ευχέρειας κατά την εφαρμογή του άρθρου 34 σημείο 2 του Κανονισμού 44/2001 είναι **μη πειστικό**. Σύμφωνα με την εν λόγω προσέγγιση, οι **αόριστοι όροι** που χρησιμοποιούνται στο άρθρο 34 σημείο 2 («εγκαίρως» και «κατά τρόπο που να του επιτρέψει να προετοιμάσει την υπεράσπισή του») υπόκεινται σε ερμηνεία από τον εθνικό δικαστή του κράτους υποδοχής καθώς το πραγματικό νόημα των όρων αυτών μπορεί να διαφέρει ανάλογα με τα ειδικότερα πραγματικά περιστατικά της κάθε περίπτωσης. Συνεπώς, η ερμηνεία των όρων αυτών από τον εκάστοτε εθνικό δικαστή και η εφαρμογή τους σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση **συνιστούν το ίδιο το νόημα της άσκησης της διακριτικής του ευχέρειας** (βλ. Μαφρέδας Γ./Σαρτζετάκη Ε./Τζίφα Α., ό.π., σ. 609 επ.: Gragl P., An Olive Branch from Strasbourg? Interpreting the European Court of Human Rights' Resurrection of Bosphorus and Reaction to Opinion 2/13 in Case, *European Constitutional Law Review*, 13: 551-567, 2017)].

³³² παρ. 109-111 της απόφασης: [Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ανωτέρω συλλογιστική του ΕΔΔΑ η οποία αποδίδει βαρύνουσα σημασία στην προηγηθείσα υποβολή αιτήματος εκ μέρους του εκάστοτε ενδιαφερομένου στο πλαίσιο της εθνικής διαδικασίας προκειμένου να ζητηθεί ακολούθως (από το εθνικό δικαστήριο) η έκδοση προδικαστικής απόφασης από το ΔΕΕ φαίνεται να έρχεται **σε αντίθεση με τη νομολογία του ΔΕΕ** το οποίο έχει κάνει δεκτό αναφορικά με τη διαδικασία προδικαστικής παραπομπής ότι πρόκειται για συνεργασία μεταξύ του Δικαστηρίου και των εθνικών δικαστηρίων, διαδικασία στην οποία οι διάδικοι **δεν** αναλαμβάνουν **καμία** πρωτοβουλία (βλ. ΔΕΚ, απόφαση της 12^{ης} Φεβρουαρίου 2008 στην υπόθεση C-2/06 *Kempter*, σκέψη 41)].

³³³ παρ. 112 της απόφασης: Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., ό.π., σ. 591 επ.

Στο πλαίσιο αυτό, το ΕΔΔΑ έκανε μια σειρά από ενδιαφέρουσες σκέψεις *για την αλληλεπίδραση του τεκμηρίου ισοδύναμης προστασίας με τις αρχές της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της αμοιβαίας αναγνώρισης.*

Ειδικότερα, αφού παρατήρησε ότι ο ΚανΒρ Ι βασίζεται στους μηχανισμούς αμοιβαίας αναγνώρισης, οι οποίοι με τη σειρά τους βασίζονται στην αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, **παραδέχτηκε** ότι οι μηχανισμοί αμοιβαίας αναγνώρισης είναι αναγκαίοι ώστε να διευκολυνθεί η αποτελεσματική δικαστική συνεργασία σε αστικές και ποινικές υποθέσεις εντός του χώρου της Ένωσης³³⁴. Υπογράμμισε, ωστόσο, ότι ο στόχος της αποτελεσματικότητας στον οποίο σκοπούν μερικές από τις χρησιμοποιούμενες μεθόδους έχει ως αποτέλεσμα **ο έλεγχος της τήρησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων να ρυθμίζεται αυστηρά ή και να περιορίζεται.** Προς επίρρωση της θέσης αυτής επικαλέστηκε και τη συναφή επί του ζητήματος σκέψη της Γνωμοδότησης 2/13 σύμφωνα με την οποία: *«τα κράτη μέλη, όταν θέτουν σε εφαρμογή το δίκαιο της Ένωσης, είναι δυνατό να υποχρεωθούν, δυνάμει του δικαίου αυτού, να εκλάβουν ως δεδομένο τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων από τα λοιπά κράτη μέλη, με αποτέλεσμα να μην έχουν τη δυνατότητα..., πλην εξαιρετικών περιπτώσεων, να ελέγχουν αν το άλλο κράτος-μέλος έχει πράγματι σεβαστεί, σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνει η Ένωση»*³³⁵.

Κατά το ΕΔΔΑ, όταν οι μηχανισμοί αμοιβαίας αναγνώρισης απαιτούν από τα εθνικά δικαστήρια να εκλάβουν ως δεδομένο ότι ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων από τα υπόλοιπα κράτη μέλη υπήρξε επαρκής, έτσι ώστε **να στερούνται οποιαδήποτε διακριτική ευχέρεια** στο συγκεκριμένο ζήτημα, αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αυτόματη εφαρμογή του τεκμηρίου ισοδύναμης προστασίας. Το Δικαστήριο τόνισε ότι αυτό παραδόξως συνεπάγεται έναν **διπλό περιορισμό** του ελέγχου του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων από το εθνικό δικαστήριο, λόγω του συνδυασμένου

³³⁴ παρ. 113 της απόφασης· βλ. και Μαφρέδας Γ./Σαρτζετάκη Ε./Τζίφα Α., ό.π., σ. 609 επ.

³³⁵ παρ. 114 της απόφασης.

αποτελέσματος του τεκμηρίου στο οποίο βασίζεται η αμοιβαία αναγνώριση **και** του τεκμηρίου ισοδύναμης προστασίας³³⁶.

Με δεδομένο, ωστόσο, ότι η Σύμβαση αποτελεί «*συνταγματικό κείμενο της ευρωπαϊκής δημοσίας τάξεως*» το Δικαστήριο πρέπει να πειστεί, όταν πληρούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής του τεκμηρίου ισοδύναμης προστασίας, ότι οι μηχανισμοί αμοιβαίας αναγνώρισης **δεν** αφήνουν κανένα κενό ή ιδιαίτερη κατάσταση που να καθιστά την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που εγγυάται η Σύμβαση **προφανώς ανεπαρκή** καθώς η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης **δεν** πρέπει να εφαρμόζεται αυτόματα και μηχανιστικά εις βάρος των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Επομένως, τονίζει το ΕΔΔΑ, όταν τα δικαστήρια ενός κράτους που είναι ταυτόχρονα και συμβαλλόμενο μέρος της Σύμβασης και κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης καλούνται να εφαρμόσουν **ένα μηχανισμό αμοιβαίας αναγνώρισης** που καθιερώνει το δίκαιο της ΕΕ, πρέπει να εφαρμόζουν πλήρως αυτό το μηχανισμό (μόνον) όταν η εφαρμογή του **δεν** συνεπάγεται πρόδηλη ανεπάρκεια στην προστασία των δικαιωμάτων που εγγυάται η Σύμβαση. Σε περίπτωση, όμως, που εγερθεί ενώπιόν τους σοβαρή και θεμελιωμένη αιτίαση περί καταφανώς ανεπαρκούς προστασίας ενός δικαιώματος της ΕΣΔΑ, και το ενωσιακό δίκαιο δεν επιτρέπει να θεραπευθεί αυτή η ανεπάρκεια, τότε τα εθνικά δικαστήρια δεν μπορούν να αρνηθούν την εξέταση της εν λόγω αιτίασης για το λόγο και μόνο ότι εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης³³⁷.

Συνεπώς, στο κράτος εκτέλεσης (αναγνώρισης) πρέπει να παρέχεται τουλάχιστον η εξουσία ελέγχου των σοβαρών αιτιάσεων περί παραβίασης θεμελιωδών δικαιωμάτων από το κράτος προέλευσης της απόφασης, ούτως ώστε να εξασφαλίζεται ότι η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν υπήρξε προφανώς ανεπαρκής³³⁸.

Το ΕΔΔΑ, ωστόσο, κατά την κρίσιμη υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης στον κανόνα που μόλις ανωτέρω διατύπωσε, ο οποίος θα μπορούσε να

³³⁶ παρ. 115 της απόφασης: Gragl P., An Olive Branch from Strasbourg? Interpreting the European Court of Human Rights' Resurrection of Bosphorus and Reaction to Opinion 2/13 in Case, European Constitutional Law Review, 13: 551-567, 2017.

³³⁷ παρ. 116 της απόφασης: Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., ό.π., σ. 591 επ.· Μαφρέδας Γ./Σαρτζετάκη Ε./Τζίφα Α., ό.π., σ. 609 επ.· Τσόλκα Ό., ό.π., σ. 425 επ.

³³⁸ παρ. 114 της απόφασης: Τσόλκα Ό., ό.π., σ. 425 επ.

καταστήσει **ανενεργό** το τεκμήριο ισοδύναμης προστασίας, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων **δεν** υπήρξε καταφανώς ανεπαρκής.

Ειδικότερα, το Δικαστήριο θεώρησε ότι η απαίτηση της εξάντλησης των ένδικων μέσων που απορρέει από το μηχανισμό που προβλέπεται στο άρθρο 34 σημείο 2 του Κανονισμού Βρυξέλλες I (ο εναγόμενος πρέπει να έχει εξαντλήσει τα ένδικα μέσα που είναι διαθέσιμα στο κράτος προέλευσης για να μπορεί να παραπονεθεί για τη μη επίδοση του εισαγωγικού της δίκης εγγράφου), **δεν** είναι από μόνη της προβληματική υπό το πρίσμα των εγγυήσεων του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης³³⁹.

Επομένως, το γεγονός ότι ο προσφεύγων επικαλέστηκε το άρθρο 34 σημείο 2 του ΚανΒρ I χωρίς να έχει (προηγουμένως) προσβάλει την απόφαση (στο κράτος προέλευσης) αναπόφευκτα ήγειρε το ερώτημα αν υπήρχαν διαθέσιμα ένδικα μέσα στην Κύπρο. Στην απόφασή του το ΕΔΔΑ τονίζει ότι το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης και το άρθρο 34 σημείο 2 του ΚανΒρ I **απαιτούσαν** από το λετονικό δικαστήριο να εξακριβώσει την ύπαρξη και διαθεσιμότητα ένδικου μέσου στο κράτος προέλευσης, ειδάλτως η δικαστική αρχή εκτέλεσης **δεν** μπορούσε να αρνηθεί να εξετάσει το παράπονο του προσφεύγοντος³⁴⁰.

Το Δικαστήριο παρατήρησε, ακολούθως, ότι το λετονικό δικαστήριο **δεν** είχε απαντήσει στο εν λόγω ζήτημα αλλά **σιωπηρά** είχε υποθέσει είτε ότι το βάρος απόδειξης σχετικά με την ύπαρξη ένδικου μέσου έφερε ο εναγόμενος είτε ότι ένα τέτοιο ένδικο μέσο ήταν όντως διαθέσιμο στον προσφεύγοντα. Η προσέγγιση αυτή του λετονικού δικαστηρίου αντανακλά, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, μια **αυτοματοποιημένη και μηχανική εφαρμογή** του άρθρου 34 σημείο 2 του ΚανΒρ I, η οποία θα μπορούσε **θεωρητικά** να οδηγήσει στη διαπίστωση ότι η προσφερόμενη προστασία **υπήρξε καταφανώς ανεπαρκής**, εντούτοις, **αν και** το ελάττωμα αυτό υπήρξε **ατυχές**, το Δικαστήριο **δεν** θεώρησε ότι κάτι τέτοιο ισχύει υπό τις **ειδικές περιστάσεις** της υπό κρίση προσφυγής, καθώς, από τις πληροφορίες που παρέσχε η κυπριακή κυβέρνηση, ήταν σαφές ότι το κυπριακό δίκαιο παρείχε στον προσφεύγοντα, αφού πληροφορήθηκε για την ύπαρξη της απόφασης, **μια απολύτως ρεαλιστική ευκαιρία** να προσφύγει κατά της απόφασης παρά το μεγάλο χρονικό διάστημα που είχε παρέλθει από την

³³⁹ παρ. 118 της απόφασης.

³⁴⁰ παρ. 121 της απόφασης.

έκδοσή της³⁴¹. Το δικαστήριο έκρινε, τελικώς, ότι ο προσφεύγων **δεν** απέδειξε ότι εξέλιπε η δυνατότητα ασκήσεως ενδίκων μέσων στο κράτος προέλευσης της απόφασης.

Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, **καίτοι** η προς εκτέλεση απόφαση **δεν** περιείχε πληροφορίες σχετικά με την άσκηση ενδίκων μέσων, ο προσφεύγων ήταν σύμβουλος επενδύσεων, ήτοι διέθετε επιχειρηματική πείρα και ως εκ τούτου θα μπορούσε ευλόγως, αφού είχε λάβει γνώση της προς εκτέλεση αποφάσεως, να ενημερωθεί σχετικά με τα ένδικα μέσα που είχε στη διάθεσή του στην Κύπρο και να ασκήσει τα μέσα αυτά. Με άλλα λόγια, το ΕΔΔΑ έκανε δεκτό ότι ένας οφειλέτης με επιχειρηματική πείρα υπέχει υποχρέωση ουσιώδους συνεργασίας στο πλαίσιο της διαφυλάξεως των ουσιαστικών και δικονομικών του δικαιωμάτων, σε περίπτωση δε μη εκπληρώσεως της υποχρέωσής αυτής η εκ μέρους του επίκληση της διατάξεως του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ είναι **αβάσιμη**³⁴².

Συνεπώς, **στις συγκεκριμένες περιστάσεις της υπό κρίση υπόθεσης**, το Δικαστήριο θεώρησε ότι η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων **δεν** υπήρξε προδήλως ανεπαρκής, ώστε να ανατραπεί το εν προκειμένω εφαρμοστέο τεκμήριο της ισοδύναμης προστασίας και ως εκ τούτου **δεν** υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1.

3.7 Ευρύτερη σημασία της αποφάσεως του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Ανοτιήζ κατά Λετονίας*

Μολονότι με την αρνητική Γνωμοδότηση 2/13 για την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ έγινε δεκτό, μεταξύ άλλων, ως αιτία μη συμβατότητας με το ενωσιακό δίκαιο του Σχεδίου Προσχώρησης της Ένωσης στην ΕΣΔΑ, **η διακύβευση της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης** που ισχύει μεταξύ των κρατών μελών³⁴³, το Δικαστήριο του Στρασβούργου με την απόφασή του στην υπόθεση *Ανοτιήζ κατά Λετονίας αφενός* επιβεβαίωσε ότι το τεκμήριο περί ισοδύναμης προστασίας εξακολουθεί να ισχύει και *αφετέρου* το εφάρμοσε **για πρώτη φορά** στο πλαίσιο των μηχανισμών αμοιβαίας

³⁴¹ παρ. 121-122 της απόφασης.

³⁴² παρ. 123-124 της απόφασης.

³⁴³ ΔΕΕ Γνωμοδότηση 2/13, γνωμοδότηση της 18.12.2014, Προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ, σκ.191-194.

αναγνώρισης δικαστικών αποφάσεων εντός της ΕΕ, οι οποίοι **εδράζονται στην αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης**³⁴⁴.

Ωστόσο, θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι το σκεπτικό με το οποίο το ΕΔΔΑ απέρριψε το ενδεχόμενο παραβάσεως του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ είναι **αυστηρώς προσηλωμένο** στα πραγματικά περιστατικά της εν λόγω υπόθεσης, αφήνοντας έτσι να διαφανεί ότι το δικαστήριο θα κατέληγε πιθανώς σε διαφορετική απόφαση αν ο εναγόμενος **δεν** διέθετε επαγγελματική πείρα³⁴⁵. Επομένως, η απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Avotiņš κατά Λετονίας* θα πρέπει να εκληφθεί **ως προειδοποίηση** ότι δεν πρέπει να παραβλέπεται – παράλληλα με την επιταγή εξασφάλισης της απρόσκοπτης κυκλοφορίας των δικαστικών αποφάσεων στον ενιαίο χώρο της Ένωσης – και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του εκάστοτε ενδιαφερόμενου προσώπου³⁴⁶.

3.8 Η Μειοψηφούσα Γνώμη του Δικαστή Sajó στην υπόθεση Avotiņš κατά Λετονίας

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, κατά την άποψή μας, η θέση του μειοψηφήσαντα δικαστή στην υπόθεση *Avotiņš*, ο οποίος υποστήριξε ότι «*η επέκταση της αρχής Bosporus σε θέματα αμοιβαίας αναγνώρισης φαίνεται να δημιουργεί ένα τεκμήριο που δεν στηρίζεται στην πραγματικότητα της ζωής ακόμα και σύμφωνα με το ΔΕΕ, όπως κατέστη σαφές τελευταία στις υποθέσεις C-404/15 και C-659/15 PPU (Aranyosi και Căldăraru)*»³⁴⁷.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τον μειοψηφήσαντα δικαστή ενώ το ίδιο το ΔΕΕ δέχτηκε με την προαναφερθείσα απόφασή του ότι η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και η εξ αυτής απορρέουσα αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης επιδέχονται περιορισμούς όταν αυτό κρίνεται απαραίτητο προκειμένου να διαφυλαχθούν τα θεμελιώδη δικαιώματα, το Δικαστήριο του Στρασβούργου με την απόφασή του στην υπόθεση *Avotiņš κατά Λετονίας* **επεκτείνουν** την εφαρμογή του τεκμηρίου της ισοδύναμης προστασίας σε

³⁴⁴ βλ. σχετικά Gill-Pedro E. & Groussot X., *The Duty of Mutual Trust in EU Law and the Duty to Secure Human Rights: Can the EU's Accession to the ECHR Ease the Tension?*, *Nordic Journal of Human Rights*, vol. 35, no. 3, 258-274.

³⁴⁵ βλ. σημ. 29 των προτάσεων της ΓΕ *J. Kokott* της 7^{ης} Απριλίου 2016 στην υπόθεση C-70/15 (*Lebek*).

³⁴⁶ βλ. σημ. 30 των προτάσεων της ΓΕ *J. Kokott* της 7^{ης} Απριλίου 2016 στην υπόθεση C-70/15 (*Lebek*).

³⁴⁷ βλ. σημ. 9 της Μειοψηφούσας Γνώμης.

θέματα αμοιβαίας αναγνώρισης, ουσιαστικά προσδίδει στην αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης **ανεπιφύλακτη ισχύ**, κάτι που έρχεται **σε αντίθεση** με τα νομολογηθέντα από το ΔΕΕ στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις *Aranyosi και Căldăraru*.

Σε κάθε περίπτωση αντιλαμβανόμαστε τους λόγους για τους οποίους το Δικαστήριο του Στρασβούργου προτίμησε να αποφύγει τη σύγκρουση με το ΔΕΕ, επιφυλασόμενο, πάντως, της δυνατότητας να πραγματοποιήσει το ίδιο έλεγχο της τήρησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων που εγγυάται η ΕΣΔΑ στο πλαίσιο της εφαρμογής από ένα κράτος μέλος των μηχανισμών αμοιβαίας αναγνώρισης, αν η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων κριθεί, υπό τις περιστάσεις συγκεκριμένης υπόθεσης, προδήλως ανεπαρκής.

3.9 Συνοψίζοντας

Ο ανωτέρω εκτεθείς δια-δικαιοδοτικός διάλογος αντικατοπτρίζεται με τρόπο emphaticό στις σκέψεις του ΓΕ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης *M. Bobek* στην πρόσφατη υπόθεση *C-571/17 PPU (Ardic)* που αφορά το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης³⁴⁸. Ειδικότερα ο ΓΕ, εξετάζοντας τον ρόλο της δικαστικής αρχής εκτέλεσης και, ιδίως, τη δυνατότητα που έχει αυτή να αρνηθεί την εκτέλεση ενός ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης ενώπιον του κινδύνου παραβίασεως των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ενδιαφερόμενου προσώπου στο κράτος μέλος εκδόσεως του εντάλματος, υπενθύμισε, κάνοντας ρητή αναφορά στην υπόθεση *Aranyosi και Căldăraru*, ότι το κράτος μέλος εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης βαρύνεται με την υποχρέωση να αναβάλει την έκδοση αποφάσεως επί της παραδόσεως –ή ακόμη και να θέσει τέλος στη διαδικασία παραδόσεως– αφού εκτιμήσει συγκεκριμένα και επακριβώς εάν συντρέχουν σοβαροί και αποδεδειγμένοι λόγοι να θεωρηθεί ότι υφίσταται πραγματικός κίνδυνος σοβαρών παραβιάσεων των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ενδιαφερόμενου προσώπου. Στο πλαίσιο αυτό, ο ΓΕ διευκρίνισε ότι η δυνατότητα αυτή έχει αναγνωριστεί προς το παρόν μόνον ως προς το απόλυτο δικαίωμα που θεσπίζεται με το άρθρο 4 του Χάρτη, παραπέμποντας, μάλιστα, και στη σκέψη 116 της προηγηθείσας απόφασης του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Avotiņš κατά Λετονίας*, με την οποία το Δικαστήριο του Στρασβούργου έκανε δεκτό ότι η αρχή της

³⁴⁸ προτάσεις του ΓΕ *M. Bobek* της 20^{ης} Δεκεμβρίου 2017 στην υπόθεση *C-571/17 PPU (Ardic)*: βλ. σχετικά Τσόλκα Ό., ό.π., σ. 425 επ.

αμοιβαίας αναγνώρισης **δεν** θα πρέπει να εφαρμόζεται αυτόματα και μηχανιστικά εις βάρος των θεμελιωδών δικαιωμάτων³⁴⁹.

Ενώ, περαιτέρω, όσον αφορά τη δυνατότητα της δικαστικής αρχής εκτέλεσης να ελέγξει αν το κράτος μέλος έκδοσης του εντάλματος τηρεί τα θεμελιώδη **δικονομικά** δικαιώματα του καθού το ένταλμα, όπως αυτά κατοχυρώνονται στο δευτερογενές δίκαιο της Ένωσης και αντιστοιχούν στα προστατευόμενα από το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, ο ΓΕ αφού υπογράμμισε αρχικά τον πρωταγωνιστικό ρόλο που διαδραματίζει το κράτος μέλος εκδόσεως σε θέματα δικονομικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο του συστήματος του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, **αποδέχτηκε** την εν λόγω δυνατότητα ελέγχου της δικαστικής αρχής εκτελέσεως³⁵⁰ υπό αυστηρότερες, ωστόσο, προϋποθέσεις³⁵¹. Προς επίρρωση της θέσεως του, ο ΓΕ παρέπεμψε στο σημείο αυτό και στη συναφή επί του θέματος νομολογία του ΕΔΔΑ και συγκεκριμένα στην απόφαση *Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου*³⁵² με την οποία έγινε δεκτό ότι είναι δυνατή η επίκληση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ στην διαδικασία της εκδόσεως, σε περίπτωση κατά την οποία έχει χωρήσει ή υπάρχει κίνδυνος να χωρήσει κατάφωρη προσβολή του δικαιώματος του εκζητουμένου για δίκαιη δίκη στο εκζητούν κράτος, ενώ, περαιτέρω, ο ΓΕ τόνισε ότι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου **έχει επιβεβαιώσει** την προσέγγιση αυτή και σε σχέση με την απόφαση-πλαίσιο για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης στην απόφαση *Stapleton κατά Ιρλανδίας*³⁵³.

³⁴⁹ προτάσεις του ΓΕ *M. Bobek* της 20^{ης} Δεκεμβρίου 2017 στην υπόθεση C-571/17 PPU (*Ardic*), σημ. 80.

³⁵⁰ προτάσεις του ΓΕ *M. Bobek* της 20^{ης} Δεκεμβρίου 2017 στην υπόθεση C-571/17 PPU (*Ardic*), σημ. 78· Τσόλκα Ό., ό.π., σ. 425 επ.

³⁵¹ Για το ζήτημα αυτό ο ΓΕ παρέπεμψε στις προτάσεις της ΓΕ *E. Sharpston* της 18^{ης} Οκτωβρίου 2012 στην υπόθεση C-396/11 (*Radu*), όπου είχε υποστηριχθεί ότι προκειμένου η αρμόδια δικαστική αρχή εκτέλεσης να αρνηθεί να εκτελέσει ένα ένταλμα όταν τίθεται ζήτημα προσβολής θεμελιωδών δικονομικών δικαιωμάτων θα πρέπει το δικονομικό ελάττωμα να είναι τέτοιας σοβαρότητας ώστε να καταργεί ουσιαστικά τον δίκαιο χαρακτήρα της όλης διαδικασίας (σημ. 83 των προτάσεων της ΓΕ *E. Sharpston*).

³⁵² ΕΔΔΑ, απόφαση της 7^{ης} Ιουλίου 1989 στην υπόθεση *Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, παρ. 113 (προσφυγή υπ' αριθμ. 14038/88).

³⁵³ ΕΔΔΑ, απόφαση της 4^{ης} Μαΐου 2010 στην υπόθεση *Stapleton κατά Ιρλανδίας*, παρ. 25 (προσφυγή υπ' αριθμ. 56588/07).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο θεσμοθετημένος διάλογος μεταξύ ΕΔΔΑ και εθνικών δικαστηρίων στη βάση του άρθρου 46 της ΕΣΔΑ, το οποίο προβλέπει την υποχρέωση συμμόρφωσης προς τις αποφάσεις του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, καλεί κάθε φορά σε νέα οριοθέτηση του χώρου όπου το κράτος μπορεί να ασκεί ελεύθερα την εξουσία του, χωρίς να παραβιάζει τα δικαιώματα της Σύμβασης³⁵⁴. Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να γίνει αντιληπτή και η μεταστροφή που σημειώθηκε στη νομολογία του ελληνικού Συμβουλίου της Επικρατείας στην αντιμετώπιση του ζητήματος του διπλού κολασμού (ποινική κύρωση και επιβολή πολλαπλών τελών) σε υποθέσεις λαθρεμπορίας. Προς την κατεύθυνση της συμμόρφωσης, ο έλληνας νομοθέτης προέβη σε μια διττή νομοθετική προσαρμογή³⁵⁵, ήτοι στη θέσπιση του άρθρου 69Α στο ΠΔ 18/1989, το οποίο προβλέπει την δυνατότητα άσκησης αίτησης επανάληψης της διαδικασίας ενώπιον του δικαστικού σχηματισμού του Συμβουλίου της Επικρατείας που εξέδωσε απόφαση, για την οποία κρίθηκε με απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ότι εκδόθηκε κατά παραβίαση διάταξης ουσιαστικού δικαίου της Σύμβασης, καθώς και στην τροποποίηση της παραγράφου 2 του άρθρου 5 του ΚΔΔ για τη δέσμευση του διοικητικού δικαστή από τις αμετάκλητες αθωωτικές αποφάσεις των ποινικών δικαστηρίων. Στην τελική φάση του διαλόγου αυτού, ιδίως μετά τη συντελεσθείσα μεταστροφή που σημειώθηκε στη νομολογία του ΕΔΔΑ με την απόφαση *A και B κατά Νορβηγίας*, η οποία αποδέχτηκε τον περιορισμό της αρχής *ne bis in idem* οσάκις μεταξύ των επίμαχων φορολογικών και ποινικών κυρώσεων υφίσταται αρκούντως στενός ουσιαστικός και χρονικός σύνδεσμος, **παρενέβη** (εμμέσως) και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ειδικότερα, το ΔΕΕ αφού διευκρίνισε ότι το προστατευόμενο στο άρθρο 50 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ δικαίωμα δεν είναι δυνατό να αποσυνδεθεί, κατά την ερμηνεία του, από το άρθρο 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, βάσει και του άρθρου 52, παράγραφος 3, του Χάρτη (*επιταγή της ομοιογένειας*), έκανε δεκτό ότι η αποτελεσματική πρόληψη και καταστολή των παραβάσεων φοροδιαφυγής, ιδίως, δε, των πλέον σοβαρών, συνιστά θεμιτό λόγο περιορισμού της κανονιστικής εμβέλειας της

³⁵⁴ βλ. Φαρμακίδης-Μάρκου Κ., Ζητήματα ένταξης της ΣτΕ Ολ 1741/2015 στην εθνική και ευρωπαϊκή έννομη τάξη, ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 569 επ.

³⁵⁵ βλ. Καλονόμος Κ., ΣτΕ 1992/2016: Μια επιτυχημένη ρήξη με την εσωστρέφεια της ελληνικής έννομης τάξεως, ΕφαρμογέςΔΔ Ι/2017, σ. 87 επ.

απαγόρευσης *ne bis in idem* και μπορεί να δικαιολογήσει τη σώρευση ποινικής και διοικητικής δίωξης και κύρωσης για την ίδια παράβαση της φορολογικής νομοθεσίας. Το Συμβούλιο της Επικρατείας, στην πρόσφατη νομολογία του³⁵⁶, **ευθυγραμμιζόμενο** με την ανωτέρω εξέλιξη, αναγνωρίζει τη λειτουργία της αρχής *ne bis in idem*, ως εκδήλωσης των θεμελιωδών αρχών του κράτους δικαίου, της αναλογικότητας και, ιδίως, του δεδικασμένου, που εξυπηρετεί την (επίσης θεμελιώδους σημασίας) ανάγκη για ασφάλεια και σταθερότητα της έννομης κατάστασης των προσώπων, διευκρινίζει όμως ότι η αναγόμενη στο δημόσιο συμφέρον ανάγκη να προαχθεί η πρόληψη και η καταστολή των παραβάσεων φοροδιαφυγής, ιδίως, δε, των πλέον σοβαρών, **σταθμιζόμενη** προς την ανάγκη προστασίας των έννομων συμφερόντων του προσώπου που θίγεται από τη σώρευση “ποινικών” διώξεων σε βάρος του δύναται να δικαιολογήσει τον περιορισμό της κανονιστικής εμβέλειας της απαγόρευσης *ne bis in idem* προκειμένου αυτή να μην καταλήγει σε αποτελέσματα υπερβολικά προστατευτικά των συμφερόντων του φορολογούμενου και ταυτόχρονα υπέρμετρα επαχθή για το δημόσιο συμφέρον, όπως σε περίπτωση που η προηγηθείσα ποινική διαδικασία έχει περατωθεί με αμετάκλητο βούλευμα λόγω παραγραφής του αδικήματος και όχι βάσει εκτίμησης για την στοιχειοθέτηση ή μη της παράβασης³⁵⁷.

Περαιτέρω, στο διάλογο που αναπτύχθηκε μεταξύ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου αναφορικά με την αρχή *nullum crimen nulla poena sine lege*, η επίκληση από την πλευρά του ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου της υποχρέωσης διασφάλισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων που απορρέουν από την ανωτέρω αρχή αποδείχτηκε αποτελεσματική, καθώς υποχρέωσε το ΔΕΕ να αναδιπλωθεί. Στο πλαίσιο αυτού του θεσμοθετημένου διαλόγου που καθιερώνει το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, το άρθρο 6, παράγραφος 3, ΣΕΕ, το οποίο αναγνωρίζει ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα που απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών αποτελούν γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης, **υπέδειξε** στο ΔΕΕ τα μέσα θεραπείας για την πρόληψη μιας πραγματικής σύγκρουσης με το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο. Στην «ευτυχή» κατάληξη της εν λόγω διάδρασης των δύο δικαιοδοτικών οργάνων, το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου

³⁵⁶ βλ. ΣτΕ Β Τμήμα 951/2018 και 1102/2018.

³⁵⁷ βλ. Δημητρακόπουλος Ι., Πρόσφατες νομολογιακές εξελίξεις για την εφαρμογή του *ne bis in idem* στο πεδίο των φορολογικών παραβάσεων, 2018, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

διακήρυξε την προσήλωσή του στα δικαιώματα αυτά, τα οποία αντλεί από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, και τα οποία μορφοποιούνται ως γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης³⁵⁸, ξεκαθαρίζοντας, περαιτέρω, ότι το περιεχόμενο των δικαιωμάτων αυτών θα πρέπει να διευκρινιστεί και να αναπτυχθεί από το Δικαστήριο σε συνεχή διάλογο με τα εθνικά δικαστήρια, ειδικότερα εκείνα τα οποία είναι επιφορτισμένα με την αυθεντική ερμηνεία των εθνικών συνταγμάτων, καθώς και ότι το πρόσφορο εργαλείο για τον διάλογο αυτόν είναι η προδικαστική παραπομπή³⁵⁹.

Τέλος, ο έμμεσος διάλογος του ΔΕΕ με το γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου οδήγησε, τελικά, στον περιορισμό της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης στο βασικό εργαλείο του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης που την εκφράζει³⁶⁰, καθιστώντας με τον τρόπο αυτό σαφές ότι η διασφάλιση του στόχου της αποτελεσματικότητας της ποινικής καταστολής εντός του χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης δεν θα πρέπει να υπερακοντίζει την υποχρέωση προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όπως παρατηρεί και ο ΓΕ του Δικαστηρίου, *«μολονότι αληθεύει ότι η αμοιβαία αναγνώριση αποτελεί μέσο που ενισχύει τη συνοχή του χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, είναι εξίσου βέβαιο ότι η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών συνιστά προϋπόθεση που νομιμοποιεί την ύπαρξη και την ανάπτυξη του εν λόγω χώρου»*³⁶¹. Στην κατεύθυνση αυτή θα πρέπει να αναφερθεί και η οδηγία 2014/41/ΕΕ για την ευρωπαϊκή εντολή έρευνας³⁶², η οποία αποτελεί το πρώτο νομοθετικό μέτρο του δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου στο οποίο η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης

³⁵⁸ βλ. Παπαδοπούλου Λ., Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το Ζήτημα της 'Υπεροχής', εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2009, σ. 98 επ.

³⁵⁹ βλ. προτάσεις του ΓΕ *M. Poiares Maduro* της 21^{ης} Μαΐου 2008 στην υπόθεση C-127/07 (*Arcelor Atlantique και Lorraine κ.λπ.*), σημ. 15-17.

³⁶⁰ Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ΠοινΧρ 2017, σ. 561 επ.

³⁶¹ βλ. προτάσεις του ΓΕ *P. Cruz Villalón* της 6^{ης} Ιουλίου 2010 στην υπόθεση C-306/09 (*I.B.*), σημ. 43.

³⁶² Οδηγία 2014/41/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 3^{ης} Απριλίου 2014 περί της ευρωπαϊκής εντολής έρευνας σε ποινικές υποθέσεις (1.5.2014 L130/1).

αντιρροπείται ρητώς από την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του διωκόμενου προσώπου³⁶³.

Αυτό που καταληκτικά μπορεί να ειπωθεί είναι ότι ο ευρωπαϊκός χώρος προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όντας προϊόν των διαφόρων επιμέρους συνεισφορών των διαφορετικών συστημάτων προστασίας που συνυπάρχουν σε ευρωπαϊκό επίπεδο, **απαιτεί** τη δημιουργία εφαρμόσιμων και αποτελεσματικών σχέσεων συνεργασίας, στο πλαίσιο μιας ευρωπαϊκής σύμπραξης δικαστηρίων³⁶⁴, όπου κάθε υφιστάμενο σύστημα προστασίας θα μεριμνά, διατηρώντας την αυτονομία του, να κατανοεί πως τα άλλα συστήματα ερμηνεύουν και αναπτύσσουν αυτά τα ίδια θεμελιώδη δικαιώματα προκειμένου όχι μόνο να ελαχιστοποιηθούν οι κίνδυνοι συγκρούσεως αλλά κυρίως να διασφαλισθεί η κατά το δυνατόν πληρέστερη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων³⁶⁵.

³⁶³ Τζαννετής Α., Η Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας (ενσωμάτωση της Οδηγίας 2014/41/ΕΕ με το Ν. 4489/2017), ΠοινΧρ 2018, σ. 81 επ. [Σύμφωνα με το άρθρο 11 εδάφιο στ η εκτέλεση της ευρωπαϊκής εντολής έρευνας απορρίπτεται όταν «[...] υπάρχουν σοβαροί λόγοι να θεωρηθεί ότι εκτέλεση του ερευνητικού μέτρου που αναφέρεται στην ΕΕΕ θα ήταν ασύμβατη με τις υποχρεώσεις του κράτους μέλους εκτέλεσης σύμφωνα με το άρθρο 6 ΣΕΕ και το Χάρτη [...]». Επιπλέον, στην υπ' αριθμ. 19 αιτιολογική σκέψη της οδηγίας επισημαίνεται ότι «Η δημιουργία ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης στην Ένωση βασίζεται στην αμοιβαία εμπιστοσύνη και σε τεκμήριο της συμμόρφωσης των άλλων κρατών μελών με το δίκαιο της Ένωσης και ιδίως με τα θεμελιώδη δικαιώματα. Ωστόσο το τεκμήριο αυτό είναι **μαχητό**. Συνεπώς, εάν υπάρχουν σοβαροί λόγοι να θεωρηθεί ότι η εκτέλεση του ερευνητικού μέτρου που περιέχεται στην ΕΕΕ θα είχε ως αποτέλεσμα την παραβίαση θεμελιώδους δικαιώματος του ενδιαφερομένου και ότι το κράτος μέλος εκτέλεσης θα παρέβαινε τις υποχρεώσεις του όσον αφορά την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η εκτέλεση της ΕΕΣ θα πρέπει να απορρίπτεται»].

³⁶⁴ Galetta D. –U., Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη νομολογία των ιταλικών ανωτάτων δικαστηρίων: Είναι η θεωρία των αντιπεριορισμών ένας σκύλος που γαβγίζει αλλά δεν δαγκώνει; ΤοΣ 2016, σ. 171-194.

³⁶⁵ βλ. προτάσεις του ΓΕ *M. Poiares Maduro* της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 2008 στην υπόθεση C-465/07 (*Elgafaji*), σημ. 22.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Ακτύπης Σ.-Η., σε: Σισιλιανός Λ.-Α., Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 877 επ.

Αναγνωσταράς Γ., Θεμελιώδη δικαιώματα και ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης: ο έμμεσος διάλογος του Δικαστηρίου της ΕΕ με το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο, ΕφημΔΔ 5/2016, σ. 570-582.

Αντωνίου Θ., Η εφαρμογή του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα κράτη μέλη μετά την έκδοση των αποφάσεων Åkerberg Fransson και Melloni από το Δικαστήριο της Ένωσης, σε: Ένωση Διοικητικών Δικαστών, Τιμητικός Τόμος για τα 50 χρόνια των Τακτικών Διοικητικών Δικαστηρίων, εκδόσεις Σάκκουλα, 2015, σ. 1115 επ.

Αντωνόπουλος Ε., Η αρχή ne bis in idem και οι αποκλίσεις της νομολογίας του ΕΔΔΑ, του ΔΕΕ και του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΔτΑ 2016, σ. 427 επ.

Βογιατζής Π., Ne bis in idem και τεκμήριο αθωότητας από την ποινική στη διοικητική δίκη: ζητήματα ασυμβατότητας μεταξύ του ΕΔΔΑ και του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 533 επ.

Γιαννακόπουλος Κ., Τα δικαιώματα στο έλεος του διαλόγου των δικαστών, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.constitutionalism.gr>.

Γιαννακούλα Α., Αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο» και υποχρέωση άρσης κατάστασης εσωτερικού δικαίου μη συνάδουσα προς το δίκαιο της Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 1/2018, σ. 84 επ.

Γράβαρης Ι., Φορολογικές κυρώσεις. Όροι και όρια της τιμωρίας, ΘΠΔΔ 12/2011, σ. 1095 επ.

Δέγλερης Π., Επίκαιροι προβληματισμοί για τα θεμελιώδη δικαιώματα με αφορμή τη νομολογία του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ και τον «διάλογο των δικαστηρίων», ΠειρΝομ 1/2018, σ. 35 επ.

Δεδούλη-Λαζαράκη Α./Μουρτίδης Κ., Η αρχή ne bis in idem στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ και το πολλαπλό τέλος επί λαθρεμπορίας κατά τον Εθνικό Τελωνειακό Κώδικα, ΔΕΕ 3/2018, σ. 313 επ.

Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ., Συγκριτικό δίκαιο και διάλογος νομολογιών κατά την εκδίκαση υποθέσεων που αφορούν παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων, ΔτΑ 72 (2017), σ. 269 επ.

Δημητρακόπουλος Ι., Διοικητικές Κυρώσεις και Θεμελιώδη Δικαιώματα, Σύνταγμα – ΕΣΔΑ – Δίκαιο ΕΕ, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2014.

Δημητρακόπουλος Ι., Ne bis in idem, τεκμήριο αθωότητας και η “αχίλλειος πτέρνα” της απόφασης Καπετάνιος του ΕΔΔΑ: οι θεμελιώδεις αρχές της επικουρικότητας του ελέγχου του ΕΔΔΑ και της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

Δημητρακόπουλος Ι., Η σύντομη (;) ζωή της απόφασης Καπετάνιος (Σημείωμα στην απόφαση ΣτΕ Ολ 1741/2015), διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

Δημητρακόπουλος Ι., Η επιρροή της ποινικής δίκης στη διοικητική διαδικασία και δίκη για φορολογικές παραβάσεις, υπό το φως των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στην πρόσφατη νομολογία του ΣτΕ και του ΕΔΔΑ (ΣτΕ 1992-1993/2016, ΕΔΔΑ 15.11.2016 Α και Β κατά Νορβηγίας), διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

Δημητρακόπουλος Ι., Πρόσφατες νομολογιακές εξελίξεις για την εφαρμογή του ne bis in idem στο πεδίο των φορολογικών παραβάσεων, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

Δημητρακόπουλος Ι., Αρχές της ασφάλειας δικαίου, της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας, παραγραφή αδικημάτων περί τον ΦΠΑ και σχέση μεταξύ εθνικού Συντάγματος, Χάρτη ΘΔΕΕ και ΕΣΔΑ, στις αποφάσεις Taricco I και Taricco II του ΔΕΕ, διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

Διονυσοπούλου Α., σε: Χαραλαμπίκης Α., Ποινικός Κώδικας, Ερμηνεία κατ’ άρθρο, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 889 επ.

Ζολώτας Τ., Η γνωμοδότηση 2/13 του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης επί του Σχεδίου Συμφωνίας για την Προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ: Κριτική ανάλυση και εκτίμηση των συνεπειών, ΘΠΔΔ 12/2015, σ. 1175 επ.

Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, εκδόσεις Σάκκουλα, 2018.

Θεοχάρη Α./Μπουλταδάκη Δ., Η αρχή της ne bis in idem στο πεδίο των διοικητικών κυρώσεων, ΘΠΔΔ 12/2016, σ. 1135 επ.

Καϊάφα-Γκμπάντι Μ./Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., σε: Μανωλεδάκης Ι., Ποινικό δίκαιο – Επιτομή Γενικού Μέρους: Άρθρα 1-49 ΠΚ, εκδόσεις Σάκκουλα, 2005.

Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ΠοινΧρ 2017, σ. 561 επ.

Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου και της ενσωμάτωσής του στην ελληνική έννομη τάξη, εκδόσεις Σάκκουλα, 2016.

Καλονόμος Κ., ΣτΕ 1992/2016: Μια επιτυχημένη ρήξη με την εσωστρέφεια της ελληνικής έννομης τάξεως, ΕφαρμογέςΔΔ Ι/2017, σ. 87 επ.

Καμπέρου-Ντάλτα Ε., σε: Χαραλαμπίκης Α., Ποινικός Κώδικας, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 1 επ.

Κανελλοπούλου-Μαλούχου Ν., Η χειραφέτηση της Ευρώπης. Συνταγματική θεωρία της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης, εκδόσεις Παπαζήση, 2012.

Καραγκούνη Β., Περιορισμοί της αρχής ne bis in idem από το ΔΕΕ – Προϋποθέσεις σώρευσης διοικητικών διώξεων ή κυρώσεων «ποινικού» χαρακτήρα και ποινικών διώξεων ή κυρώσεων, ΘΠΔΔ 7/2018.

Καστανάς Ι., Γενικό Δικονομικό Δίκαιο και μέθοδος ερμηνείας δικονομικών κανόνων. Με αφορμή τις Β ΣτΕ 1992-3/2016, ΘΠΔΔ 2/2017, σ. 180 επ.

Κατσιγιαννη Σ., Η αρχή ne bis in idem και η συμμόρφωση της Ελληνικής Πολιτείας στην απόφαση του ΕΔΔΑ Σισμανίδης και Σιταρίδης, Με αφορμή την απόφαση ΣτΕ 680/2017, ΘΠΔΔ 10/2017, σ. 1016 επ.

Κοφίνης Σ., Οι διοικητικές κυρώσεις στο εδώλιο: η εφαρμογή της αρχής non bis in idem από τα διοικητικά δικαστήρια – Σημείωμα στη ΣτΕ 3182/2010, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.constitutionalism.gr>.

Κοφίνης Σ., Η εφαρμογή της αρχής ne bis in idem στις φορολογικές κυρώσεις, ΕΕΕυρΔ 1/2013, σ. 93 επ.

Κυριτσάκη Ι., Η πρακτική εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης στο πεδίο της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις, ΠοινΔικ 6-7/2009, σ. 759 επ.

Μαθιουδάκης Ι., Η διαδοχή ποινικών και διοικητικών κυρώσεων στη διελκυστίδα μεταξύ ΕΔΔΑ και ΣτΕ, Αρμ 2016, σ. 1245 επ.

Μαργαρίτης Λ./Σατλάνης Χ., Η έννοια και το περιεχόμενο του δεδικασμένου στη Νομολογία του ΕΔΔΑ, ΠοινΔικ 8-9/2014, σ. 724 επ.

Μαργαρίτης Λ./Παρασκευόπουλος Ν., Ποινολογία, Άρθρα 50-133 ΠΚ, εκδόσεις Σάκκουλα, 2005.

Μαφρέδας Γ./Σαρτζετάκη Ε./Τζίφα Α., Αμοιβαία Εμπιστοσύνη: Βασική αρχή του ευρωπαϊκού δικαίου ή απειλή για την προστασία του θεμελιώδους δικαιώματος στην άμυνα εντός της ΕΕ ειδικά μετά τον κανονισμό 1215/2012, ΕΠολΔ 6/2017, σ. 609 επ.

Μουζάκης Δ., Το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2009.

Μπίλλης Εμμ., ΠοινΧρ 2016, 478-480.

Μπολάνη Α.-Μ., σε: Σισιλιανός Λ.-Α., Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 361 επ.

Μυλωνόπουλος Χ., Το Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, ΠοινΧρ 2011, σ. 88 επ.

Νίκας Ν./Σαχπεκίδου Ε., Ευρωπαϊκή Πολιτική Δικονομία, Ερμηνεία κατ' άρθρον του Κανονισμού Βρυξέλλες Ια (1215/2012), εκδόσεις Σάκκουλα, 2016.

Ευλάκη Π., Αρχές επιβολής κυρώσεων – Ne bis in idem – Σχέση μεταξύ ποινικής και διοικητικής δίκης για λαθρεμπορία – Αίτηση επανάληψης διαδικασίας κατόπιν καταδικαστικής απόφασης του ΕΔΔΑ, ΘΠΔΔ 3-4/2017, σ. 336 επ.

Πανταζόπουλος Π., Η αντιμετώπιση από τα διοικητικά δικαστήρια της διαδικασίας τιμώρησης της λαθρεμπορίας. Με αφορμή τη ΣτΕ 2067/2011, ΘΠΔΔ 12/2011, σ. 1100 επ.

Παπαδοπούλου Δ., Σκέψεις με αφορμή την απόφαση του ΕΔΔΑ της 15.11.2016 στην υπόθεση Α και Β κατά Νορβηγίας – Απομάκρυνση του Δικαστηρίου από την πρόσφατη κρίση του επί της Σισμανίδης και Σιταρίδης κατά Ελλάδος;, ΘΠΔΔ 7/2017, σ. 640 επ.

Παπαδοπούλου Α., Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το Ζήτημα της 'Υπεροχής', εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2009, σ. 278 επ.

Παυλίδου Ε., Η δεσμευτική ενέργεια των αποφάσεων της ποινικής και πολιτικής δικαιοδοσίας στη διοικητική δίκη, εκδόσεις Σάκκουλα, 2014, σ. 85 επ.

Παυλίδου Ε., Ne bis in idem: Προς μία απόλυτα ευρωπαϊκή ερμηνεία ενός απόλυτου δικαιώματος (με αφορμή την απόφαση του ΕΔΔΑ της 30.04.2015, Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδας), διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

Παυλόπουλος Π., Οι πηγές του Δικαίου και η ιεραρχία της έννομης τάξης, ΔιΔικ 2/2017, σ. 161-168.

Περάκης Μ., Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2015.

Περάκης Μ., Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως εξαίρεση στην εφαρμογή του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης και ο σημαντικός ρόλος του εθνικού δικαστή, ΕφαρμογέςΔΔ ΙΙ/2016, σ. 210 επ.

Πρεβεδούρου Ε., Η σημασία του διαλόγου των δικαστών για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων [Σκέψεις με αφορμή την απόφαση του γαλλικού Conseil d'Etat της 10^{ης} Απριλίου 2008, Conseil national des barreaux], ΘΠΔΔ 5/2009, σ. 550 επ.

Πρεβεδούρου Ε., Η σχέση εθνικού Συντάγματος και κοινοτικού δικαίου υπό το πρίσμα του διαλόγου των δικαστών. Πρακτική απάντηση σε ένα δογματικό ζήτημα, ΕΔΚΑ 2010.

Πρεβεδούρου Ε., Η επιρροή του Ευρωπαϊκού Δικαίου στη Δίκη ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2012.

Πρεβεδούρου Ε., Η εφαρμογή της αρχής ne bis in idem στην περίπτωση σωρευτικής επιβολής διοικητικών κυρώσεων – Με αφορμή την απόφαση ΣτΕ 1091/2015, ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 524 επ.

Πρεβεδούρου Ε., Η αρχή ne bis in idem κατά το δίκαιο της Ένωσης και κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Διοικητικός ή ποινικός χαρακτήρας της κύρωσης του πολλαπλού τέλους του ΤΚ (ΣτΕ Ολ 1741/2015), διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.prevedourou.gr>.

Πρεβεδούρου Ε., Η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η σχέση των δύο υπερεθνικών δικαστηρίων, σε: Ένωση Διοικητικών Δικαστών, Τιμητικός Τόμος για τα 50 χρόνια των Τακτικών Διοικητικών Δικαστηρίων, εκδόσεις Σάκκουλα, 2015, σ. 1219 επ.

Πρεβεδούρου Ε., Ο σεβασμός της εθνικής ταυτότητας ως αρχή του Ενωσιακού Δικαίου σε: Συλλογικό Έργο, Το Δικαστήριο της ΕΕ. Εγγυητής της εύρυθμης λειτουργίας της Ένωσης και των δικαιωμάτων των πολιτών, εκδόσεις Σάκκουλα, 2016, σ. 45 επ.

Πρεβεδούρου Ε., Σωρευτική επιβολή διοικητικών κυρώσεων – αρχή της αναλογικότητας – διάλογος ΣτΕ-ΔΕΕ και ΕΔΔΑ: ΣτΕ 3473/2017, ΘΠΔΔ 1/2018, σ. 30 επ.

Πυργάκης Δ., σε: Τζέμος Β., Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σ. 549 επ.

Σαλαμούρα Ε., Η σχέση της διοικητικής με την ποινική δίκη, υπό το πρίσμα της αρχής ne bis in idem και της αρχής του τεκμηρίου αθωότητας, ΝοΒ 2015, σ. 845 επ.

Στεφάνου Κ., Το νομικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2015.

Τζαννετής Α., Η Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας (ενσωμάτωση της Οδηγίας 2014/41/ΕΕ με το Ν. 4489/2017), ΠοινΧρ 2018, σ. 81 επ.

Τζέμος Β., Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σ. 624 επ.

Τόγιας Σ., Η επίδραση της πρόσφατης νομολογίας του ΔΕΕ στο δικαίωμα υπερασπίσεως (με αφορμή τις υποθέσεις Radu, Melloni και Spasic), σε: 7^ο Συνέδριο Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων, Το δικαίωμα υπερασπίσεως στην ποινική δίκη. Όψεις και όρια, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 291 επ.

Τσιλιώτης Χ., Πολλαπλά τέλη λαθρεμπορίας – Κριτήρια Engel, ΘΠΔΔ 12/2012, σ. 1157 επ.

Τσόλκα Ο., «Ne bis in idem» και εσωτερικό δυαδικό σύστημα κυρώσεων για την «αυτή παράβαση»: Μια σύνθετη προβληματική εν μέσω «διασταυρώσεων» της ΕΣΔΑ με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., ΠοινΧρ 2015, 625 επ.

Τσόλκα Ο., Αμοιβαία αναγνώριση ποινικών αποφάσεων και προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Ο «διάλογος» μεταξύ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠοινΧρ 2018, σ. 425 επ.

Φαρμακίδης-Μάρκου Κ., Ζητήματα ένταξης της ΣτΕ Ολ 1741/2015 στην εθνική και ευρωπαϊκή έννομη τάξη, ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 569 επ.

Φαρμακίδης-Μάρκου Κ., Το ζήτημα της εφαρμογής της αρχής ne bis in idem στις υποθέσεις προστίμων λαθρεμπορίας. Νομολογιακές εξελίξεις, ΘΠΔΔ 12/2016, σ. 1224 επ.

Χρυσικός Δ., Η έκδοση ως θεσμός του ποινικού δικαίου. Ανάλυση και ερμηνεία υπό το πρίσμα της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, σε: Ποινικά Χρονικά – Μελέτες 7, εκδόσεις Δίκαιο & Οικονομία – Π.Ν. Σάκκουλας, 2003.

Ξενόγλωσση Μεταφρασμένη

Galetta D. –U., Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη νομολογία των ιταλικών ανωτάτων δικαστηρίων: Είναι η θεωρία των αντιπεριορισμών ένας σκύλος που γαβγίζει αλλά δεν δαγκώνει;, ΤοΣ 1/2016, σ. 171-194 (μετάφραση: Τύραλη Ε.).

Hatje A., Δίκαιο της Ένωσης και εθνικό δίκαιο. Η περίπτωση του Συντάγματος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, ΤοΣ 1/2016, σ. 195 επ. (μετάφραση: Κούσουλα Π.).

Voßkuhle A., «Ολοκλήρωση μέσω του δικαίου». Η συμβολή του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, ΤοΣ 3-4/2016, σ. 633 επ. (μετάφραση: Τσεβάζ Α.).

Ξενόγλωσση

Bassini M./Pollicino O., The Taricco Decision: A Last Attempt to Avoid a Clash between EU Law and the Italian Constitution, 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://verfassungsblog.de/>.

Bassini M./Pollicino O., Defusing the Taricco Bomb through Fostering Constitutional Tolerance: All Roads Lead to Rome, 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://verfassungsblog.de>.

Bissaro S., The Taricco case and the courts' power to create new criminal law: strained dialogue between the Italian Constitutional Court (ICC) and the European Court of Justice (ECJ), Judiciary creation of law and dialogue between judges, Universitat Autònoma de Barcelona, 2017.

Billis E., The European Court of Justice: A “Quasi-Constitutional Court” in Criminal Matters? The Taricco Judgment and Its Shortcomings, New Journal of European Criminal Law, Vol. 7, Issue 1, 2016, 20-38.

Bose M., Human Rights Violations and Mutual Trust: Recent Case Law on the European Arrest Warrant σε: Ruggeri S., Human Rights in European Criminal Law, 2015, 135-145.

Bovend Eerd K., The Joined Cases Aranyosi and Căldăraru: A New Limit to the Mutual Trust Presumption in the Area of Freedom, Security and Justice? Utrecht Journal of International and European Law, 2016 32(83), 112-121.

Doobay A., The right to a fair trial in light of the recent ECtHR and CJEU case-law, ERA Forum, 2013, 251-262.

Drinoczi T. και Mohay A., The Preliminary Ruling Procedure and the Identity Review, EU and Comparative Issues and Challenges, 192-209.

Fabbrini F./Pollicino O., Constitutional identity in Italy: European Integration as the fulfilment of the Constitution, European University Institute, Department of Law, EUI Working Papers, 2017, 1-15.

Garlik P. The European Arrest Warrant and the ECHR, σε: Blekxtoon/van Ballegooij, Handbook on the European Arrest Warrant, 2005, 167-182.

Gáspár-Szilágyi S., Converging Human Rights Standards, Mutual Trust and a New Ground for Postponing a European Arrest Warrant, European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, 2016, 24 (2-3), 197-219.

Gill-Pedro E. & Groussot X., The Duty of Mutual Trust in EU Law and the Duty to Secure Human Rights: Can the EU's Accession to the ECHR Ease the Tension?, Nordic Journal of Human Rights, vol. 35, no. 3, 258-274.

Gragl P., An Olive Branch from Strasbourg? Interpreting the European Court of Human Rights' Resurrection of Bosphorus and Reaction to Opinion 2/13 in Case, European Constitutional Law Review, 13: 551-567, 2017.

Halberstam D., The Judicial Battle over Mutual Trust in the EU: Recent Cracks in the Façade, 2016, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://verfassungsblog.de>.

Hong M., Human dignity, Identity Review of the European Arrest Warrant and the Court of Justice as a Listener in the Dialogue of the Courts: Solange III and Aranyosi, *European Constitutional Law Review*, 2016, σ. 549-563.

Keijzer N., Extradition and Human Rights: A Dutch Perspective σε: Blekxtoon/van Ballegooij, *Handbook on the European Arrest Warrant*, 2005, 183-194.

Krajewski M., A Way Out for the ECJ in Taricco II: Constitutional Identity or a More Careful Proportionality Analysis?, 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://europeanlawblog.eu>.

Krajewski M., ‘Conditional’ Primacy of EU Law and Its Deliberative Value: An Imperfect Illustration from Taricco II, 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://europeanlawblog.eu>.

Mackarel M., Human Rights as a Barrier to Surrender, σε: Keijzer/van Sliedregt, *The European Arrest Warrant in Practice*, 2009, 139-156.

Mak E., *Judicial Decision-Making in a Globalised World: A Comparative Analysis of the Western Highest Courts*, Hart Publishing, 2013.

Mitsilegas V., The Limits of Mutual Trust in Europe’s Area of Freedom, Security and Justice: From Automatic Inter-State Cooperation to the Slow Emergence of the Individual, *Yearbook of European Law*, 31(1), 2012, 319-372.

Peers S., Human Rights and the European Arrest Warrant – Has the ECJ turned from poacher to gamekeeper?, 2016, διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://eulawanalysis.blogspot.com>.

Prechal S., Mutual trust before the Court of Justice of the European Union, *European Papers*, vol. 2, 2017, no. 1, 75-92.

Rizcallah C., European and International Criminal Cooperation: A matter of trust? 2017, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.coleurope.eu>.

Sarmiento D., Awakenings: the “Identity Control” decision by the German Constitutional Court, 2016, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://verfassungsblog.de>.

Vassallo G., When tradition overrode identity: The ECJ decision on Taricco II as a two-faced judgment?, *Diritti Comparati*, Working Paper, 1/2018.

Viganò F., Supremacy of EU Law vs. (Constitutional) National Identity: A New Challenge for the Court of Justice from the Italian Constitutional Court, *EuCLR*, 2017, 107 επ.

Willems A., Improving Detention Conditions in the EU – Aranyosi's Contribution, *EUSA Fifteenth Biennial International Conference*, European Union Studies Association, May 4-6 2017, Miami (Fl).

Zaccaroni G./Rossi F., Settling the dust? An analysis of Taricco II from an EU constitutional and criminal law perspective, 2018, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://europeanlawblog.eu>.